

DANSKE STUDIER

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS
DANSKE SAMFUND

UDGIVNE AF
GUNNAR KNUDSEN

UNDER MEDVIRKNING AF
EJNAR THOMSEN

1951

KØBENHAVN

J. H. SCHULTZ FORLAG

INDHOLD

ARTHUR ARNHOLTZ, Fra Folkevisen til Kunstsang	5
ERIK MOLTKE, Gravlev-Runepind	30
J. O. KOCK, Sagnet om Dannebrog	34
HJALMAR R. HOLAND, Hvad mener de lærde om Kensingtonstenen	49
ERIK MOLTKE og HARRY ANDERSEN, Hvad de lærde mener om Ken- singtonstenen — og Hjalmar Holand	59
I. M. BOBERG, Lussegubben	64
CARL ROOS, Øhlenschläger og Ossian	71
FR. ORLUF, Til Tidsforholdene i Brorsons Digtning	81
NIELS ELKJÆR, Nogle Digte af Ambrosius Stub	100

FRA SPROG OG LITTERATUR

Kommentar til Pontoppidans »Naadsensbrød« (<i>Aug. F. Schmidt</i>) ..	110
Et Par Randbemærkninger til Blichers »Hosekræmmeren« (<i>Kr. Langdal Møller</i>)	112
Tandpine! (<i>H. C. Broholm</i>)	116
Lydlovpedanteri (<i>Gudmund Schütte</i>)	117
Hvem har digtet »I Skovens dybe stille Ro«? (<i>Arthur Arnholtz</i> og <i>Evald Larsen</i>)	119
Verden er vilge-dru (<i>Balthasar Christensen</i>)	121
Niels Hemmingsens danske Tilbagekaldelse (<i>Allan Karker</i>)	122

KULTUR OG FOLKEMINDER

Svensk Eventyrlitteratur (<i>I. M. Boberg</i>)	125
Vølundarkvidas geografiske Baggrund (<i>Gudmund Schütte</i>)	128
Høsthjælperen (<i>Aug. F. Schmidt</i>)	130

FRA FOLKEVISE TIL KUNSTSANG

AF

ARTHUR ARNHOLTZ

Nils Schiørring: *Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang*. En efterforskning efter det anvendte melodistofs kår og veje. (Disputats). Bd. I (XVI + 397 s.), Bd. II (VIII + 185 s. Revisionsberetning, melodibilag og registre). Thaning og Appel 1950.

1. **Indledning.** *Sanghistorien*, den sammenhængende tekst- og melodiforskning af et folks hele sangskat, er endnu kun et fag i sin vorden. Dens emner har hidtil været mere eller mindre nødtørftigt behandlet af den almindelige literatur- og musikhistorie, som nødvendigvis maatte negligere sangens lilleform og delvis forbigaa dens særlige folkelige funktion og udvikling og dens beskednere digtere og komponister.

For tre af sanghistoriens omraader har man dog i de sidste hundrede aar været klar over, at en specialbehandling var hensigtsmæssig, altsaa at disse discipliner dyrkedes som forskningscentre, nemlig *salmen*, *folkevise* og *kunstsangen*. De to første har faaet baade en tekst- og en melodiforskning (i mere eller mindre frugtbar forbindelse), den tredje kun en melodiforskning. Et typisk hovedværk om kunstsangen som Max Friedlaenders¹ nøjes med at samle og kommentere de tekster, som ved deres melodier danner et hele. Som en enkelt, lysende undtagelse staar Günther Müllers indtrængende og aandfulde studie², her dog med slagside til det kultur- og idéhistoriske og mod poesiens form- og stiludvikling.

¹ „Das deutsche Lied im 18. Jahrhundert. Quellen und Studien“ I: Musik, II: Dichtung. Stuttgart og Berlin 1902. ² „Geschichte des deutschen Liedes vom Zeitalter des Barock bis zur Gegenwart“ (Gesch. d. deut. Literatur nach Gattungen, Bd. 3), München 1925.

Den opgave, som Nils Schiørring har stillet sig med ovennævnte disputats, bliver saaledes, ideelt set, af uhyre omfang. Han har kun begrænset sit forskningsfelt i tid. Inden for de to valgte aarhundreder medtager han alt det visestof, han kan finde. Herfra skal det verdslige melodistof skilles ud; men da dette i høj grad har været knyttet til gejstlige tekster, kræver behandlingen ogsaa grundigt kendskab til og indsigt i disse. For da at gøre arbejdet overkommeligt og fri det fra uformelighed, har forfatteren givet det en undertitel, som vilde være komplet, hvis den havde heddet: „En efterforskning efter det anvendte melodistof, *dets* kaar og veje“. Dermed vilde være præciseret, hvad bogen giver, nemlig selve det musikalske stof med redegørelse for, hvor det er kommet fra og hvordan det er blevet benyttet. Resten af den store opgave, forfatteren har stillet, lader han ligge — jeg tror, man tør sige, med rette. De literære og musikalske analyser, som bogen inspirerer til, og den afsluttende syntese, en typologi, som forsigtigt indskrænkes til antydninger, vil afgive stof til en eller flere selvstændige bøger, og vil maaske ogsaa kunne nyde godt af de overvejelser, som det foreliggende arbejde vil fremkalde i de kommende aar.

Som værket fremtræder i sin pioneragtige nøgternhed, er det for det første vidnesbyrd om en uhyre arbejdsindsats, 15 aars næsten uafbrudte forskning. Dets stof og oplysningerne om det er opsøgt paa vidt adspredte felter med sjælden sporsans, stædig energi og uslukkelig flid. For det andet vidner dette arbejde paa et udyrket felt uden fastlagt metode om den evnekomposition, uden hvilken sang-historiske studier er umulige: Bred bibliografisk orientering, kildekritisk indsigt og især den forening af literatur- og musikvidenskabelig kyndighed og almindeligt kulturhistorisk overblik, som maa kunne mobiliseres ved benyttelsen af saa spredte kilder. Endelig bringer det en saadan rigdom af nyt stof, interessante og heldige fund, at det vilde være smaaligt at bebrejde forfatteren, at han i første omgang har indskrænket sig til en ræsonneret og kommenteret fremlæggelse. Naar han bringer ædelstene, vil det være ubilligt at raabe paa mere indfatning. Snarere bør man til indledning lykønske nordisk sang-forskning til den berigelse, Schiørrings værk betyder for denne haardt trængende videnskab.

ALMENE PROBLEMER

2. **Komposition og udførelse.** *Første bind*, selve tekstdelen, falder i de to hovedafsnit, som med deres brede katalogpartier repræsenterer hovedmassen af de to aarhundreders sangstof og samtidig, groft set, de to hovedformer for overlevering, altsaa det 16. aarh.s „afløsnings-“ og „efterklangviser“, væsentlig i mundtlig tradition, og det 17. aarh.s gryende kunstsang, væsentlig bevaret som melodier eller melodi-angivelser i samtidens salmebøger. Omkring denne kerne paa lige ved 250 s. (s. 50—297) grupperer en række kortere, „perifere“ kapitler sig, lettere og aandfuldt holdt; og forrest og bagest har vi endelig en indledning om visen før det valgte tidsrum og en afslutning om den fuldbyrdede kunstsang. Svarende hertil har bogen faaet en række fortrinlige, haardt tiltrængte frem- og tilbageblik, der som cement holder de tunge kvadre sammen. Det indledende forord og det afsluttende resume præciserer *hele* arbejdets problemkreds, dets løsningsforsøg og resultater. Sammenfatningerne efter de to kernekapitler klarer læserens tanker efter gennemgangen af de to uhyre stofgrupper (s. 176 ff. og 294 ff.). Endelig har de særlig frugtbare forskningsforhold i forb. m. Petter Dass givet anledning til en speciel statusopgørelse for hans vedkommende (s. 264 ff.). Den er saa fortrinlig og kærkommen, at man i og for sig kunde ønske sig flere af den slags lokale holdepladser paa den lange rejse.

Min eneste indvending mod kompositionen: at det splitter lidt, at Bording, Terkelsen, Rist og Kingo skal deles i et aandeligt og et verdsligt afsnit, lader jeg falde. I bogens helhed gaar den store sammenhæng: aandeligt/verdsligt, forud for den mindre i den enkelte digters produktion.

Andet bind, eksempel- og registersamlingen, er naturligvis ikke et komponeret hele, men er lige saa praktisk disponeret som første. Et kort og fyndigt forord gør rede for melodiudvalg og -behandling. Saa følger revisionsberetning og de 301 værdifulde eksempler, og til sidst de fortræffelige registre. Til den lærerige bibliografi (lærerig især ved de mange felter, den omspænder) burde vel føjes Lilienrons og Aarsbos afhandlinger om skolesangen¹. De findes ikke anført andre

¹ R. v. Lilienron: „Die Chorgesänge des lateinisch-deutschen Schuldramas im XVI. Jahrhundert“ (Vierteljahrsschr. f. Musikwissenschaft VI, Lpz. 1890). —

steder i bogen, og Aarsbo burde være repræsenteret som en af de første dyrkere af almindelig dansk sanghistorie. Literaturlisten medtager jo iøvrigt langt fra alt, hvad bogen citerer. Til gengæld kunde den maaske have haft en kort henvisning til hovedbindets vigtigste bibliografiske noter, f. eks. den meget nyttige note 1, s. 359 om det 17. aarh.s flyveblads- og haandskriftsamlinger.

Og saa kommer til sidst den del af hele værket, som uden tvivl vil blive brugt mest og brugt atter og atter. Det er det kærkomne register over de ca. halvtredie tusinde visebegyndelser. Hvad kan man ikke finde ved hjælp af det! Hvilken fylde af oplysninger dækker det ikke over! Den, som er mindre fortrolig med stoffet, vil vel nok til indledning skuffes over, at dette register ikke har et tegn, f. eks. en stjerne, ved hver sang, som man kender melodi til. Det vilde saa bekvemt kunne spare mange forgæves opslag i hovedbindet. Bliver man imidlertid klar over, hvor langt mere kompliceret sagerne ligger, nødes man til at lade et saadant forslag falde. Her forekommer jo alle grader af sikkerhed: En faktisk overleveret melodi, samtidig eller senere, trykt, skreven eller mundtlig; en melodiangivelse til kendt, formodet eller ukendt forlæg; dernæst mere eller mindre sandsynlige gisninger; og endelig slet ingenting.

Endnu kunde en *versemaalsfortegnelse* efterlyses¹. Den vilde være et uforligneligt hjælpemiddel for fremtidig forskning, men vilde kræve saa stort et ekstraarbejde (jf. anmeldelsens afsn. 4), at forfatteren har haft ret til at sige stop her.

3. Afgrænsning og gruppering. Ved et arbejde af pioneragtig karakter som det foreliggende, er hovedproblemerne de rent primære: Stoffets afgrænsning og gruppering. Hvor det endnu væsentlig drejer sig om fremdragelsen og fremlæggelsen af nyt stof, maa den teoretiske bearbejdelse nødvendigvis komme i anden række. Dette er den nøgterne hovedlinie, som gaar igennem bogen; og man bøjer sig jo mere for dette synspunkt, jo mere man bliver fortrolig med rydningsmandens simple og barske kaar, jo mere man begriber, hvilke aarelange og gigantiske anstrengelser det har kostet blot at finde og ordne stoffet. Egentlige literære og musikalske enkeltanalyser vilde sprænge bogens

J. Aarsbo: „Dansk skolesang i det 16.—18. aarhundrede. Bidrag til dansk provinsmusiks historie“ (Vor ungdom 1906). ¹ Jf. Erik Dals anmeldelse: „Verdslig visesang“ (Berl. aftenavis' kronik 7. 7. 50).

helhed. De er derfor, med rette, kun bragt i den foreløbige nødtørfthed, hvori de er nødvendige og tilstrækkelige for selve fremlæggelsen. Om denne maa vi derfor først koncentrere os. Er det lykkedes at gøre den effektiv og økonomisk, altsaa paa en gang saa udtømmende og saa simpel som muligt, saa er arbejdet i hovedsagen lykkedes. Hvis ikke, burde stoffet have haft en anden afgrænsning og en anden gruppering.

Man kan tænke sig, at afgrænsningen først er blevet bestemt af rent *ydre* forhold: Hvad der *laa forud* for undersøgelsesområdet (den middelalderlige folkeviser), og hvad der *fulgte efter* (rokokoariene og oplysningstidens sangformer), kan anses for relativt vel belyst. Det var vor sangs stadium eller stadier herimellem, altsaa netop det 16. og 17. aarh., der trængte til udforskning.

Det næste spørgsmaal maatte herefter blive, om saa *hele* dette dunkle mellemomraade burde inddrages i een sammenhængende undersøgelse, saaledes som forfatteren har gjort. Her bliver de *indre* forhold afgørende. Der er nok, som taler imod: Vilde det uhyre stof ikke føles for tungt til een bog baade af forfatter og læsere? Og hænger det overhovedet sammen? Eller er det ikke netop skilt i to dele med et klart skel ved den prosodiske reform og generalbassangens fremkomst? Vilde det saa ikke være ikke blot lettere og elegantere, men ogsaa rigtigere at stykke det ud i to mindre bøger med klare, stilistiske forhaandsdefinitioner, en om det 16. aarh.s naive, folkelige vise og en om det 17. aarh.s bevidste kunstsang?

Atter her vil man imidlertid bøje sig for forfatterens synspunkt — jo villigere, jo mere man kommer stoffet ind paa livet. Teoretisering er ham i det hele temmelig fremmed; det er baade hans svaghed og styrke; og her viser det sig lykkeligvis som en styrke. Uden at interessere sig for eller være anfægtet af stilistiske forhaandsdefinitioner nøjes han med at spørge — paa en gang forsigtigere og dog bredere, paa en gang vagere og dog mere nøgternt: Hvad sang man simpelthen, fortrinsvis af verdslige visemelodier, herhjemme i hele tidsrummet (de to dunkle aarhundreder) uden hensyn til stiltrin? Og denne nøgternhed og forsigtighed bliver belønnet. Det viser sig nemlig, at „det klare skel“ mellem folkelig vise og kunstsang baade er der og ikke er der. Det viser sig, at „afløsningsvisen“ og „efterklangen“ danner de nye tekstgenrer, som afløste middelaldervisens og holdt sig til nutiden. Og det viser sig, at det 16. aarh.s melodistof benyttes op igennem

hele det næste aarhundrede, fordi vore visesamlinger herhjemme ikke skabtes som enheder af egentlige komponister, men sammenstykkedes til mosaiker af digtere eller andre, som musikalsk var amatører, fra forskellige kilder af forskelligt tids- og stilpræg. Forfatteren har derfor faaet sit skøn bekræftet; hans bog har vist det rigtige i at behandle begge aarhundreder under eet.

Skulde imidlertid forarbejderne ikke vare evigt og bogen ikke sprænges, maatte emnet saa begrænses paa anden maade. Her tror jeg, at værket med fuld berettigelse har udeladt den egentlige kirkesalme, som har sin egen tradition. Og jeg tror ogsaa, at forfatteren saa nogenlunde kan forsvare at have ladet skæmtevisen ude af betragtning. Ganske vist er den overleveret paa samme maade og fra de samme tider som efterklangen. Men jeg deler forfatterens skøn: at dens melodier forekommer saa nye, at det vilde tynde arbejdet urimeligt at tage dem med — og kun give magert resultat. Og lidt medtages jo ogsaa. Forfatteren stiller sig til den ligesom til den vigtigste gruppe af udeladte sange: *den middelalderlige folkevisen*. Den vil han kun behandle, skriver han (s. XII) „i det omfang, hvori .. (den) .. tekstligt og melodisk griber ind i det yngre stof fra det 16. og 17. aarhundrede“. Alligevel giver bogen bemærkelsesværdige bidrag til folkevisens historie, denne mærkværdige livskilde, som det danske folk aldrig har glemt, som høj og lav altid synes at have kendt som en selvfølge, selv i de perioder hvor den var mest forkættet, og som blev trukket frem til efterligning, hver gang der kom lavvande eller lede ved moden i den højere lyrik. Vi møder den altsaa i det foreliggende værk atter og atter — som tekstforbillede, melodiforlæg eller begge dele. Vi maa lige overveje, om dette er nok. Er det nok for dette arbejdes formaal at gøre rede for, hver gang en middelaldervise figurerer som melodiangivelse over en 16. eller 17. aarh.s tekst? Eller kunde det omvendte forhold ogsaa tænkes, nemlig at en middelalderlig visetekst kunde have faaet en af det 16. eller 17. aarh.s melodier og saa være bevaret med den i almuetradition til vore dage. I saa fald burde jo nemlig ogsaa hele melodistoffet til vore middelaldervise være inddraget i undersøgelsen. Spørgsmaalet stilles kun for en sikkerheds skyld. Jeg tror ikke selv, at væsentlige kilder er overset her. Af følgende grunde: Middelaldervisens livssyn var forældet o. 1500; man vilde næppe sætte nye melodier til forældede tekster (det var forbeholdt romantikerne og Laub), og man lavede heller ikke melodier med omkvæd mere, som kunde

have passet¹. Hvor man digtede i folkevisestrofer, brugte man netop de gamle melodier, som Schiørring viser og altsaa *har* taget i betragtning. Og hvor man herudover fortsatte den folkelige visestil, (i aandelige og historiske viser), benyttede man nye, omkvædsløse strofer. Skulde endelig en enkelt renæssance- eller barokmelodi undtagelsesvis være blevet knyttet til en middelaldertekst, vil dens særpræg nok være saa afslidt i omsyngningens kværn, at det næppe vil være muligt blot ved et musikalsk skøn at tidsfæste den igen².

Hertil kan jeg være med, og denne argumentation forekommer mig tilstrækkelig. Naar forfatteren derimod gennem hele sin bog hævder, at almuens overlevering stædigt og paalideligt bevarer de samme tekster til de samme melodier, og at ombytning og parring af gammelt og nyt altsaa heller ikke skulde være sandsynlig af denne grund, saa føler jeg mig mindre sikker. Jeg vil begrunde min tvivl: For det første med det kendte faktum, at de middelalderlige tekster jo baade overleveres til fælles og til flere forskellige melodytyper³. For det andet vil jeg erindre om et tekstbytte og et melodibytte fra den tid, bogen omfatter. S. 254 anføres en ukendt baroktekst som melodiangivelse: „Jeg kan ej længer vagte, / o Coridon, hos dig“. Den er senere blevet udskiftet med en almuevise: „Min' elskelig' tilhører', / min' smukke kirkefaar“, som vi kender fra Berggreen (anf. skr. nr. 158). Melodien her har virkelig baroke træk, saa jeg vilde anse det for sandsynligt, at den oprindelige 17. aarh.s hyrdemelodi her er overleveret til ny tekst. — S. 149 anføres en klagesang „O tysta ensamhet“, der tillægges Olof Dalin, og som i Sverige er overleveret til en melodi af „Nu rinder solen op“-typen. Skønt melodier af denne type siden Terkelsen og Kingo er uhyre udbredt herhjemme, finder vi dog denne 18. aarh.s

¹ Det skulde lige være en enkelt undtagelse som den snurrige, barokprægede dansemelodi til visen om Fr. II i Ditmarsken: „Kong Frederik sidder paa Koldinghus“ (tekst i adelshaandskrift 1615 (Dgf. 175); melodien tilsendt Nyerup og Rahbek til „Udv. da. viser fra middelalderen“ V, 1814, nr. 110, s. XLVII). — Visse skæmteviser har maaske faaet nye melodier, men da, som allerede nævnt, af endnu yngre præg (18.—19. aarh.). ² Noget anderledes synes forholdene at være i Sverige, hvor baade visse ældre viser har faaet og de yngre viser har bevaret barokens dansepræg. ³ „Møens morgendrøm: Riseli gaar i bure“ (Dgf. 239) er saaledes optegnet af E. Tang Kristensen (Jy. folkeminder I, 1871, nr. 120; jf. XI, 1891, nr. 28) til varianter af melodien til „De to kongedøtre“ (Dgf. 146: „Marsk Stigs døtre“. Berggreen: „Da. folkesange og melodier“ 1869³, nr. 58 a—c, den sidste benyttet af Kuhlau til „Der vanker en ridder“). — Omvendt er f. eks. „Agnete og havmanden“ (Dgf. 38) optegnet til 35 delvis stærkt afvigende melodier.

tekst overleveret med en ny melodi. Det er Berggreens nr. 100: „Det er den største sorg“ (efter Dalins 2. strofe: „Det är den tyngsta sorg“).

Efter at stoffet er afgrænset, skal det *grupperes*; og den, der er uden generende kendskab til emnet, vil naturligvis straks ræsonnere som saa, at da bogen skal være en musikalsk undersøgelse, maa den ogsaa inddeles efter musikalske synspunkter. Det er nu lettere sagt end gjort. Efter komponister kan stoffet ikke grupperes, fordi de saa at sige ikke kendes. De egentlige musikalske fagmænd i det 16. og 17. aarh. deltog saa godt som ikke i visens skabelse herhjemme (s. 45—49, 177, 334—343); den blev sammenbragt hos os af amatører, hvis hovedinteresse var tekstlig. Efter melodityper kan stoffet heller ikke grupperes — ihvertfald hverken indledende eller udtømmende. Bortset fra selve typologiseringens vanskeligheder paa dette tidlige trin, hvor aandeligt og verdsligt endnu ikke er skarpt skilt, og hvorfra meget kun er bevaret i omsungen tilstand, er det jo kun omkring halvdelen af tidens melodier, som faktisk foreligger. Resten er melodiangivelser, om hvilke man kan gisne mere eller mindre sikkert, men som det vilde være urimeligt at henvise til en og samme brokkasse.

Nej, at begynde med det musikalske vilde være at forveksle udgangspunkt med facit. Skal man omfatte hele det overvejende anonyme og sammenbragte stof, maa man begynde med at leddede det efter tekst-kriterier.

Af alle de anvendelige tekstkriterier vælger forfatteren, som han har for skik, uden al for megen teoretisk hovedpine, forskellige paa undersøgelsens forskellige trin, hver gang det, som her tjener hans formaal bedst. Og ogsaa hans formaal er labilt og praktisk at forstaa som det paa hvert trin opnaaelige. Hvor han kan naa til en *kronologi*, sætter han den højest; og det er ganske rimeligt i et arbejde som dette — historisk fremstillende og med et væsentligt bibliografisk-leksikalt sigte. Kronologien er medbestemmende for kapitlernes rækkefølge og afgør hvert kapitels opbygning, hvor den er mulig, — og det vil sige i dem alle undtagen eet. Tanken er den simple, at hvor et melodistof kan knyttes til en række digtere, udgivere eller deres publikationer, er det vel ikke altid leddelt bedst, men dog bragt i forbindelse med aarstal, som bedst eller alene kan røbe os ihvertfald noget om dets alder. Ved siden af kronologien stiller forfatteren *oprindelsesfelterne*: salmens, kunstsangens og den naive vises. Salmen underdeles væsentlig kun kronologisk. Kunstsangen specificeres lidt for det 17. aarh.s ved-

kommende, dels efter funktion (i og uden for dramaet), dels efter milieu (i og uden for skolen). Det er praktisk og hensigtsmæssigt og afstedkommer, saa vidt jeg ser, kun en enkelt splittelse, nemlig at pædagogernes salmero (Rmdorps, Aalborgs og Gettorps, s. 305—309) forrykkes fra de øvrige aandelige samlinger til skolesangen.

Kun for *den naive vises* vedkommende, dvs. folkevisens afløser og efterklang, ligger forholdet helt anderledes. Her er saa at sige hele visemassen anonym, og aarstal findes kun for den mindre del, som er bevaret i adelsvisebøger og flyveblade; hele den mundtligt overleverede rest svæver, kronologisk set. Det kunde være fristende at udskille det første mindretal, som dog viser ansatser til en kronologi, i en ældre gruppe for sig, saaledes som arkivar Grüner-Nielsen og forfatteren selv engang tidligere har gjort¹. Derved vilde man understrege det paafaldende og sørgelige faktum, at netop til de poetisk mest værdifulde visegrupper herindenfor er det ikke lykkedes at fremdrage melodier. Det gælder de 8 dagviser s. 115 f., 42 elskovsviser (6 paa s. 132, 6 paa s. 138 f. og 30 paa s. 140—151) og 39 politisk-historiske viser (s. 160—176), heriblandt saa yndede stykker som „Lad fare, min sjæl, din høje attraa“ (s. 144) og „Urterne gror og solen hun skin“.

Forfatteren har dog gode grunde for at behandle hele massen af naive viser under eet (de skal blive diskuteret i anmeldelsens 5. afsnit); og i saa fald maa inddelingen af det store stof ske efter *tekstgenrer*. Selve den inddeling, forfatteren anvender (skematiseret s. VIII og 54 f.), er vel ikke logisk uangribelig. Den øverste 3-deling i „Aandeligt“, „Verdsligt“ og „Historisk“ er saaledes ikke bygget paa simple, men paa kombinerede modsætningspar, og ogsaa ved undergruppernes opstilling sammenblandes indholds- og formtræk. Disse brist er i realiteten dog kun terminologiske. I praksis viser den valgte gruppering sig som et brugbart arbejdsinstrument, gennemprøvet i de Grüner-Nielsen'ske udgaver og Folkemindesamlingens registranter.

Endnu et spørgsmaal giver grupperingen dog anledning til: Var det nødvendigt at differentiere tekstgenrerne i den grad for melodistoffets skyld? Forfatteren antyder selv (s. 56—57), hvordan melodierne, i al den uundgaelige vaghed, fordeler sig paa tekstgrupperne.

¹ H. Grüner-Nielsen: „Danske viser fra adelsvisebøger og flyveblade 1530—1630“, I—VII, 1912—31. — N. Schjørring: „Melodistof til Danske viser 1530—1630“ (Musikhist. arkiv I, 1939, s. 346—396).

Man kunde have ønsket sig flere af den slags vink. Indtil de kommer (i flg. arbejder), tror jeg, man skal lade denne inddeling staa som et foreløbigt arbejdsgrundlag. Det er med inddelingen ligesom med det stof, den inddeler: Var det nødvendigt at tage det hele med? Melodierne til det falder i 3 grupper: en lille positiv, som klart kan sættes i forbindelse med ældre forlæg; en lille negativ, der ligesaa klart kan udskilles som værende af yngre dato; og endelig en stor, endnu uvis midtergruppe. Lad os beholde det hele; viseforskningen er jo de mange smaa enkeltopdagelsers felt. Derfor er det rigtigt, at ogsaa viser uden melodi er taget med; de kan jo dukke op som melodiangivelser ved fremtidig forskning. Selv den lille negative gruppe bør ikke udelades. Bortset fra, at den næppe vil blive publiceret andetsteds, hører den med til det arbejdsredskab, som Schiørring har ønsket at give os med sin bog. Den skal betragtes som en vejviser for medforskere, ikke som en endestation for dem, „der søger rask overblik og statistisk sikkerhed for enhver pris“ hedder det ved slutningen af det store efterklangs-kapitel (s. 179).

4. **Sanghistorie og versforskning.** Af de almene problemer, der knytter sig til det foreliggende arbejde, skal endnu blot berøres spørgsmaalet om den hjælp, som sanghistorie og versforskning gensidigt kan yde hinanden. For samtlige sange uden for „efterklangs“-kapitlet anfører bogen kun linietalet pr. strofe, af og til med en tilføjelse som „omkvæd“, „gentagelse“ el. l., sommetider ikke engang linietalet. Denne sparsomhed maa enhver, som skal arbejde videre paa grundlag af bogen, føle som et savn. Ikke mindst i slutningen af værket, hvor barokens virtuosmetre, som vor rokoko og pietisme overtog, dukker op¹. Hvor spidser man ikke ører, ogsaa af denne grund, naar man kommer til gennemgangen af Foss' Psalter. Det blev til paa Brorsons egen et par aar før hans fødsel. Skulde det mon kunne opklare melodi-problemet i forb. m. „Svanesang“-ens mærkelige ariemetre? Her lades man desværre fuldkommen i stikken. Fundene er forfatteren for righoldige; her bliver ikke plads til linietalet; end ikke alle førstelinier er

¹ Det begynder med de smukke, anonyme s. 196 („Det er min bolig“ og „Nu kan jeg dag(e)lig mærke og kende“), Peder Matthiisen Ofvids (s. 199) og den anonyme „Min skønne, den lifligste blandt dennem alle“ (s. 202, med før-pietistisk sværmeri; nodeeks. nr. 139 ff.), hvor melodierne bidrager til den forøgede brug af trokær og daktyler (s. 219, 227). Og det kulminerer, saa vidt jeg kan se, hos Anton Davidsen Foss (s. 277 ff.).

kommet med. Det er forstaaeligt, at forfatteren har maattet begrænse sig. En snarlig klarlæggelse af det Foss'-ske Psalters strofebestand vil dog være i høj grad ønskelig; den vil under alle omstændigheder nok vise sig frugtbar.

Med „efterklangs“-kapitlet gøres imidlertid en undtagelse. Her trænger identifikationsproblemet sig saadan paa, at alle midler maa tages til hjælp. Her faar hver visetekst foruden linietalet noteret antallet af markerede tryk pr. linie (men ikke pauserede slag), samt rimbogstaver. Det er gennemgaaende rigtigt, men ikke altid tilstrækkeligt og heller ikke, som det nu engang er, udnyttet saa økonomisk, som det kunde. *Indrimsproblemerne* er praktisk løst ved dobbelt talangivelse baade for linietalet og for tryktallet i den opdelte, indrime lineie. Om *gangarten* i versenes indre (2-stavelser, 3-stavelser eller blandet) og om versenes *ind-* og *udgang* (optakt, ikke-optakt; mandlig eller kvindelig udgang; kataleks, akataleks eller hyperkataleks) faar man derimod kun en sjælden gang besked¹. Den lovlig summariske skemativering har nu til følge, at en række karakteristiske strofer, som det netop synes at have været tidens interesse at udarbejde, her ikke kan skilles og genkendes bag de for grove formler. Jeg skal bringe et par eksempler og samtidig vise, hvordan de enkelte særtræk kunde være spejlet i bogens formler, om den blot havde brugt stort bogstav for kvindeligt rim og lille for mandligt².

Bag bogens formel: 8, 3—3—3—3—3—3—3 kan skjule sig:

1. *Nibelungenstrofen* („Mig hjertelig nu længes / imod min hvilestund“ s. 198) og 2. *Dens dalende parallel* („Fromme, gode, milde / ædle Herre min“ s. 195), der selv med ovenstaaende forbedringsforslag begge maa noteres:

A b A b C d C d;

¹ S. 64 („Kong David var liden“ og „Du stærkeste konge“) dukker saaledes den raffinerede eller hjælpeløse betegnelse „amflbrakisk“ op. S. 78 („Kristelig lysthave“ II), s. 87 („Hedenske kongedatter“) og s. 89 („Jerusalems skomager“ I og II) hedder det om nyere, regulerede vers henholdsvis „jambisk“ og „trokæisk“. — Det skal indrømmes, at efterklangens vers gennemgaaende er primitive, at f. eks. mandlig og kvindelig udgang ikke altid overholdes kongruent fra strofe til strofe. Men den tilstræbte norm kan man dog oftest faa øje paa. ² Personlig foretrækker jeg desuden at benytte „telefonbogstaverne“ v, x, y... og V, X, Y... for rimløse udgange. Optakts- og kataleksbetegnelser ser jeg for nærværende bort fra.

3. *Aleksandrinerstrofen* (Jeg vælger a. h. t. den flg. sammenligning vor salmebogs gennemrime nr. 493: „I dag er naadens tid, / i dag er Gud at finde“; i bogen forekommer kun $1\frac{1}{2}$ aleksandrinerstrofe, s. 66: „Den første julenat“, uheldigt noteret 2, 6—6, hvorved cæsuren overses), der omvendt maa noteres:

a B a B c d c d; og

4. *Leonorestrofen* („Jeg vil din pris udsjunge / i denne morgenstund“ s. 187. Jeg opkalder for nemheds skyld strofen efter Leonore Christines bekendte salme (str. 2): „Med sorrig jeg mig lagde“), der maa noteres:

A b A b c D D c.

De er markante og avler adskillige lige saa markante varianter, som det kan være nyttigt at holde ude fra hinanden, dels til almindelig belysning af tidens ivrige syslen med disse former, dels under jagten paa strofe- og evt. melodislægtskab. Tre saadanne varianter skal nævnes her:

1. *Wilhelmusstrofen* („Danmarkes hoved og herre, / Christian, du ædle rod“ s. 167. Tryktal og rimbogstaver over hinanden ved indrim):

2
8, 3—3—3—3—2—3—3—3

c

A b A b c d V d;

2. *Rosenstrofen* (benævnt efter julevisen: „Es ist ein Ros entsprungen / aus einer Wurzel zart“. Den benyttes inden for det her betragtede omraade af Petter Dass, dels til en af hans „Tvende nye viser“ om ham selv: „Om alle mine lemmer / var fuld' af idel sang“, som bogen ikke har faaet med, dels til „Guds søn sig engang agted“ (s. 254) og her med melodiangivelsen „Jeg kan ej længer vagte / o Coridon, hos dig“, som jeg (jf. anmeldelsens s. 11) anser for identisk med Berggreens (nr. 158) „Min' elskelig' tilhører' / min' smukke kirkefaar“):

7, 3—3—3—3—3—3—3

A b A b c V c;

og endelig

3. *Vægterstrofen* („Nu skrider dagen under, / og natten vælder ud“

s. 72, hvis melodiforlæg bogen ud fra S. Widdings angivelser klarlægger saa smukt):

2
7, 3—3—3—3—3—2—3

d
A b A b c d c.

Af nodedelens eks. 8 (II, s. 31) ses nu, at *Vægterstrofens* formodede forbillede (baade melodien og dens svenske tekst: „Hemlig stod jag en morgon / uppå en lönlig sted“) endnu har *Rosenstrofens* form, som vel atter har arvet opbremsningen i 5. linie fra *Leonorestrofen*. Denne 5. linie har *Vægterstrofen* beholdt; men fra *Wilhelmusstrofen* har den saa overtaget indrimslinien. Den gemmes til linie 6 og kan fornemmes som en energisk sammentrængt dobbeltlinie; og efter denne stigning kan saa slutverset umiddelbart følge uden nogen rimløs mellemlinie. Den skønne, fyndige *Vægterstrofes* tilblivelse falder vel uden for, hvad bogen er forpligtet til at forklare. Men det er godt at have disse forhold in mente, naar man f. eks. staar over for de melodiløse „Jeg ved saa rig en ridder“ („Jomfruen og dværgen“ s. 106) og „Hvem Gud giver land og rige“ (Chr. IIs onde regimente, s. 161), der vel er uregelmæssige, men dog adskillige steder afspejler *Vægterstrofens* form.

Af andre formler, som uspecificerende dækker flere strofer, skal endnu nævnes to. Den første noterer *Venusstrofen* („Fryd dig, du Kristi brud“ s. 144, 168, 187, 193, 216, 241, 320; jf. 238) og *Fuglevisestrofen* („Nu vill' vi gaa spadserere“ s. 73, 106, 194, 381, 385) begge som 6 3-tryks linier uden at kunne vise den enes 3-delte og den andens 2-delte opbygning (aaBBCC kontra AAbCCb).

Den anden noterer *Daphnisstrofen* („Daphnis gik for nogle dage“ s. 204, 231, 251, 258, 271, 289, 290, 370, 371, 377, 378, 381, 385), *Passionsstrofen* („Som en hjort med tørst befangen“ s. 215, 242, 276; jf. 218, 242) og *Rofilisstrofen* („Rind nu op i Jesu navn“ s. 209, 211, 228, 231, 251, 263, 269, 275, 287, 290, 292, 358) alle som 8 4-tryks linier uden at kunne vise den forskellige disposition af rim og udgange (AbAbCCdd, AbAbccDD og aBBaCdCd).

En anden vanskelighed møder den forenkledte versnotation, naar den skal betegne *de reducerede nibelungenvers eller deres varianter*. De er fra tysk gaaet over i dansk, dels til den yngre almuevise, dels til

romantikerne („Chr. Winthers versemaal“ og „Nu-titte til hinanden“-arten) og kendes gerne paa, at de kan synges til nibelungen-melodier og siges som nibelungenvers, blot at der mangler en stavelse hist og her, saa vedkommende steder maa „trækkes“ lidt. Endelig kan de pauserede pladser for enden af halvversene sporadisk udfyldes med stavelser, saa kortlinierne ret frit kan skifte mellem 3 og 4 markerende tryk og mellem kvindeligt og mandligt udgang. — Linier som:

„En dejlig ung ridder i lunden gik der,
 en adelsmands datter han havde saa kær.
 Han hende vilde ægte og tage til sin brud,
 for hun var saa ung og saa yndig saa hun ud“

bør da næppe opfattes som overfyldte 4-slags rækker (bogen noterer: 4, 4—4—4—4), men som underfyldte (reducerede) 8-slags rækker (altsaa, efter bogens system, som ikke medangiver de pauserede slag

3 3 3 3
 for enden af hvert halvvers: 4, 3—3—3—3); saaledes at formlerne kunde vise overensstemmelsen mellem tekst- og melodistruktur¹.

De metriske indvendinger, som er fremført, og andre, som kunde tilføjes, anfægter ikke det foreliggende arbejdes lødighed; men gør det klart, at et samarbejde mellem sanghistorie og verslære henimod det (s. 8) efterlyste stroferegister vil være baade paakrævet og frugtbart.

Allerede som bogen foreligger, bringer den dog ogsaa paa dette omraade nogle interessante fund. Af melodieksamplerne nr. 86: „En jæger gik at jage“ og nr. 123: „Jeg er en fremmed blandt alle“ ses, hvordan en halv nibelungenstrofe lejlighedsvis ogsaa kan køres af

¹ Som hele eller halve, reducerede nibelungenstrofer betragter jeg flg. eks. i bogen: S. 100: „For os er nu kommen den glædelige pinsedag“ (som melodierne eks. 24 og 25 dog ikke bekræfter), s. 112: „En dejlig ung ridder i lunden gik der“ (som melodien eks. 40 bekræfter), s. 114: „Udi de dybe dale for norden under ø“ (bekræftet af melodierne hos Nyerup og Rasmussen: „Udv. af danske viser“ 1821, II, 72, og Weyse: „Halvtredsindstyve gamle kæmpevisemelodier“ 1842, II, 32), s. 115: „Der var engang to bejlere“ (undtagen førstelinien, jf. melodieks. 43 og 44), s. 118: „I Strassborg der bo'de en adelsmand saa rig“ (bekræftet af mel. 67) og s. 119: „Der boede en købmand ved Hamborgs bro“ (bekræftet af mel. 68). — Som strofiske varianter regner jeg eksemplerne s. 110: Ridder Bryning: „Der var en gang en ridder, en ridders søn“ (bekræftet af mel. 34—37) og s. 116: Lille Lisé og greven: „Og jeg haver sovet hos den grev' udi nat“ (bekræftet af alle 19 melodier, eks. 45—63). — Et tvivlstilfælde er s. 114: „Enhver som vil vide, hvad kærlighed er“. Her er folkevisen vist reduceret, mens Ambr. Stubs to arier til samme melodi: „Hvad vindes“ og „Saa sortner“ bevidst er holdt trisyllabisk alternerende.

melodien som 4 3-slags rækker (alt forudsat, at opskrifterne er rigtige; jeg tror paa den første og tvivler paa den sidste). Og af eksemplerne nr. 32: Aleksanders vise: „Min fader han var en ridder saa fin“, 73: „En stjerneklar aften i roligheds lund“, 108: „To piger spadserede ud i en skov“, 124: „Jeg er en fremmed blandt alle“ og 272: „O Gud, lær os betænke“ ses tilsvarende folkevisestrofer behandlet af melodierne med den færøske taktstruktur: $2 \times (4 + 3)$ slag.

Endelig nævnes et par steder den omstridte *Stolt Elinstrofe*. Det bedste modargument mod Recke, som ikke tror paa dens eksistens som folkevisestrofe, er vel melodien hos Thomissøn til „Hjælp os, Gud Fader i himmerig“ (s. 71; jf. Dgf. XI, s. VI). Dertil følger det foreliggende arbejde visen „Daphnis han taled til fæstemø sin“ (s. 140), desværre kun med melodiangivelse („Sønden for borgen der stander en lind / med blade saa grøn“). Dernæst Harevisen: „Klage maa jeg elendelig / mig arme haas“ (s. 200; som melang. smst. og s. 252) og endelig Christen Hansens „Oda: Vi lægger nu af baade anger og had / og trætte med“ (s. 317, mel. ukendt). Stolt Elin-versene forekommer her i en større strofe end folkevisens 4-liniede (der angives 10 og 7 linier). Man spidser ører og tænker paa den „folkemelodi“, vi synger til Grundtvigs 7-liniede Niels Ebbesen-sang: „Om Dannemarks kvide“. Var her mon en vej til at klare dens oprindelse?¹

SPECIELLE PROBLEMER

5. Efterklangens identifikation. Skønt Nils Schiørrings værk mere er en storstilet kildefremlæggelse og kildekritik end en gammeldags disputats, bringer bogen dog, traditionen tro, *et par teser* i tilknytning til de to store kerneafsnit. De antydes allerede i forordet (s. XIV og XIII); de dukker op bogen igennem og rekapituleres til slut i det sidste tilbageblik (s. 391) og resuméet (s. 396 f.). Det hedder her om bogens fortjeneste (s. 391), at udover de melodier, den har bragt og belyst, har den „givet to vigtige hovedresultater. Den har godtgjort

¹ H. Nutzhorns „Melodibog f. højskoler og landbrugsskoler“, Nyborg 1904, bringer som nr. 228a Berggreens melodi fra 1840 og som 228b „folkemelodien“. Ved den sidste skriver han: „Ukendt komponist. Fra: „100 melodier til (P. O. Boisen): Nye og gamle viser af og for danske folk. Samlede af Bull og Boisen“ 1852“. — Nogen lighed m. en 17. aarh.s engelsk folkemelodi, kendt fra syngestykket „Love in a Village“ 1762: „There was a jolly miller once / lived on the river Dee. Mon endnu en Folie d’Espagne-variant?

den melodiske sammenhæng mellem den nyere almuetraditions melodistof og det 16.—17. aarhundredes viseskat. Og den har vist, at resten af det gamle melodistof væsentlig er bevaret ved at være blevet knyttet til samtidens aandelige visesang“.

Disse to teser, ekstrakten af kernekapitlerne, vil det være rimeligt først at drøfte her, omend ikke i musikalske detaljer, saa dog med henblik paa princip og metode.

Det første forhold: *Sammenhængen mellem bondeoverleveringen og dens 16. og 17. aarhundredes forbilleder*, kaldes indledende „konstateret“ (s. XIV) og „dokumenteret“ (s. 57, 59); og afsluttende „godtgjort“ (s. 391); og i forbindelse med enkeltteksemplerne specificeres denne paastand med en række almindelige udtryk, graderet fra „klart“ (s. 128, eks. 91 og 93) og „nært“ (s. 144, „Venus du und dein Kind“ ~ „Fryd dig, du Kristi brud“) „slægtskab“ (s. 117, eks. 45—63 ~ 64), der betyder simpel identitet eller genkendelighed, til de mere vage: „fællesskab“ (s. 126, eks. 82—83 ~ 84), „samme hovedtræk“ (s. 149: „En enlig fugl“, Berggreens samt eks. 114), „nogen lighed“ (den indskrænker sig til den 5-liniede strofe; s. 130, eks. 96 ~ 97), „nogle lighedspunkter“ (s. 109, eks. 30 ~ 31(÷)) og endelig „mikroskopisk lighed“ (s. 259, X; „Broder, hvi est du saa mut“ og et par norske folke-melodier til Petter Dass), der, saa vidt jeg kan se, kun betyder meget lidt.

Før alle disse enkeltundersøgelser i det store katalogparti (s. 62—176) bringer bogen nogle udvalgte eksempler (s. 58—59), der skal tjene som en slags forhaandsdokumentation og derved sandsynliggøre den linie, som derefter følges. Jeg tror paa nogle af disse udvalgte eksempler („Lille Lise og greven“, eks. 45—64; „Jeg ved mig en skønjomfru“, eks. 91 og 93; „Der vare to ædele kongebørn“, eks. 27 og 28, men 29?) og paa nogle af de senere; og jeg tror ikke paa nogle andre (jf. de allerede nævnte). Det vil føre for vidt at angive og diskutere alle disse enkeltheder. Hvad jeg her vil anholde, er, at forhaandsdokumentationen kommer saa mærkelig hovedkulds og uforberedt, og de senere enkelt-dokumentationer staar saa isoleret og spredt; at man savner system og metode, som kunde gøre en efterprøvelse gennemførlig og effektiv. Det er atter forfatterens ulyst til teoretiseringen, som spiller ind. Stort set synes han dog i dette kapitel at være gaaet frem efter følgende retningslinier:

Sammenhængen mellem nyt og gammelt kan, inden for det medtagne stof, opvise 3 grader af sikkerhed:

1. For det første kan den være direkte *musikalsk konstaterbar*. Som eksempel herpaa kan tjene „Jeg er en fremmed blandt alle“ (s. 156, eks. 123), som „har tydelig lighed med“ Arrebos ps. 69 med melodi-angivelsen „O Jesu, for din pine“ (s. 188, eks. 129; Widding antager en nordisk folkeviser i „Liden Karen“-strofen), eller en af Berggreens (nr. 145), som bogen mærkeligt nok ikke medtager, nemlig „Sønnens afsked: Jeg rejser bort i Herrens navn“, der har endnu tydeligere lighed med den gamle 6-liniede „Fader vor udi himmerig“¹. Her er begge stationer kendt, baade udgangspunkt og ende; tekstbyttet er accepteret, saaledes at identifikationsproblemet her er rent musikalsk. Identiteten maa da søges erkendt ved iagttagelse af fælles melodilinieer, fælles melodisk eller harmonisk kadencering, fælles amplituder, strofe- og satsform eller rytme. Sædvanlig maa flere af disse træk samvirke, for at man kan komme til det mere eller mindre afgørende skøn, som er det eneste opnaaelige, hvor ikke den yngre vise direkte eller indirekte (gennem mellemled) angiver den ældre som sin melodi.

2. For det andet kan sammenhængen mellem nyt og gammelt være direkte *literært konstaterbar*. Som eksempler herpaa kan nævnes „En enlig fugl udi sit bur“ (s. 149, eks. 114) efter Wivallius' „Ja, en Fågel uthi sin buur“ (2. str. af „Ack libertas, tu ädla ting“ — jf. „Ak frihed, ædle frihedsstand“ og dens trediestrofe „Sæt fuglen i forgylden bur“, „Gl. da. viser“ II, 15) og „Det er den største sorg“ (s. 149, Berggreens nr. 100) efter Dalins „Det är den tyngsta sorg“ (2. str. af „O tysta ensamhet“, der dog ikke har det i bogen paastaaede „strofefællesskab“ med den forrige). Her kan i det ene tilfælde melodianalysen endnu ikke sætte ind, fordi Wivallius-melodien endnu ikke er fundet; i det andet tilfælde regner jeg, som tidligere nævnt (s. 11 f.) med melodibytte. Men om sammenhængen er der ingen tvivl.

3. For det tredje maa denne sammenhæng betragtes som *sandsynlig*, hvor en almueviser og en 16.—17. aarhundredesviser *deler literær genre*. Om „En yndig og frydefuld sommerstid“ (s. 147) anfører bogen blot

¹ Hans Thomissen (1569) bringer melodien bl. 119^r samt endnu en tekst til den bl. 251^r: „Gud Fader udi himmerig“ (jf. foruden Schiørrings kommentar s. 170 ogsaa Laub: „Dansk kirkesang“ 1918, nr. 139 og kommentaren hertil i J. P. Larsen, F. Viderø og M. Wöldike: „130 melodier“ 1936, s. 69) — ikke at forveksle med den 4-liniede katekismussalme „Gud Fader udi himmerig“ (hos Schiørring s. 17 f., 26 o. fl. st., hos Thomissen bl. 111v), som deler melodi med legendevisen „Himmelbruden“ (Dgf. 104, Berggreen 38, Laub: „Dansk kirkesang“ 107) og altsaa ogsaa kunde tjene som eksempel her.

„Formentlig efterklang efter det 16. aarh.s adelslyrik“ uden nærmere forklaring. Ved omtalen af Hjertebogsvisen „O lønlig sorrig, hvad est du tung“ (s. 27, 35, 152; ogsaa: „Hemmelig længsel“ og „Verden er fuld ud af falskhed og svig“, jf. Dgf. 513 G: „Nonnens klage“, samt s. 361) udelades Berggreens to melodier til hans version med det vandrede „æblevers“ (Gl. da. viser I, 11; Berggreen 103, 147). Og endelig medtager bogen ikke Sneedorff-Birchs „Jeg ved mig saa dejlig en urtegaard“ (Berggr. 76)¹, den, hvis melodi fejlagtigt (af Erik Bøgh i „Den danske vaudeville“) antages komponeret af fru Heiberg til „En Søndag paa Amager“ („Vi gaa her og synge / I maaneskin“).

Disse tre eksempler vidner imidlertid — for mig særlig tydeligt — om et saare interessant forhold². Da den naivt fortællende, middelalderlige handlingsvise forældedes, afløstes den i en overgangsperiode af en lige saa naivt betragtede holdnings- eller stemningsvise; den fra tysk stæmmende adelslyrik, før den egentlige kunstdigtning tog fat. Den mangler teknisk kunnen og enhver individuel differentiering; men virker ved sin fremkomst, trods sin modeagtige trivialitet, forunderlig frisk. I den fødes nemlig de lyriske genrer og manérer: Den sværmeriske tone, de elskendes hemmelighed, deres lykke og længsel, svig og sorg, deres trofasthed under omgivelsernes modstand; og alt dette moraliserende udtrykt eller med de naiveste allegorier, der formummer den elskede som en urtegaard, et kloster, en lind, en hjort, en rose, en nattergal, en vin³. Det er dette trin og denne holdning (noget tidløst og kunstløst i sproget, som endnu ikke formes med digterisk bevidsthed) og den samme forunderlige blanding af trivialitet og friskhed, som man genfinder og genkender i almuevisen. Det var ikke noget tilfælde, at det blev denne lyrik, som fortsatte under jorden.

¹ Uden sammenhæng hermed er bogens „Jeg gik mig (ind) i min (en) urtegaard“ (s. 72, 78, 165, 251, 258, 378; eks. 7), der desværre ikke afgiver en brugbar melodi til Bordings berømte „Frisk op, naar Djævlén gør sig vred“ (s. 251), og „En urtegaard haver jeg plantet“ (s. 142) og „Jeg har en dejlig urtegaard“ (s. 270).

² Man savner i det foreliggende arbejde en redegørelse som den følgende, især s. 54 — sammen med en klar adskillelse (som s. XI) mellem „aflesning“ og „efterklang“ og beskud om deres indbyrdes forhold. ³ Med særlig glæde konstaterer jeg da, at Sneedorff-Birchs vise „Jeg ved mig saa dejlig en urtegaard“ faktisk har sit forbillede (ogsaa for den ejendommelige strofe) i det svenske Bröms Gyllenmärs haandskrift fra o. 1620 (tr. bl. a. i A. I. Arwidssons „Sv. förnsånger“ III, s. 11). Først ved udarbejdelsen af nærv. recension er jeg blevet opmærksom paa visens kommentar i Dgf. (nr. 516). — Jf. som en lignende vise bevaret i dansk adelshaandskrift: „Jeg ved ihvor et træ det stander“ (s. 146. Gröner-Nielsen: „Da. viser 1530—1630“ nr. 271).

Paa dens trin er almuen blevet staaende. Med baroken river den verdslige kunstsang sig løs fra det folkelige og gaar ind i højkulturens hektiske udvikling, hvis stejle kurver menigmand ikke gør med.

Det er vist ret karakteristisk, at fra barok og rokoko er i det væsentlige kun religiøs lyrik (der gennemgaaende holdt sig mere folkelig) gaaet over i mundtlig almuetradition (Kingos, Dorothe Engelbretsdatters og Dass' salmer s. 219, 228, 245, 247; et særfænomen er Brorsons „Svanesang“ i folkemunde), mens viser som „Daphnis han taled' til fæstemø sin“ (s. 140) og „Min lyst er ej at sidde i bur“ (s. 154) kun findes i adelsvisebøger og flyveblade. I denne tredie sammenhæng, „det literære genrefællesskab“ (det blotte „motivfællesskab“ er nok for bredt; det tillader jo ogsaa forskellig behandling) skulde da forsvaret ligge for de mange uvisse og melodiløse tekster, bogen har taget med. De skal som allerede nævnt være vort fremtidige arbejdsstof!

6. Kontrafaktur-problemet. Som anden tesis hævdedes, at *ved siden af almuetraditionen stod det 16. og 17. aarh.s salmesamlinger som den vigtigste kilde for udforskningen af tidens verdslige melodistof*. Denne paastand har bogen gjort indiskutabel. Dens største triumf er den selvstændige og stædige, flittigt og taalmodigt gennemførte undersøgelse af de aandelige visesamlingers mægtige, hidtil upaaagtede stof. For en ensidig teoretiker maatte dette arbejde paa forhaand synes ørkesløst. For bogens forfatter er det derimod blevet vejen til de værdifuldeste fund og til paavisningen af, at det er hos den aandelige vises nu glemte smaadigtere, at hovedbestanden af verdslige melodier og melodiangivelser er at finde. Igen en milepæl, hvorfra arbejdet skal gaa videre. Sit rigeste og fornemste fund har Nils Schiørring (s. 277—287) gjort i den sønderjyske præst *Anton Davidsen Foss'* psaltermanuskript fra o. 1690. Selve haandskriftet er allerede beskrevet af H. F. Rørdam¹, men hans omtale af de melodier, Foss har samlet og digtet til, siger så lidt (som anf. nedenfor), at ingen før Schiørring har følt sig tilskyndet til at undersøge dem paany. Ved det fornyede studium har haandskriftet imidlertid vist sig at rumme 45 af den berømte visekomponist *Adam Kriegers* melodier fra hans, trods energisk eftersøgning, forsvundne første ariesamling (fra 1657),

¹ „Danske bearbejdelser af Davids psalmer i 17. aarhundrede“ (*Kirkehist. samlinger*, 3. bd. 1857—59, s. 575): „Foss er en musikkyndig mand, der med flid har samlet melodier til alle psalmerne af tyske komponisters værker.“

21 fra hans bevarede anden part, samt over 50 af andre kendte, samtidige tyske visekomponister (Joh. Petzel, Joh. Theile, G. H. Weber, J. Löwe v. Eisenach, J. H. Horn, Joh. Rosenmüller, Andr. Hammer-schmidt, samt anonyme). Erkendelsen af dette forhold er i alle henseender betydningsfuld. En sensation i europæisk musikhistorie er fremdragelsen af de tabte Krieger-melodier, der snarest bør have deres egen publikation. Vigtig for dansk musikforskning er dernæst paavisningen af hele det omhandlede melodistofs optræden paa hjemlig grund og benyttelse paa en hos os hidtil ukendt maade, nemlig med tilknyttede instrumentale ritorneller. Og væsentlig for dansk vers- og sanghistorie bliver endelig drøftelsen af de 150 psaltertekster samt nogle vedføjede „samtaler“ (jf. de Brorson'ske dialoger) til de forannævnte, nye melodiforlæg.

Man maa lykønske forfatteren til, at hans utrættelige flid og aldrig svigtende agtpaagivenhed her høster sin fortjente løn. Man forstaaar, at han har villet smykke sin bog ogsaa med dette, det kosteligste af alle de fremdragne klenodier. Og dog maa man næsten beklage, at fundet ikke straks har faaet sin særskilte, udtømmende behandling. For at det ikke skal sprænge det i forvejen stofmættede værk, har forfatteren maattet koncentrere sig om dets vigtigste side (forholdet til Krieger) og er derved kommet til at give netop sit mest lovende barn en lidt stedmoderlig behandling. Af redegørelsen s. 286 fremgaar, at 77 af Foss' egne danske førstelinier hverken er medtaget her eller i registret. Det er skade; de kunde jo dukke op som melodiangivelser. En versemaalsliste vilde ogsaa gøre underværker her, hvor en række nye virtuosmetre indføres (eks. 225—227, 239, 241—243, 249, 250). Og endelig havde et par ord om værkets grad af isolation været velkomne. Maatte det lykkes forfatteren at føre disse sikkert frugtbare undersøgelser til bunds i fremtiden.

Det vil være uoverkommeligt i nærværende anmeldelse at gaa tilsvarende ind paa bogens mange andre fund. I stedet for skal dens anden tesis forsøges differentieret en smule, saa at den kan kaste lys over det interessante fænomen, vi kalder *kontrafaktur*.

Under denne betegnelse sammenfattes gerne to ting, nemlig *den egentlige kontrafaktur*, som er en *tekstforvending*, og *den uegentlige kontrafaktur*, som er et simpelt *melodibytte*.

Tekstforvendingen har rødder i den gamle betragtning af Højsangen som et billede først paa Herren og hans folk, saa paa Kirken og menigheden, og til sidst paa Frelseren og den enkelte sjæl. Med dette for-

billede faldt det reformatorerne let at sætte Kristus i stedet for en kvinde i tidens elskovsviser, og da kløften mellem gejstligt og verdsligt endnu hverken kendtes i det poetiske sprog eller i det musikalske særpræg, følte det 16. aarh.s gejstlighed det endnu ganske problemløst at sikre sig de gode, verdslige melodier ved disse naive kunstgreb. I 17. aarh. blev det anderledes. Da fik man baade poetisk og musikalsk en verdslig kunststil, som vilde gøre en egentlig tekstforvending dristigere. Schiørring viser, hvor sjældent den egentlige forvending forekommer i dette tidsrum herhjemme. Han har kun fundet Berings to ligdigte: „Daphnis sig af sorrig myrder“ og „Ak Doride, du ædle skat“ (s. 347) og to anonyme bryllupsviser: „Vær velkommen, englerose“ (s. 353) og „Ak, jeg er / døden nær, / hvo vil mig trøste“ (s. 360, eks. 286, en menuet om Cupido). Men manéren dyrkes i stor stil sydpaa, f. eks. af Angelus Silesius (Johann Scheffler), og faar jo ogsaa hos os sit sidste opsving med pietismen. Saa glider dens pikanteri, der her kunde virke lovlig bevidst og farligt, over til den rent verdslige vaudeville-parodi, hvor det føles anderledes paa sin plads og har holdt sig til vore dages revyparodier.

I stedet for den naive forvending, som var blevet umulig, og den pikante forvending, som man veg tilbage for, nøjedes da det 17. aarh. med den simple overtagelse af verdslige melodier til sit gejstlige stof. Ogsaa denne trafik er jo kendt lige fra reformatorerne og Sthen til vore dage; men selv her viser man overraskende maadehold. Gennem Schiørrings bog møder man først den kendte modsætning mellem *gudstjenestelige melodier* med præg af højkirkelig centrumssøgen — og *husandagtssange* med missionerende nyhedspræg. Dernæst den mindre kendte modsætning mellem *det dansk-norske fællesstof* og *det norske særstof* (hos Dorothe Engelbretsdatte (219), Dass (245), Bernhoft (291), Ingeb. Gruthen og Volqvarts (292)). Og endelig *nuancerne i den personlige holdning*, fra de *konervative* (Rachløw (269), Naur (276), Køge (287), og Sørensen Bergendahl (288)) over de *moderate* (Arrebo (186), den ældre Thura (198), Kingo (206) og Brunsmann (235)) til *modernisterne* (Bording (203), Pedersen Bergendahl (231), Windekilde (267), Elisab. Hebo (270), Sommer (271), Foss (277) og Brinch (289)). Særlig interessant er redegørelsen for Terkelsen, som i kirkelige sager holdt sin sti særdeles ren, og for Kingo, som vel var moderat i sin brug af verdslige melodier, men sejrede ved deres kvalitet.

7. **Spredte særproblemer.** Af de mange spredte særproblemer, som bogen rejser, skal her kun strejfs nogle faa til slut.

Paafaldende er den ringe betydning, som *Lobwasser-melodierne* synes at faa herhjemme. Den første, paavises det fint (s. 41), dukker op hos Hegelund 1578; saa følger som kulmination modepsaltrene i første fjerdedel af 16. aarh. med samtlige 150 melodier hos Willumsen og Aalborg (s. 308); men derefter er det kun overraskende faa, der holder sig. Bording benytter 2 mindre kendte, som ingen overtager. Af de 4 i Kingos gradual (s. 215 f.) fortsættes de 3 kendteste, „Som en hjort“, „Jeg raaber fast“ og „Udi din store vrede“, hos Brunsmænd (s. 242; kun „Hjorten“), Dass (s. 250, 252, 255; 254, ikke „Hjorten“) og Naur (s. 276, ikke „Jeg raaber“). Det er alt. Det var vel ortodoksien, som kvalte dem. — *Romdorph* (s. 306 f.) forekommer mig lidt stedmoderligt behandlet. Alle hans melodier er af interesse, selv om vi ikke kender deres oprindelse. Eks. 260: „Et barn er født i Jødeland“ og 261: „Min sjæl i Gud nu fryder sig“ finder jeg direkte smukke, og eks. 259: „Det gammelt aar“ kunde nok have faaet lidt bedre tekstunderlægning. —

Præpietismens og prærokokoens charmerende melodier er der ogsaa kun gjort meget lidt ud af. Mon dog ikke de morsomme „*Mercator*“-sange (s. 326, eks. 265—269), *Nakskov*-arierne (s. 327) og *oderne fra de anonyme visebøger o. 1700* (s. 363, eks. 287—292; og s. 364, eks. 293—299) har haft betydning, om ikke for Stub og Brorson selv, saa for de mindre poeter, vi møder hos Thielo og Graae? Titler som „Nu gaar det, som det skal“ (eks. 299) eller „Ustadig er min Amors vandrestav“ (eks. 297/289) kender vi derfra; og ved den flotte moraliserende arie „Saa tumler sig lykken og driver sin top“ (eks. 296) maa man jo alligevel tænke paa Stubs to tvilling-moraler: „Hvad vindes . . .“ og „Saa sortner . . .“.

Af *Kingø-melodierne* mener forfatteren (s. 219), at kun „Far, verden, farvel“ og „Sorrig og glæde“ har gjort saa stort indtryk herhjemme, at de er blevet folkeligt udbredt. En frodig og mærkelig udbredelse synes imidlertid beskaaret to til. „Nu rinder solen op“-melodiens historie fra Schop og Rist til Terkelsen og Kingø giver bogen naturligvis (s. 210, 374) og føjer hertil Dalins (s. 149) og Foss' (s. 286) varianter, samt angiver 6 direkte laan (s. 203, 243, 252, 288, 289 og 378). Hertil vilde jeg yderligere føje visen om de onde kvinder: „Er Adam da af

blaar“ fra Nyerups og Rasmussens „Udvalg af danske viser“ 1821 (II, 51) og to af bogens egne eksempler, som forfatteren vist ikke har tænkt paa, nemlig 170: „Gud jeg at takke bør“ (s. 231) og 286: „Ak jeg er / døden nær“ (s. 360). Saa mange varianter synes at tyde enten paa dilettantisk udsættervirksomhed eller mundtlig udbredelse. — Den anden er *Amande-melodien*, Kingos „Vaagn op og slaa paa dine strenge“. Her nævner bogen Kriegers original og Kingos to versioner (s. 210, 282, 287; eks. 231), atter 6 simple laan af Kingo-formerne (s. 84, 228, 254, 269, 270 og 288) og derefter nogle varierede eller beslægtede melodier (s. 200 og 225 uden eks.). S. 231 synes en henvisning fra undertegnede anmelder desværre at være blevet galt anbragt. Den skal først staa nede ved „O himmelfader, hør“ (eks. 171), der sammen med Windekildes „Vær, sind og hu parat“ (eks. 199) deles om en melodi, hvis anden halvdel afspejler „Amande“-tonen. Nu er der det morsomme, at ogsaa førstehalvdelen af denne blandingsmelodi kan identificeres. Ogsaa den stammer fra en Krieger-arie: „Was hilft euch euer Gut“ (s. 282, eks. 238). Denne aries anden del har svage mindelser om „Amande“s begyndelse, hvilket endelig forklarer, hvorfor de to melodier er blevet blandet sammen. Naar hertil føjes mindelserne i „Opstøt i dag“ (s. 268, eks. 201) og „Nu gaar det, som det skal“ (s. 364, eks. 299), synes der her at være de samme udbredelsestegn som før.

Endelig havde man gerne hørt lidt nærmere om *visesangens milieu*. Man har naturligvis ret i at antage, at noderne og melodiangivelserne betyder, at viserne har været sunget (s. XII). Men af hvem? Og hvordan? Forfatteren gør det selv klart, at de professionelle musikere op igennem de to aarhundreder saa godt som alle saa visesangen over hovedet (s. 47—49), og at præsterne i stor stil fortrængte dens tekster ved gejstlig kontrafaktur. Yderligere bemærkes (s. 355), at vi heller ikke havde nogen bredere akademisk og borgerlig kultur til at bære den som i Tyskland. Bogens præsentation af viserne giver et almindeligt indtryk af brogethed og spredthed, af et beskedent og lokalt begrænset musikliv hos amatører paa slot og herregaard, i præstehjem og skole. Dette forklarer ogsaa, at skatten har været saa godt skjult, at først en energipræstation som Nils Schiørrings har kunnet bringe den for dagen igen. Som forholdene ligger, forstaar man hans sky for en overilet opstilling af en egentlig musikalsk typologi. En vis summarisk

opgørelse vilde dog, selv med en bred fejlmargen, have været af interesse. Efter læsning af bogen spørger man uvilkaarlig sig selv: Hvilke typer og grupper er nu sjældne (med et enkelt findested og ingen udbredelse), og hvilke er relativt vidt udbredte (i Danmark, Norge eller begge lande)? Og man fortsætter: Kan de sidste, populære typer og grupper, som angiver smagen, jævnføres med tilsvarende i andre germanske lande, saaledes at vort niveau og udviklingstrin kunde karakteriseres gennem de 200 aar? — Det skal dog ikke bebrejdes forfatteren, at han har opsat disse overvejelser. Ogsaa her er stof nok til en selvstændig afhandling.

8. Slutning. Hermed skulde det store værk saa nogenlunde være kortlagt — med sine frugtbare hovedlande, charmerende smaaer — og ogsaa med sine tørre pletter hist og her. Til „hovedlandene“ vil jeg regne — foruden selve melodimassen, kernekapitlerne og Kriegerfundet — det, jeg her (s. 7) lidt mod min vilje har kaldt „de perifere kapitler“, og som jeg helt har maattet forbigaa. Stykket om skole-sangen nyder godt af, at forfatteren har gennempløjet gamle skoleprogrammer lige saa grundigt som gamle salmebøger. Stykkerne om skolekomedien, den professionelle musik og det professionelle teater er fulde af lærdom fra spredte kilder og aandfuldt baaret af forfatterens brede, almene musik- og teaterkultur. „Mindre hovedlande“ er Dorothe Engelbretsdatters bibliografi, den blotte kodificering af Petter Dass-melodierne og fremdragelsen af de haandskrifter, som før var overset, fordi de ingen middelalderviser indeholdt (s. 360). „Smaaøerne“ er, foruden mange allerede nævnte enkeltundersøgelser, saadan noget som benyttelsen af Franckenaus samling og redegørelsen for Kingos og Terkelsens kilder. Men ogsaa de „ganske smaa øer“ fortjener navn paa kortet. Det er f. eks. paavisningen af den tidlige forekomst af „Jesu, du min glæde“- og „O drøvelse“-melodierne og de elegante redegørelser for Vægterversene og Fiolen blaa.

Over for værkets rigdom paa substans vejer de indvendinger, som kan gøres mod dets form, teori eller metode, kun lidt. Et gædigent *arbejdsredskab* er skabt. Det vil utvivlsomt ogsaa blive brugt: — inden for sit omraade som faa — baade i Norden og i de andre germanske lande i det næste halvhundrede aar. Med sin bog træder Nils Schiørring ind blandt de originale visesamlere og viseforskere, som inspirerer og

kalder til samarbejde. Maatte et saadant samarbejde kunne udbygges — ikke blot mellem vise- og versforskning, men ogsaa mellem den akademiske musikvidenskab og Dansk folkemindesamling, hvor talrige opgaver venter. Og maatte forfatteren selv faa kaar til at gennemføre de mange betydelige arbejder, som maa følge paa det grundlag, han her har lagt.

GRAVLEV-RUNEPIND

GRAVLEV SOGN, HORNUM HERRED, ÅLBORG AMT

AF

ERIK MOLTKE

Pinden blev fundet ved tørvegravning 1946 i 12 tørvs dybde (ca. 75 cm) i en eng til Oplev by, lige vest for Lindene å mellem Røde Mølle og Skellingbro, vistnok matr. no. 4a. Tørvegraveren, der kom til at beskadige pinden med sin spade, før han fik øje på den, kan ikke noksøme roses, fordi han foruden de andre indskæringer også fik øje på de fint indridsede runetegn. Han meddelte sit fund til oldsagssamleren, husmand Regnar Pedersen i Nysum, hvem oplysningerne om fundomstændighederne skyldes, og i hvis værdifulde samling pinden nu er indgået. Gennem museumsinspektør Peter Riismøller, Ålborg, fik jeg kendskab til fundet, og i begyndelsen af Marts 1947 forelagde jeg de magre resultater af min undersøgelse ved et møde i Kulturhistorisk Forening for Nordjylland.

Pinden er en afbarket gren af et ubestemt træ, ca. 21 cm lang og 2,7 cm i tværmål. I den tyndere ende er den råt afbrækket, i den tykkere sidder der tre afstumpede grenender. Her er den på oversiden, dvs. den side, der også bærer runerne, afslattet på et kort stykke, og i den således fremkomne flade er der med dybe furer indskåret et vindueslignende ornament med to skæve tværsprosser, der teoretisk også kunde opfattes som en gennemstreget o-rune indskrevet i et rektangel. Mellem dette ornament og runerækken er der med knivspids indprikket et trappegavlignende ornament, en stump vinkel samt et par nogenlunde rette linier, og på pindens bagside fint indridset en lille firkant bestående af tætskårne rette linier, der krydses vinkelret af omtrent det samme antal rette linier.

Selve runeindskriften består af, o. 40 ca. 6—7 mm høje runer, opdelt

i tre grupper af skilletegn, der er dannet med knivspidsen, således at man ser knivbladets spidsvinklede profil. Indskriften begynder med sådanne fire skillepunkter eller -streger, skødesløst anbragt over hinanden og ender med to umiddelbart foran bruddet. Midt i runerækken er der et par brud, der ser ud til at være forårsaget af tørve-spaden, og her er en del runer blevet ødelagt. Min læsning er som følger:

k u k u k u b u r R i k i k i k i : (i ? x a x) a l h (n x x) k a : u i r i s i i u e :

De runde parenteser angiver, at runerne herindenfor er usikre, og et x betyder, at der er efterladt et iøvrigt ubestemmeligt runespor.

Til de enkelte runer kan bemærkes: Kun runetegn inden for de mellemste skillepunkter giver anledning til tvivl. Rune 20 er snarest i, næppe n. Rune 21 er vistnok fuldstændig bevaret og skulde derfor, hvis den ikke er et mislykket k, formelt kunne læses som et c¹. Til rune 30 synes at høre et par meget svage f-bistave, men om de er tilfældige, er vanskeligt at afgøre. Ved de to spadebrud er der også fremkommet en revne på langs af grenen, således at nogle runer er blevet skåret over på tværs; det smallere stykke, der bærer runetoppene, har ved tørringen trukket sig mere sammen end den øvrige del af grenen, hvorved toppene er blevet noget forskudt i forhold til nederste del af runerne her.

¹ En lignende runeform findes på Frederiksberg-amuletten (DR. 253). På vor pind kan den ikke læses som et s sammen med den følgende hovedstav.

Der er mellem de bevarede tegn ingen runer, der specielt er karakteristiske for middelalderen, dvs. tiden efter 1150—1200. Ved denne tid var som bekendt a-, n- og t-runerne blevet ensidige: ȧ, ȥ og 1 over for vikingetidens ȧ, ȥ, og 1. ȧ havde fået værdien æ og ȧ betød y. Hvis rune 21 virkelig var c, kunde der ikke være tvivl om den middelalderlige proveniens; men som c har runen en noget suspekt form, og det er sikkert rigtigst at læse den som et misfoster af k.

Der er een rune, der giver et fingerpeg med hensyn til pindens kronologi, nemlig rune 38 s; denne runeform har, i modsætning til vikingetidsalfabetets almindelige s ȥ, en hovedstav i fuld liniehøjde, hvortil den vinkelformede bistav er føjet; og det er her at mærke, at vinkelens venstre ben er lodret, parallelt med hovedstaven ȥ. Denne s-form kendes ikke fra middelalderen, hvor den tilsvarende form er ȥ, hvis ikke s betegnes ved ȥ eller kortstavtypen ȧ. Derimod træffes ȥ på en bornholmsk sten, 394 Øster Marie 5, der sikkert kan dateres til tiden 1050—1100. Den træffes også på 134 Ravnkilde 1 af Efter-Jelling-typen og må sikkert betragtes som en stuprune (dvs. på hovedet vendt rune) af ȥ, der forekommer ret almindeligt over hele landet på 1000-tals stene. Hvis man derfor tør tillægge denne enlige s-rune nogen vægt og ser den i sammenhæng med den stungne rune e, hvormed indskriften slutter, må indskriften på den Gravlev-rungren indrangeres blandt indskrifterne af Efter-Jelling-type, rsp. Før-Middelalder, dvs. årene ca. 1000—1150.

Indholdsmæssigt er der næppe nogen grund til sort fortvivlelse over, at en del af den midterste gruppes runer er molesterede til ukendelighed; thi de velbevarede runer i første og sidste gruppe viser klart, at vi står over for en indskrift, der ikke er sprogligt meningsgivende, men af mer eller mindre remseagtig karakter. Herved henvises indskriften til amuletternes og de magiske indskrifternes gruppe, som strækker sig fra vore ældste folkevandringstids-indskrifter, først og fremmest på brakteaterne og til de yngste middelalderlige; men det må understreges, at vi fra Danmarks vikingetid kun kender een eneste løsgenstand med amuletagtig indskrift, Viborg-spænde (DR 100b) med indskriften *lukistiua*, (der ikke er sikkert tolket), og det er derfor, man foreløbig må tage forbehold med hensyn til vor runegrens datering til denne amuletfattige tidsperiode.

Løber vi folkevandringstidens og middelalderens amuletindskrifter igennem vil vi se, at kun få af dem er meningsgivende. Som regel

indeholder de et eller andet trylleord samt en meningsløs runesammenstilling, eller kun det sidste, og til denne gruppe hører Gravlev-pinden. Indskriften kan sammenstilles med den kombinerede rune-og-majuskul-indskrift på en fingerring fra Gørding (Ribe amt, DR. 20).

Runer: lomrikmitlrþ

Majuskler: GVTTATERLEGMT VGTTTGTTG

eller en lille blyplade med runer fra Æbelholt kloster (DR tillæg 4):

Side A: (i)m onho mhmlo hxlh

Side B: noro hlþoh horþl

Når runeindskriften på disse amuletter ikke fortæller os om amulettens brug, kan vi kun gætte; og med hensyn til Gravlev-pinden ligger det nær at antage, at den har tilhørt en „klog mand“ i Oplev, som har brugt den under sin forhåbentlig velsignelsesrige gerning blandt sognets beboere; thi med alle sine runer og underlige tegn ser den ikke ud til at være lavet „før tilfældet“. Den har sikkert fulgt ham, når han var på sygebesøg, og da det er en kendt sag, at ialfald 50 procent af menneskenes sygdomme er mer eller mindre af 'hysterisk' art, har hans rune-kæp sikkert været et kraftigt psykisk virkemiddel ved siden af den skrappe medicin, han ellers har ordineret.

¹ En afbarket „amuletgren“ kendes fra Idom sogn (Ulfborg hrd., Ringkøbing amt); den indeholder en blanding af versaler og karakterer, se *Acta Ethnologica* 1938 p. 136 f. med afbildning.

Korrekturnote. Siden opsætningen af ovst. [1950] er der fundet endnu en runepind, en krum, noget tilsnittet asketræs-gren, ca. 50 cm. lang, i Hemdrup mose. Pinden, der er kommet til mit kendskab gennem tandlæge Friis, Hjørring, er smykket med et mønster af knækkede bånd, som er lagt i rudeagtigt mønster. I ruderne er der primitivt tegnede menneskeskikkelser og dyr, en triskele samt et par runeindskrifter. Runernes hovedstave består af to parallelle linier, hvorimellem der er en række knivspidsmærker. Bistavene er derimod kun enkeltstreger som normalt. Den vanskelige indskrift, der utvivlsomt er fra tiden før 1050, vil blive behandlet af professor Skautrup, Aarhus. [Tilføjelse febr. 1952]: Skautrups behandling foreligger nu i 1. årg. af tidsskriftet „Kuml“. Hans læsning er imidlertid behæftet med en for tolkningen skæbnsvanger fejl; en notits af nærv. forf. herom vil fremkomme i Kuml's næste årg. Skautrup opfatter Hemdrup pind som en hyrdekæp; hvis dette er rigtigt, bør den ovennævnte pind fra Idom muligvis opfattes på samme måde.

SAGNET OM DANNEBROG

AF

J. O. KOCK

Sagnet om, at Dannebrog faldt ned fra himlen, henføres for det meste til slaget ved Reval (Lyndanisse) den 15. juni 1219. Dette er dog i strid med den ældste kendte optegnelse af sagnet, der skyldes franciskanermunken Peder Olsen (Petrus Olai) og findes i en samling notater, *Collectanea*, til Danmarks historie, nr. 107 8° i den arnæmagnæanske håndskriftsamling. Disse notater menes at være skrevet o. 1527, men stammer fra en ældre kilde, hvis alder ikke lader sig fastslå med sikkerhed. Stedet hos Peder Olsen¹ kan vel i oversættelse gengives omtrent således:

MCCXIX. Valdemar II angreb Estland, en provins i Livland, fra søen med 1500 krigsskibe og gjorde landgang, og efter mange kampe omvendte han det overvundne land til Kristus og lod folket døbe. Han førte præster dertil fra Danmark og byggede Reval, der nu er en vigtig by og særdeles udmærket og kendt. Heraf kommer det, at kirken i Reval lige til denne dag er forblevet under Danmarks ærkebiskop i Lund, skønt den verdslige magt i tidens løb er gået over til den tyske ordens brødre i nævnte provins. Da nu kong Valdemar var gået i land med hæren i Estland, sagde biskoppen af Århus til ham, da han blev forskrækket over hedningernes mængde, at han skulle love, at han, såfremt han vandt sejr, ville forbedre sig overfor sine undersåtter og den hellige Niels i Århus, hvis offergaver han havde tilegnet sig. Det samme råd fik han af den ærværdige Anders, ærkebiskop i Lund, en mand af forunderlig enfold og uskyld, der såvel i live som efter sin død vandt ry ved mange mirakler. Kongen gav dem ret, afgav løftet og fik sejr. Ærkebiskoppen kaldte så stormændene sammen og lod dem love, at svende på tolv år og derover stedse skulle fejre dagen før den hellige Laurentius' fest med faste på brød og vand, hvis de fik sejr. Efter at de så havde påkaldt de hellige Laurentius og Niels, blev slaget begyndt på Vitus' og Modestus' dag. Ærkebiskoppen, der sammen med

¹ Udg. af Gertz i *Scriptores minores historiae Danicæ medii ævi*, I, 1917—18, s. 459—60.

lydbisper og andre gejstlige fra et bjerg så ud over begge hære, bad nu under tårer for de kristne som en anden Moses med hænderne løftede mod himlen. Når han løftede hænderne i bøn, sejrede danskerne; men når han af træthed lod de gamle hænder synke ned, blev danskerne slået. Men biskopperne og præsterne understøttede den gamle mand. Og således blev den sejrende konge et andet menneske, lod Kristi lære forkynde og kirker bygge dér; sidenhen styrede han landene med mildhed og retfærdighed, skrev love og ærede den hellige Niels.

Et andet sted står der, at da de rettroende danske på denne Valdemar II's tid i det Herrens år 1208 kæmpede i Livland på et sted, som kaldes Fellin, mod de vantro livlændere og allerede næsten overvundne fromt anråbte om guddommelig hjælp, modtog de straks som belønning et banner, der faldt ned fra himlen, og som var mærket med et hvidt kors, påtrykt en ulddug, og de hørte også en røst fra himlen, at når det blev løftet højt til vejrs, ville de straks knuse deres modstandere og vinde fuldstændig sejr; og således skete det. Men det banner plejer med sit sædvanlige navn at kaldes Danebrog. (Denne sejr menes at være den, som danskerne vandt i Estland, og som allerede er omtalt for nylig; men der er fejl i årstallet etc. — Ligeledes har jeg et andet sted fundet, at kong Valdemar og ærkebiskop Anders gjorde et tog til Estland i 1220).

Det første afsnit, der handler om slaget ved Reval, er sammensat af flere stykker, der ikke oprindeligt har hørt sammen. Det begynder med en rent historisk oplysning om slaget og dets følger, danskernes sejr, landets omvendelse til kristendommen, Revals grundlæggelse og byens senere historie. Overensstemmelser i ordlyd med Rydårbogen og Jydske Krønike¹ viser, at Peder Olsen har benyttet et af disse værker som kilde til begyndelsen.

Derefter fortælles, at kongen lod sig bevæge til at afgive løfte om at ændre sin politik overfor sine undersåtter og overfor den hellige Niels i Århus og derved vandt sejr; i afsnittets sidste linier fortælles, at kongen holdt sit løfte. A. D. Jørgensen og andre² mener, at denne efterretning er hentet fra en bog om Hellig Niels. Det står dog ikke i det bevarede latinske vita³. En dansk helgenhistorie om Niels er gået tabt. Det er ikke meget sandsynligt, at forfatteren af det latinske vita, der kendte den danske helgenhistorie, skulle have undladt at omtale sin helgens gunstige indgriben i Reval-slaget og hans deraf følgende triumf over kong Valdemar, såfremt han havde haft kendskab dertil. Man må derfor snarere formode, at Hellig Niels først senere er blevet

¹ *Annales Danici mediæ ævi*, ed. Ellen Jørgensen, 1920, s. 105. — *Scriptores minores*, ed. Gertz, I, s. 442. ² A. D. Jørgensen: *Historiske Afhandlinger*, II, 1899, s. 11. — Gertz i *Scriptores minores*, I, s. 459. — Helge Bruhn: *Dannebrog*, 1949, s. 12. ³ Udg. af Gertz i *Vitae Sanctorum Danorum*, 1908—12, s. 391—408; oversat af Hans Olrik i *Danske helgeners levned*, 1893—94, s. 291—314.

sat i forbindelse med Revalslaget, eller med andre ord: at denne episode er digtet til, efter at hans vita var skrevet omkring midten af det 14. århundrede.

I fortællingen om Hellig Niels' andel i sejren er indskudt to andre sagn, der ligeledes giver hver sin forklaring på sejren. Den første af disse tilføjelser meddeler, at ærkebiskoppen fik stormændene til at love, at man fremtidigt ville faste dagen før Sankt Laurentius' dag (den 10. august), hvis man vandt sejr. Slaget ved Reval stod på Vitus' og Modestus' dag den 15. juni, og Laurentius-fasten er derfor ganske umotiveret i denne sammenhæng. Det er et ældre sagn, der af Saxo fortælles om slaget ved Ljutka (Lütjenburg), der netop skal have stået på Laurentius' dag¹. Det andet sagn, om ærkebiskoppens oprakte hænder, er formet efter fortællingen i anden Mose-bog (XVII, 9 ff.). Motivet var yndet i middelalderen. Kejser Karl den Store lod pave Leo III vide, at det var kejserens sag at værne kirken mod de vantros angreb, medens paven lig Moses skulle understøtte hans stridsmagt ved sine til Gud løftede hænder (*Vestrum est, sanctissime pater: elevatis ad Deum cum Moyse manibus nostram adiuvare militiam*²). Adam af Bremen fortæller om en biskop, der under en kamp bad om sejr på en høj³.

Af dette afsnit ser man, hvorledes efterretningerne om slaget ved Reval i tidens løb udvidedes med sagnagtige træk, der hentedes andre steder fra, et fænomen, der er velkendt i sagnenes verden. Det følgende afsnit om Dannebrog viser, at også dette sagn er på vej til at blive indlemmet i sagnkredsen om Reval-slaget. Peder Olsens misfornøjelse med sagnets datering til slaget ved Fellin i 1208 og hans formodning om, at det i virkeligheden hører til ved Reval, er det bedste bevis på, at hans kilde klart og utvetydigt har henført det til den ellers fuldstændig ukendte kamp i 1208. Ikke desto mindre har hans forslag til om-datering vundet tilslutning hos mange senere forfattere; selv en kritisk historiker som A. D. Jørgensen⁴ har fulgt ham heri. Pastor L. P. Fabricius har derimod med rette hævdet, at Peder Olsens tradition må respekteres⁵.

¹ Saksen Danesaga, overs. af J. Olrik, II, 1925, s. 49 ff. ² Carl Mirbt: Quellen zur Geschichte des Papsttums, 4. Aufl., 1924, s. 118. ³ Adam af Bremen: De hamburgske Ærkebiskopers Historie, overs. af Carsten L. Henrichsen, 1930, s. 47. ⁴ Hist. Aft., II, s. 14. ⁵ L. P. Fabricius: Sagnet om Dannebrog og de ældste Forbindelser med Estland (Kirkehistoriske Samlinger, 6. Række, I, 1933—35, s. 485—533).

Forskellen mellem det første og det andet afsnits karakter er iøjnefaldende. Det første er en ikke helt vellykket sammenstilling af de forskellige sagnmotiver, der til dels er velkendte andre steder fra. Det andet er en kort og præcis fremstilling af en enkelt, klart dateret tradition, der, såvidt vort kendskab rækker, er uden fortilfælde i Norden. Den kendes derimod også af andre i det 16. århundrede; Kristiern Pedersen fortæller, at kong Erik af Pommern førte den himmelfaldne fane med sig på sin flugt til Gulland, og senere mente man, at den var gået tabt på det ulykkelige tog til Ditmarsken under kong Hans¹.

I en afhandling om dronning Berengaria nævner overbibliotekar Chr. Bruun², at der i gamle skrifter fortælles om et jærtegn, der sås i Portugal i året 1217 under en kamp med maurerne ved Alcazar, idet der viste sig et kors (eller et korsbanner) på himlen til tegn på sejren. Bruun nævner kun sagen i forbigående som et kuriosum, medens pastor L. P. Fabricius har gjort den til genstand for en længere afhandling³. Efter Fabricius' mening er det den eneste overlevering i kristenheden, der kan sammenstilles med Dannebrog-sagnet. Tre år før var Berengaria blevet Danmarks dronning, og vi havde livlig forbindelse med Portugal, så der er ingen grund til at tvivle om, at man meget hurtigt har hørt om denne begivenhed og har drøftet den også i danske kirkelige kredse.

Den livlige forbindelse med Portugal kender man imidlertid kun meget lidt til. De portugisiske kilder ved intet om, at Berengaria blev dronning i Danmark, og man har bl. a. derfor næret tvivl om, at hun er kommet direkte fra Portugal til Danmark. I flere danske årbøger nævnes, at hun var søster til greven af Flandern, og med denne oplysning som støtte har man formodet, at hun er kommet hertil fra grevehoffet i Flandern. Hendes ældste broder kongen af Portugal og to af deres søstre lå i åben krig om deres fædrenearv, og om Berengaria har haft forbindelse med familien i Portugal og da med hvilken fraktion, vides ikke. En nærmere sammenligning mellem det portugisiske og det danske sagn gør det endnu mindre sandsynligt, at der er sammenhæng mellem dem. Fabricius fremhæver, at der i Portugal er tale

¹ A. D. Jørgensen: Hist. Afh., II, s. 97 ff. ² Chr. Bruun: Berengaria af Portugal, Valdemar II. Sejers Dronning (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historic, 1893), s. 81. ³ L. P. Fabricius: Flaget (Det tredje Standpunkt, 4. Aargang, Juli 1941, s. 341—8).

om et syn på himlen, medens det ved Fellin var en håndgribelig fane, der faldt ned fra himlen og førtes med hjem, og hvis eksistens flere hundrede år efter man ikke drog i tvivl. Dateringen af det danske sagn til 1208 volder også vanskelighed. Fabricius mener derfor ikke, at der kan være tale om direkte overføring, men tænker sig, at beretningen om underet i Portugal kan have haft en vis indvirkning på udformningen af det danske sagn — en tanke, som „sikkert aldrig kan gøres mere eller mindre troværdig, men blot skal stilles op til Overvejelse“.

Den danske overlevering tyder således ikke meget på, at der er en forbindelse mellem den portugisiske og den danske tradition. For om muligt at komme til større klarhed over forholdet, bliver det nødvendigt at undersøge lidt nærmere, hvad der skete i Portugal i 1217.

Den begivenhed, der er tale om, er slaget ved Alcacer do Sal, ca. 120 km sydøst for Lisboa, dagen før Protus' og Hyacinthus' dag den 11. september. Om slaget findes en beretning i et brev, som biskoppen af Lisboa og andre høje gejstlige efter slaget sendte til pave Honorius III. Brevet omtaler ikke Alcacers fald den 21. oktober s. å. og formodes derfor at være skrevet i tiden mellem 11. september og 21. oktober.

I brevet fortælles først, at en flåde med korsfarere fra Tyskland, Flandern og andre steder efter en lang og farefuld sejlads uventet landede i Lisboas havn; den havde været fire måneder om en tur, der plejer at tage femten dage. Portugiserne mente, at når Herren havde sinket dem så meget på rejsen, var det kun, for at de skulle blive vinteren over i Portugal og hjælpe portugiserne i kampen mod de vantro, og man traf derfor foranstaltninger til et felttog mod fæstningen Alcacer, der skadede de kristne meget, og sikrede sig de fremmede korsfareres bistand. Maurerne fik undsætning fra deres trosfæller i Sevilla, Jaén, Córdoba og Badajoz, og det kom til kamp den 11. september. Den Almægtige kom de kristne til hjælp ved tre mirakler. Det første var, at der natten før slaget uventet ankom en stor hær af tempelherrer, hospitalsbrødre og stormænd fra Portugal og León. Det andet mirakel var, at der i luften viste sig et korsbanner for hæren til tegn på sejren (*Secundum fuit, quod in aere apparuit vexillum crucis gloriosum exercitui in victorie signum*). Det tredje var, at der under selve kampen viste sig en hvidklædt skare for begge parter; herom vidnede også de sarracenere, der blev fanget, idet de spurgte, hvor de hvide soldater var blevet af, som lod spyd regne ned over dem og blændede deres øjne, så de greb til flugten.

Når maurerne kunne nå at samle hjælpetropper fra Andalusien, er det ikke særlig mirakuløst, at de kristne kunne få hjælp hidkaldt fra Portugal og León; det kan i det højeste kaldes et heldigt tilfælde, at hjælpen nåede frem lige før slaget. Mere påfaldende er det, at de to andre, vaskeægte mirakler allerede er blevet fortalt så kort tid efter slaget og tilmed i en officiel skrivelse. Det pågældende brev til pave Honorius III er trykt i *Monumenta Germaniae historica*¹ efter en tekst, som er meddelt af Odorico Rinaldi (Raynald, 1595—1671) i *Annales ecclesiastici*; samme tekst findes hos Angel Manrique (død 1649) i hans *Annales Cistercienses* (IV, 1659, s. 106). Det er mig ikke bekendt, om der findes en nyere udgave på grundlag af det originale dokument, eller om det i det hele taget eksisterer endnu. Den foreliggende tekst gør ikke et fuldt troværdigt indtryk.

Hvad dronning Berengaria har fået at vide om slaget, ved vi ikke², men vi har efterretninger, der viser, hvad man i det nordlige Europa fortalte om slaget i den nærmeste eftertid.

Caesarius von Heisterbach (ca. 1180—1240), en tysk cistercienser-munk, fortæller i sin bog om miraklerne, at korsfarere fra hele Tyskland og Frisland i juli måned sejlede ind i Lisboas havn med næsten 300 skibe. Mens de ventede her på flere skibe, lod de sig overtale til at deltage i erobringen af Alcacér. De kristne påkaldte Sankt Jacob, den hellige Vincentius og andre helgener før slaget. I dette blev taget en mængde fanger, der fortalte de kristne, at en strålende hvid slagorden med røde kors på brystet havde slået dem på flugt. Også skibe, der var på vej for at bringe hjælp, greb flugten af rædsel for det himmelske syn. Da pilgrimmene hørte det, takkede de Kristus, fordi han havde sendt dem hjælp fra himlen ved nogle af sine martyrer. Caesarius forsikrer, at dette er fortalt ham af nogle, der deltog i kampen, og som havde hørt det af sarracenernes egen mund³.

Fortællinger om, at en overnaturlig, hvidklædt skare kommer til hjælp efter påkaldelse af Sankt Jacob, kendes også andre steder fra. Diego Rodríguez de Almela (o. 1426—1489) har samlet flere eksempler herpå i sin bog om Sankt Jacobs mirakler⁴. Om det berømte, men

¹ *Monumenta Germaniae historica*, *Epistolae saeculi XIII e regestis Pontificum Romanorum selectae*, ed. C. Rodenberg, I, 1883, s. 27—28. ² Hendes broder,

kong Afonso II, lå på den tid syg i Coimbra og deltog derfor ikke selv i felttoget.

³ *Caesarii Heisterbacensis monachi ordinis Cisterciensis Dialogus Miraculorum*, rec. J. Strange, II, 1851, s. 137. ⁴ *Diego Rodríguez de Almela: Compilación de los milagros de Santiago*, 1946, s. 18, 23, 32, 37.

omdiskuterede slag ved Clavijo, hvor kong Ramiro I af León (842—850) skal have kæmpet mod maurerne, fortæller han, at apostlen Santiago natten før slaget viste sig for kongen i drømme og lovede ham hjælp; under kampen så de kristne apostlen på en hvid hest og ledsaget af mange ryttere (*con gran cavalleria*), og maurerne aflagde også beretning og vidnesbyrd om, at de så det. — Om slaget ved Hacinas mellem grev Fernán González af Castilien (932—970) og maurerne fortælles ligeledes, at der natten før blev lovet hjælp i et syn; da så greven og hans folk under kampen kom i stor fare, bad de til Gud af alle deres hjerter, at han skulle hjælpe dem og befri dem for disse vantro, og imens så de apostlen Santiago med stort selskab af engle, som de syntes alle havde blanke våben og hvide bannere med røde kors; maurerne blev meget forbavsede ved at se, at de kristne havde så mange velbevæbnede soldater. — Om et slag i nærheden af Valencia kort efter heltens Cids død (1099) fortælles, at det forekom maurerne, at der til hjælp for Cid kom over 60000 kristne riddere, bevæbnede med våben så hvide som sne; og imellem dem var apostlen Santiago, bevæbnet, på en hvid hest og med et hvidt mærke med et rødt kors i den venstre hånd, og i den højre hånd et sværd, som lignede ild. — Endelig fortælles om et slag ved Jerez, mens Fernando III den Hellige var konge (1217—1252), at apostlen Santiago viste sig på en hvid hest; og maurerne selv aflagde vidnesbyrd om, at de så ham med et hvidt banner i hånden og et sværd i den anden hånd og det store følge af hvide riddere, og de sagde desuden, at de så engle i luften over dem, og at det forekom dem, at disse hvide riddere gjorde dem større skade end andre.

I disse legender møder os det samme træk som i Caesarius' beretning, at også maurerne havde set de hvide ryttere. Derimod fortæller Caesarius intet om, at apostlen selv var med ved Alcacer do Sal. Han meddeler heller ikke, at et kors viste sig på himlen, og man kan da være temmelig sikker på, at de hjemvendte krigere heller ikke har fortalt noget herom; det ville have været en lækkerbidsken for Caesarius, der samlede på mirakler.

En anden samtidig forfatter, munken Reiner fra Sankt Jacobs kloster i Liège (ca. 1155—1230), fortæller i sine annaler¹ under året 1217 følgende:

¹ Monumenta Germaniae historica, Scriptores, XVI, 1859, s. 676.

En fæstning, som kaldes Alcazar, befæstet med 25 tårne, erobrede de dagen før de hellige Protus' og Hyacinthus' dag; de dræbte 12000 sarracener og mistede 200 af deres egne i det første sammenstød. Tre mirakler, der er værd at mindes, meddelte de skriftligt til pave Honorius. Det første var, at mens de af heste og klepperter kun havde 34, kom der uventet ved midnatstid 70 heste, klædte i jern, til deres hjælp, nemlig sværdriddere og en mægtig biskop dér fra landet og hospitalsbrødre, som opholdt sig i samme land. Men det andet var, at da de stødte sammen med sarracenerne, så de et forunderligt kors i luften, udadtil hvidt, men indadtil gult (crucem mirificam in aere viderunt, exterius albi coloris, interius vero flavi). Og det tredje var, at såvel heste som ryttere, såvel de kristnes våben som deres klæder, af sarracenerne blev set hvide som sne.

Som man ser, nævner Reiner det tidligere omtalte brev til pave Honorius som sin kilde og opregner de samme tre mirakler i den samme orden, men med andre enkeltheder. Om hjælpen, der kom umiddelbart før slaget, giver han mere præcise oplysninger. Endvidere var det ikke et korsbanner, der blev set i luften, men et kors; sådanne korsvisioner vil man nu forklare som et naturligt fænomen, en halo¹. De hvidklædte skarer fremstilles nærmest som et synsbedrag hos maurerne. Reiners gengivelse af brevet får således et mere realistisk, mindre mirakuløst præg.

Ligesom Dannebrog-sagnet først langt senere er blevet henført til Reval-slaget, har man ment, at sagnene om slaget ved Alcacer også er hentet fra et ældre slag, nemlig slaget ved Ourique i det sydlige Portugal den 25. juli 1139². De ældste og pålideligste kilders oplysninger om dette slag er meget magre. De indskrænker sig til at meddele, at portugiserne her vandt en stor sejr, og et enkelt sted fortælles desuden, at også kvinder kæmpede på maurernes side, en oplysning, der ikke tyder på, at maurerne har været så overlegne i antal, som man senere ville hævde. Den sejrende feltherre var Afonso Henriques, dronning Berengarias bedstefader, og man fortalte senere, at han umiddelbart før slaget lod sig udråbe til konge. Dette er meget tvivlsomt, men under alle omstændigheder synes sejren at have været medvirkende til, at Portugal blev et selvstændigt kongerige; Afonso nævnes første gang som konge i 1140.

En senere legende fortæller, at Afonso før slaget på den østlige himmel så et kors med den korsfæstede, omgivet af en stor mængde engle i strålende hvide klæder, og at Kristus lovede ham, at han skulle sejre

¹ Bruhn: Dannebrog, s. 19. ² A. Fabricius: Forbindelserne mellem Norden og den spanske Halvø i ældre Tider, 1882, s. 133.

i kampen, og at han og hans efterkommere skulle regere som konger i Portugal. I året 1596 fandt historikeren Bernardo de Brito i cistercienser-klostret i Alcobaça et dokument, som foregiver at være en under eds tilbud afgivet erklæring fra kong Afonso, hvori han fortæller om sine oplevelser natten før slaget. Det er et plump falskneri¹.

Man tør formode, at dronning Berengaria har hørt om slaget ved Ourique, der efter traditionen gav stødet til, at hendes slægt kom på tronen i Portugal, men heraf følger på ingen måde, at hun også har kendt sagnet om kong Afonsos syn. Herculano mener, at slaget ved Ourique endnu i den første halvdel af det 13. århundrede langt fra havde nået det ry, som man senere tillagde det². Legenderne om slaget gør i det hele et fordægtigt indtryk og synes fabrikerede til brug i den politiske propaganda for at bevise den portugisiske kongeslægts guddommelige kald, og det ser nærmest ud, som om det er sagnet om Alcacer, der har dannet grundlag for sagnet om Ourique, og ikke omvendt.

Undersøgelsen af de portugisiske sagn fører således ikke til et sikkert resultat. Den udelukker ikke den mulighed, at dronning Berengaria kan have hørt om korsvisionen ved Alcacer, men gør den heller ikke mere sandsynlig. Nu som før er forskellen mellem de portugisiske og det danske sagn den afgørende indvending mod hypotesen om en sammenhæng.

Endnu et berømt slag har traditionen i tidens løb udsmykket med fortællinger om kors på himlen og andre mirakler: slaget ved las Navas de Tolosa den 16. juli 1212. Dette slag blev et vendepunkt i Spaniens historie; det var sidste gang, et større troppekontingent fra udlandet deltog i den spanske reconquista, og sejren blev indledningen til Andalusens erobring. Efterretningerne om felttoget er meget fyldige og muliggør en nærmere undersøgelse af legendernes vækst³.

Castiliens konge Alfonso VIII el Noble havde overfor truslen om et

¹ Antonio Brandão: *Monarchia Lusitana*, III, 1632, fol. 119 ff. — A. Herculano: *Historia de Portugal*, I, 3. ed., 1863, s. 324 ff., 505 ff. ² "... nos parece mostrar quanto ainda na primeira metade do seculo XIII elle estava longe de fazer o ruído e de ter a importancia que em epochas posteriores se lhe attribuiu." Herculano, *ant. st.*, s. 509. ³ Jf. Marcelin Defourneaux: *Les français en Espagne aux XIe et XIIe siècles*, 1949, s. 182 ff. — De fleste kildesteder er meddelt af el Marqués de Mondéxar i *Memorias Históricas de la vida y acciones del Rey D. Alonso el Noble, octavo del nombre*, 1783, s. 306 ff.

maurisk fremstød mod nord opnået pavens støtte til at iværksætte et korstog mod de vantro og fik samlet en stor hær fra Spanien og Frankrig; den drivende kraft i det franske hjælpekorps var den tidligere cistercienser-abbet, ærkebiskoppen i Narbonne Arnaud Amalric. Det lykkedes at erobre fæstningerne Malagón og Calatrava i Ny Castilien, men derefter hørte samarbejdet op. Franskmændene fandt Spanien for varmt (*aliquantulum calida*) og døjede meget af sygdom; desuden var der uenighed om behandlingen af maurerne; spanierne var interesserede i at bevare de erobrede fæstninger i brugelig stand og ville derfor give maurerne lov til at drage bort til Andalusien mod at aflevere de nævnte fæstninger intakte; franskmændene derimod ville nedhugge alle maurerne og jævne fæstningerne med jorden. Resultatet blev, at størsteparten af franskmændene rejste hjem efter Calatravas erobring; kun et lille korps deltog i slutningen af felttoget. Det lykkedes at trænge over Sierra Morena og slå maurernes hovedstyrke på flugt tæt syd for overgangsstedet ved las Navas de Tolosa i nærheden af Santa Elena i provinsen Jaén. I et brev til pave Innocens III fortæller kong Alfonso om kampens forløb. Maurerne havde besat det snævre pas, men en hyrde, som Gud sendte til hjælp, viste de kristne en anden vej, hvorved det lykkedes at falde fjenden i ryggen. Kongen fremhæver maurernes meget store tab i modsætning til de kristnes ganske ubetydelige. Først senere blev man klar over, at det ikke var en helt almindelig hyrde, der havde vist vej, og fandt ud af, at det måtte have været Madrids skytspatron San Isidro. Arnaud Amalric fortæller om kampen i et brev til sine ordensbrødre i Frankrig; han omtaler ligeledes de kristnes meget ringe tab, men kender tilsyneladende ikke noget til den hjælpsomme hyrde. Både hans og kongens beretning er — i modsætning til portugisernes brev fem år senere — blottet for overnaturlige tildragelser.

Årsdagen for slaget fejredes i senere tider i den spanske kirke under navnet „Triunfo de la Cruz“ (Korsets triumf); heri er intet mærkeligt, da felttoget var et korstog og altså en sejr for korset. Men det synes, som om det er dette navn, der har givet anledning til, at man begyndte at tale om et lysende kors, der blev set på himlen under slaget. Herom har der eksisteret en stedlig tradition, som vistnok omtales for første gang i en ansøgning fra staden Baeza den 22. december 1447. Det hedder her, at det hellige sande kors viste sig på himlen til tegn på sejr, og at der til minde herom blev bygget en lille kirke, la ermita de

Santa Cruz, i nærheden af slagpladsen¹. Denne kirke er vist den samme, som kaldes la ermita de Santa Elena, hvor man opbevarede et jernkors, som ærkebiskoppen af Toledo, den kendte historiker Don Rodrigo Ximénez de Rada, havde medført i slaget; dette kors blev senere, da egnen om Santa Elena var øde og hjem søgtes af røvere, overført til det nærliggende Vilches². Man har desuden formodet, at en erindring om og navneforveksling med et andet Tolosa, byen Toulouse i Sydfrankrig, har været medvirkende til legendedannelsen om synet på himlen³. I dette samme år 1212 prædikedes der korstog mod albigen-serne i Toulouse, og den samtidige forfatter, munken Pierre des Vaux-de-Cernay, fortæller i den anledning følgende⁴:

Et mirakel, som indtraf på samme tid, vil vi ikke forbigå. En søndag prædikede en cistercienser-abbet fra Bonneval i en by (in quodam castro); men kirken var ikke særlig stor og kunne ikke rumme de mennesker, der var til stede; af denne grund var de alle gået udenfor og hørte abbedens prædiken foran kirkens dør. Men henimod slutningen af prædiken, da den ærværdige abbed ville opmuntre de tilstedeværende til at tage korset mod de albigensiske kættere, viste der sig pludselig i luften for alles øjne et kors, som syntes at bevæge sig i retning af egnen om Toulouse. Dette mirakel hørte jeg af nævnte abbets mund; han var en from og meget myndig mand.

Pierre des Vaux-de-Cernay døde få år efter begivenheden, og han anfører et øjenvidne som kilde. Hvis man vil — og kan — forklare korsvisionerne som et virkeligt indtruffet naturfænomen, må hans beretning som den bedst afhjemlede snarest regnes for den oprindelige og grundlaget for de øvrige, der er omtalt i det foregående. Fortællingen om kejser Konstantin den Stores syn har formodentlig medvirket til at gøre korsmiraklerne populære.

Legendedannelsen om slaget ved las Navas er imidlertid ikke ophørt hermed. Trods den uhyre mængde af frygteligt lemlæstede lig, der efter kampen fandtes på slagpladsen, så man intetsteds spor af blod; skrækken havde ganske simpelt fået blodet til at stivne i årerne på maurerne, så at det ikke kunne flyde ud! Denne historie findes allerede hos en deltager i kampen, Rodrigo Ximénez de Rada⁵.

¹ Martín de Ximena Jurado: Catálogo de los obispos de las iglesias catredales (I) de la diócesi de Jaén, 1654, s. 400. ² Ximena, anf. st., s. 398. ³ Mondéjar, anf. st., s. 336 ff. ⁴ Petri Vallium Sarnaii Monachi Hystoria Albigenensis, publ. pour la Société de l'Histoire de France, I, 1926, s. 292. ⁵ Colección de documentos inéditos para la historia de España, tomo CV, 1893, s. 480.

Af særlig interesse er de fortællinger, som findes hos cisterciensermunken Aubry de Trois-Fontaines, der dog ikke selv havde deltaget i felttoget. Hans krønike menes skrevet i årene 1232—52. Aubry fortæller, at den stedkendte hyrde, der havde vist vej over bjergpasset, også anviste spanierne en lejrplads, hvor de kunne finde vand ved at grave brønd. Endvidere fortæller han, at da der i begyndelsen af slaget indtraf en farlig situation, blev et banner, som var sendt til kongen fra den hellige Jomfru i Rocamadour¹, foldet ud, og synet af det indgød de kristne nyt mod, så at de, efter knælende at have tilbedt Jomfruen, gik løs på fjenderne og vandt sejr. Om dette banners oprindelse lyder hans beretning således²:

Dette banner sendte den hellige Jomfru til den lille konge³ på følgende måde: Der var i Rocamadour en sakristan (*sacrista religiosus*), for hvem den hellige Jomfru viste sig tre lørdage med et sammenfoldet banner (*vexillum plicatum*) i hånden, idet hun befalede ham og sagde, at han skulle bringe det fra hende til den lille konge i Spanien, der skulle kæmpe mod sarracenerne. Da sakristanen undskyldte sig med sin persons ringhed og sagde, at ingen ville tro ham, fik han til tegn, at han skulle dø om tre dage, således at hans prior skulle udføre befallingen. Til befallingen blev føjet, at ingen under nogen omstændighed måtte udfolde banneret før den dag, da slaget stod, og trængslerne var størst (et *eidem mandato fuit annexum ne quis omnino vexillum illud deplicaret usque ad diem belli, et in ipsa die ad necessitatem magis urgentem*). Og da så munken var død efter at have åbenbaret dette, udførte hans prior fra Rocamadour orden og var til stede under slaget. På det nævnte banner var der et billede af Jomfru Marie med Barnet og ved hendes fødder det mærke, som den lille konge af Castilien plejer at føre på sit eget banner.

Aubry deltog som sagt ikke selv i felttoget, og de ældre beretninger om sejren fra deltagere i kampen nævner ikke Rocamadour. Alligevel synes historien ikke at være fuldstændig grebet ud af luften. Man ved andetsteds fra, at der var forbindelse mellem Rocamadour og Spanien⁴, og kong Alfonso nævner i sit brev om kampen, at han havde et banner, der svarer til Aubrys beskrivelse (*vexillo nostro, in quo erat imago beatæ virginis et filij sui in signis nostris super posita*⁵). Men hvad

¹ Rocamadour er et berømt valfartssted i Frankrig (*dép. du Lot*) ved linien Paris-Toulouse. ² *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, XVIII, 1822, s. 779. ³ Alfonso VIII blev konge i en alder af tre år og kaldtes derfor ofte i sin første kongetid „den lille konge“ (el *Rey Niño*); Aubry synes at have opfattet dette som et fast tilnavn til kongen. ⁴ Defourneaux, *anf. st.*, s. 192, note 1. — Luis Vázquez de Parga *m. fl.*: *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*, II, 1949, s. 202. ⁵ *Epistolarum Innocentii III, libri undecim*, Stephanus Baluzius collegit, II, 1682, s. 687.

enten nu banneret ikke er blevet sendt til Spanien ved denne lejlighed, eller det ikke er blevet brugt efter sin hensigt, eller manøvren måske ikke har medført den tilsigtede chok-virkning, er historien ikke desto mindre værdifuld som vidnesbyrd om, hvad man kunne hitte på for at opildne de kæmpende soldater.

Foran højalteret i domkirken i Burgos hænger et banner, som Alfonso VIII siges at have ført i slaget ved las Navas. Det svarer ikke til Aubrys beskrivelse, idet det viser Kristus på korset samt den hellige Jomfru og apostlen Johannes. Don Luciano Huidobro, forfatter af det nyeste værk om domkirken, har på forespørgsel meddelt, at han ikke kender nogen tradition om, at dette banner skulle stamme fra Rocamadour¹.

I domkirken i Toledo fandtes tidligere en samling bannere, som stammede fra slaget ved las Navas. Francisco de Pisa² fortæller, at man dér opbevarede de kristnes standarter og bannere sammen med nogle af dem, som maurerne førte, og at de toges frem og hængtes op mellem de to kor ved årsfesterne for slaget; der var ialt otte, deriblandt et med pave Innocens III's våben og et andet med Vor Frues mærke og billede. Antonio Martín Gamero³ fortæller, at man indtil for få år siden ved de nævnte fester ophængte de bannere og standarter, der var taget fra maurerne i slaget. På det tidspunkt synes de kristnes bannere altså at være forsvundne; måske har de ikke været af så godt stof som maurernes. En trofæ fra slaget opbevares den dag i dag i klostret las Huelgas i Burgos; det er den berømte Pendón de las Navas, der dog trods navnet ikke er et banner, men et dørforhæng fra den mauriske anførers telt.

De spanske og portugisiske legender om korsmirakler peger hen mod det 13. århundredes første halvdel, et tidsrum, der var kritisk for korstogsbevægelsen. Slaget ved Ourique stod ganske vist i 1139, men legenden synes som alt nævnt at være langt yngre. Også på anden måde indtager Ourique en særstilling, idet korset kun blev set af kongen. De andre visioner henføres til årene 1212 og 1217.

Det fjerde korstog (1202—4) havde fået et ejendommeligt forløb. Trods en skarp protest fra pave Innocens III havde korshæren under

¹ Et kluntet forsøg på at gøre dette banner til midtpunkt i en legende er meddelt hos Mondéjar, *anf. st.*, s. cxxxi. ² Francisco de Pisa: *Descripción de la imperial ciudad de Toledo y historia de sus antigüedades*, I, 1605, fol. 180^r.

³ Antonio Martín Gamero: *Historia de la ciudad de Toledo*, 1862, s. 720.

Venezias ledelse først ladet sig bruge til et overfald på Venezias konkurrent Zara ved Adriaterhavet, hvorefter man blandede sig i tronstridigheder i det byzantinske rige og erobrede Konstantinopel. Efter disse overfald på andre kristne riger kunne der nok fra kirkens side være grund til at indskærpe, at kampen gjaldt hedningerne, og at man kun i kampen mod dem kunne vente hjælp fra de himmelske magter. Legenderne om korsvisioner og et helligt banner får en naturlig forklaring som led i arbejdet på at føre korstogsbevægelsen i den rigtige retning. Også legenderne om Santiagos deltagelse i kampene som *mata-moros* (maurerdræber) synes at høre denne tid til. Som ovenfor omtalt nævner Rodríguez de Almela flere eksempler herpå i sin legende-samling, hvorimod en ældre samling af Santiagos mirakler, som findes i den berømte *Liber Sancti Jacobi* fra det 12. århundredes midte, ikke nævner eksempler på apostlens deltagelse i kamphandlinger i spidsen for de hvidklædte, himmelske skarer¹.

Sjælen i propagandaen for korstogene var cistercienserne, og i legendedannelserne om kampene mod maurerne støder man gang efter gang på medlemmer af denne orden. I Peder Olsens fortælling om slaget ved Fellin nævnes overhovedet ingen navne på deltagere i kampen, men der er en mand, som med nogen sandsynlighed kan formodes at have spillet en rolle i felttoget: Estlands biskop Theoderik. Han var cisterciensermunk, blev 1205 abbed i det første kloster i Livland, 1211 biskop, og dræbtes i slaget ved Reval 1219². Det er vel, når hensyn tages til Theoderiks energiske arbejde for kristendommens sag i Livland og det nære samarbejde mellem de forskellige klostre indenfor cistercienserordenen, ikke for dristigt at tænke sig, at han kan have hentet vejledning og gode ideer for sin virksomhed fra brødrene i vesterlandet. Og hvis han har forsøgt sig med pludselig og uventet at lade et banner³ komme til syne på et kritisk tidspunkt under kampen, kan gunstige lokale forhold og en smule behændighed let have fået den menige kriger til fuldt og fast at tro på, at det var kommet dumpende ned fra himlen. I Valdemar Sejer (III, 4. kap.) lader Ingemann Karl af Rise

¹ *Liber Sancti Jacobi*, Codex Calixtinus, I, 1944, s. 259—287. — Afsnittet om miraklerne også udgivet i *Acta Sanctorum Bollandiana*, bd. VI i juli, s. 47—59.

² A. D. Jørgensen: *Hist. Afh.*, II, s. 32 ff. ³ Henrik af Letland citerer i sin *Livlands-kronike* en udtalelse om, at „hele Estland var underkastet den kristne tro af Rigaboerne under den hellige jomfrus banner, alene undtagen Revel land og øen Øsel“ (A. D. Jørgensen: *Valdemar Sejr*, 1879, s. 91). Hvor megen vægt man tør tillægge denne påstand, får stå hen.

og Albert af Orlamünde repræsentere henholdsvis den naive og den kritiske opfattelse af „miraklet“.

Kilderne til vor viden om, hvad der hændte i Estland i Valdemar Sejrs dage, rinder så sparsomt, at vi på de fleste punkter er henvist til formodninger og hypoteser. Hvis vi vil søge at finde en historisk kerne, hvoraf sagnet om Dannebrog kan være opstået, vil det dog være betænkeligt helt at tilsidesætte den eneste gamle tradition, der er os levnet, hvor fantastisk og naturstridig den end forekommer os, og i dens sted indsætte historien om et lysfænomen, der savner støtte i alle vore overleveringer. Vi må tværtimod, så længe det er os muligt, regne med, at traditionen på sin vis kan have ret: at Dannebrog virkelig er „faldet ned fra himlen“.

HVAD MENER DE LÆRDE OM KENSINGTONSTENEN

AF

HJALMAR R. HOLAND

I sidste hæfte af Danske Studier er optaget 2 indlæg om Kensingtonstenen. Det ene er skrevet af cand. mag. Erik Moltke, der udtaler, at der er meget som taler for indskriftens ægthed, det andet af dr. Harry Andersen, der vel ikke strækker sig så langt, men dog om det rent sproglige udtaler, at „den middelalderlige praksis kan vise stor vaklen og ret mange inkonsekvenser“. Det siger meget, og for den helt igennem høflige tone begge indlæg er holdt i vil jeg gerne sige oprigtig tak.

Moltke begynder sit indlæg med følgende postulat: „Hvis indskriften kan stå for en efterprøvning af runeformerne, vil dens ægthed være hævet over enhver tvivl“. Dette kan ikke i almindelighed være rigtigt, mange nutidige runologer vil kunne lave en fejlfri indskrift, og den må dog betegnes som et falskneri. Sikkert er kun, at hvis en sådan indskrift laves, så vil dens forfatter stræbe af al magt efter at gøre den så fejlfri som mulig.

Tænker man sig indskriften lavet i vor tid, så opstår straks det spørgsmål, hvorfor har forfatteren gjort den så lang? Han synes at have glemt formen af en 7—8 runer, så hvorfor nøjedes han så ikke med en kort indskrift, hvor disse ikke forekom, så indskriften kunne stå for en efterprøvning af runeformerne?

Tænker man sig den samtidig med de begivenheder, den skildrer, er der ikke noget mærkeligt ved de usædvanlige runeformer — — han har ikke tænkt, at de ville vække anstød, og for mig er netop anvendelsen af mangelfuldt huskede runer et kraftigt indicium for indskriftens ægthed.

Moltke hævder, at „vi må søge kilden til risterens runekundskaber i de svenske runekalendere“ og giver 4 afbildninger af sådanne. I dem finder man imidlertid ikke de „forkerte“ runer, ikke en eneste af dem. Så fra svenske runekalendere kan de ikke være lavet.

Moltke har givet afkald på et af ham tidligere fremført argument, *n*-runens form † , idet han nu siger, at „man tør ikke lægge for stor vægt på denne form“. Det er jeg enig med ham i.

Hans hovedargument er *j*-runens form¹, idet han påstår, at denne runes forekomst fuldstændigt beviser indskriftens falskhed, idet konsonantisk *i* eller *j* først blev indført o. 1550 efter anvisning af den franske sprogforsker Petrus Ramus, der foretog denne adskillelse med forbillede i hebraisk. „Intet håndskrift, ingen trykt bog fra før 1500 kan opvise et særligt tegn for konsonantisk *i*, altså *j*“. „Det virker som et slag i ansigtet“, hedder det.

Moltke fægter her mod vindmøller. Det er ikke nødvendigt at læse tegnet som konsonant, end mindre bevisligt, at det må læses sådan. Det kan godt læses som sonantisk *i*, og sandsynligt, at dette var risterens mening.

Moltkes begrundelse for, at „tegnet kun kan udtrykke *j*, d. v. s. konsonantisk *i*, idet der findes en særlig — den almindelige — *i*-rune andetsteds i indskriften, og der ingen anden lydværdi er end *j*, der giver mening på dette sted“, er ikke tvingende. Man finder nemlig den almindelige *i*-form ved siden af langt *i* eller *j* i så godt som alle håndskrifter fra 1300'årene uden nogen påviselig forskel i lydværdien.

Kensingtonindskriften har 11 gange almindeligt *i* og 1 gang *j*. Dette har fået Moltke til at tillægge den sidstnævnte rune en særlig lydværdi. I et brev fra 1321, som han har gengivet s. 46 i facsimile, findes 38 gange *i* og 2 gange den lange form *j*. At forholdet 19:1 skulle man vente her at finde den lange form brugt i særlig betydning, men det gør man ikke. Det ene lange tegn findes i navnet Ivar, det andet præpositionen „i“. I det på samme side gengivne brev fra 1379 træffes lignende forhold.

Moltkes påstand, at kun (konsonantisk) *j* giver mening i ordet *skjar*, er heller ikke holdbar, ordet kan lige så godt læses med lukket *i* som i *giæster*, *kiænna*, *iarl* og *iartrud*.

Og med hans tro på Ramus betydning for den senere sprogudvikling i Norden går det ikke bedre. De nordiske sprog havde flere runeformer

¹ Se alfabettavlen i DSt. 1949—50 p. 42.

for konsonantisk *j* mere end 1000 år før Ramus blev født. Otto von Friesen skriver herom¹: „Runskriften fick omedelbart ett frå sonantisk *i* skilt tecken för det i *alla* tider för germanska språk så karakteristiska ljudit *j*“.

Når vore forfædre magted at supplere det latinske alfabet med *æ*, *ø*, *å* og *þ* synes det også urimeligt at antage, at de ikke skulle kunne magte at skabe et særligt tegn for *j*. Hvorfor kom *j* ellers til at tilhøre *abc*'en?

Og selv om almindelige brevskrivere ikke magtede at skelne mellem bogstavtegnene *i* og *j*, så findes der dog af og til vidnesbyrd om, at *j* er blevet brugt som konsonant. Axel Kock skriver herom²: „Också andra omständigheter bestyrka att i fsv. framljudande konsonantisk *i* tidigt övergått till frikativt *j*, ehuru konsonantisk *i* efter tautosyllabisk konsonant kvarstod tillsvidare“. G. Vigfusson siger på tilsvarende måde³: „The oldest writers bear witness to the use of *j* as a consonant“.

Det kan altså også i indskriften være brugt som konsonant, men hvad enten det er det eller ikke, så er det så vidt jeg kan se et afgørende bevis for indskriftens ægthed. Tegnets form ligner ikke hverken nutidigt *i* eller *j*. I 1300årenes håndskrifter er forholdet et andet, der træffer man netop den nævnte form, blot ubetydeligt ændret i følge kursivskriftens fri penneføring. I den såkaldte kong Valdemars jordebog fra c. 1300 er navnet *loon* (se hosstående faksimile⁴ skrevet med et

tegn der bortset fra hagen fornedet spejlvendt gengiver det ovennævnte tegn, og denne form er den i Danmark almindeligt anvendte. I Norge og Sverige er den førstnævnte form den almindelige, altså med skråstregen på højre side. Nedenfor er givet nogle eksempler, de 2 første fra de af Moltke s. 46 gengivne breve fra 1321, henholdsvis 1379, det 3dje fra et af dronning Margrethe eller hendes sekretær i

¹ Nordisk Kultur, VI, 8. ² Svensk ljudhistoria II § 909. ³ Icelandic Dictionary 312b art. *j*. ⁴ Efter Lauritz Nielsen: Danmarks middelalderlige håndskrifter, fig. 21.

1372¹ skrevet brev². Endelig viser den 4de tegning, hvordan þ er skrevet i de 2 af Moltke gengivne breve:³

1 (1321)

2 (1379)

3 (1372)

4 (þ)

Tilsyneladende er der temmelig stor forskel på disse bogstavformer og runetegnet. Den skyldes dog 2 ting, dels at de skrevne tegn er skrevet kursivt, dels at de er forsynet med en stor bue til venstre. At denne ikke er en integrerende del af tegnet, ses af det i nr. 4 gengivne þ tegn. Ses der bort fra begge dele, bliver ligheden meget stor.

Spørger man, hvor fik risteren dette tegn fra, så var faksimiler af breve fra 1300årene på den tid skandinaviske nybyggere kom til Minnesota så fåtallige, at man har ondt ved at tænke sig en nybygger i besiddelse af et sådant. Slægtskabet med de gamle former må da snarere tages som bevis for, at indskriften virkelig er fra 1300årene. Moltke siger s. 47, „at (Kensington) alfabetet er ikke sandsynligt på den tid, men på den anden side er det umuligt at bevise, at det er umuligt“. Såvidt jeg kan se, godtgør netop dette tegn, at indskriften sandsynligvis er fra 1300årene.

Moltke siger ikke meget om ø-runen⁴. Det var dog det eneste tegn, som professor von Friesen fandt fejl ved. I næsten fire timer talte vi sammen om indskriften, og han fandt de 2 prikker mistænkelige og mente nærmest som Moltke, at de var risterens personlige påfund.

Jeg kan ikke dele denne opfattelse. Har den formodede falskner været interesseret i gammeldags skrivemåde, hvorfor skulle han så finde på at hugge et tegn, der er så vanskeligt at hugge på stenen som ø-runen. Der har jo eksisteret mange måder at skrive ø på, både med runer og med almindelig skrift. Hvorfor vragede han alle disse og valgte dette mærkelige tegn?

Vil man have svar på dette spørgsmål, er det bedre at betragte forholdene i 1300årene og undersøge, hvordan tegnet passer ind der. Det vides, at der på den tid ikke fandtes nogen fast og anerkendt form for ø. Der brugtes hele 10 forskellige måder, og der findes håndskrifter, som bruger 2 og 3 forskellige former uden påviselig forskel

¹ A. Taranger: Norges Historie III p. 144. ² og ³ Formerne er taget fra Moltkes 2 faksimiler. ⁴ om dennes form se alfabetavlen DSt. 1949—50 p. 42.

i betydning¹. De mest almindelige former var *o* med prik, *o* med skrå tværstreg og *o* med circumflex foroven. Den første måde var den simpleste, så man har lov at spørge, hvorfor blev ikke den alene rådende; eller ihvertfald en af de andre?

Grunden kan kun være at finde i stærk udenlandsk påvirkning. I Tyskland var man på den tid vant til at betegne omlyd ved at sætte to prikker over *a*, *o* og *u* (*ä*, *ö* og *ü*)². I 1300årene havde Hansa'en en overvældende indflydelse på handelen i Norden, og bestyrerne af handelskontorerne i Norden må på deres regninger jævnligt have brugt disse tegn, og dermed kan de let være blevet kendt af de nordmænd, der foretog indkøb til kongens og hirdens udrustning og husholdning, altså af netop den kreds af mænd, fra hvilken Povl Knudsen expeditionens medlemmer særlig må regnes valgt³.

I Minnesota historiske selskabs arkiv ligger en ubehjælpsomt udført afskrift af Kensingtonindskriften. Den har ligget der i 25 år, uden at nogen har fundet noget mistænkeligt ved den, men nu har Moltke fra en amerikansk forbindelse hørt, at den ikke skal være afskrift, men *udkast* til indskriften. Den påstand sluger han uden betænkelighed og gengiver afskriften i en efterskrift til sin afhandling. Han har dog undladt at meddele indholdet af det tilhørende brev, der stammer fra en møbelhandler og assurandør i Kensington J. P. Hedberg. Det er adresseret til redaktøren af en svensk avis i Minneapolis og lyder ordret:

Kensington Minn. Jan. 1. 1899.

Swan J. Turnblad,
Minneapolis

I enclose you a copy of an inscription on a stone found about 2 miles from Kensington by a O. Ohman, he found it under a tree when grubbing, he wanted I should go out and look at it and I told him to haul it in when he came (not thinking much of it) he did so, and this is an exsest copy of it the first part is of the flat side of the stone, the other was on flat edge. I thought I would send it to you as you perhaps have means to find out what it is — it appears to be old Greek letters, please let me hear from you and oblige

yours truly
J. P. Hedberg.

¹ Axel Koch: Svensk Ijudhistoria II, 1, 2. ² Joseph Wright: Historical German Grammar p. 42 — jvnf. A. Noreen i Nordisk Familjebok 34 pag. 1: „I mhty. användes om hvarandra tecknen *o*, *ö* og *σ* for å återgi ö-ljudet. ³ H. R. Holand: Westward from Vinland p. 90, 91.

Dette er jo en ganske ligefrem forklaring, og der skal en bred tro til, at alt der har med Kensingtonstenen at gøre er gennemsyret af underfundighed, for at hævde at J. P. Hedberg farer med løgn. Det er heller ikke svært fra kopien at vise, at den er kopi, ikke forlæg, men det er ikke ulejligheden værd, da det er svært at tænke sig, at Hedberg og den, der har udført tegningen, har været så dumme, at de sendte udkastet til avisen, såfremt indskriften var udført efter dette.

Dr. Harry Andersen gennemgår indskriften meget strængt, og slutter p. 58 med følgende:

Vil man være velvillig overfor tanken om talesprogsagtige træk i lydlig henseende, i formlære, i ordforråd og syntaks — ja så bliver der alligevel en række forhold tilbage, som er fældende:

- 1 Ortografisk. Brugen af overprikkede runetegn og anvendelsen af *j* i ordet *skjar*.
- 2 Lydligt. Formerne *-farþ*, *skjar*, *-rise*, *fróm* og *þeþ*.
- 3 Ordforråd. Ordet *opþagelsefarþ*.
- 4 Syntaks. *ui var ok fiske*.

Disse punkter må altså anses for de mest afgørende og skal her gennemgås et for et.

Pkt. 1 er behandlet i det foregående.

Pkt. 2 „Formerne *þeþ*, d. v. s. *ded*, *from* og *rise* er engelske (sml. engelsk *dead*, *from* og *rise*) siger dr. Andersen, og videre s. 55: Formerne *-farþ* og *skjar* skal rimeligvis også betragtes som „engelske“, idet *a* kan stå for *æ*, sml. engelsk *fare* og *farewell* etc. På den måde kan jo næsten alle ord betragtes som engelske. Det synes mere rimeligt at henregne de påviste fejl til en mangelfuld lydopfattelse, som der kendes eksempler nok på i runeindskrifterne; hvad dr. Andersen da også indrømmer s. 53.

Om *rise* skriver dr. Andersen, at det i betydningen „rejse“ skal have *e*, ikke *i* — hvorfor ikke indrømme, at de 2 vokaler næsten bruges i flæng, således har dronning Margrethes brev fra 1372 *bider* for *beder*, *idher* for *eder*, *smyd* for *smed*, *bytale* for *betale* o. s. v.¹ Så sent som i 1600-årene skriver Jens Munk *rinsdiur* for *rensdyr*².

Dr. Andersen finder de engelske former *from* og *ded* absolut fældende for indskriften. Professor Söderwall var af en anden mening. Han gav

¹ D. N.: I nr. 409. ² *Navigatio septentrionalis* (Kbh. 1883) p. 16.

mig en hel række citater, hvor (det gotiske) *fram* forekommer så sent som 1523¹. Falk og Torp siger også, at *fram* forekommer sporadisk i ældre østnordisk². Om overgangen fra langt *a* til langt *å* (*o*) i forbindelse med labial konsonant siger Kock, at den blev almindelig i 1300årene³.

Ordet *ded* er af dr. Andersen som af de fleste skandinaviske filologer opfattet som engelsk. Ingen amerikaner af nordisk oprindelse med blot nogenlunde iagttagelsesevne vil dog sige god for denne opfattelse. Vel blandes der jævnligt engelske ord ind i talen, men der er et vist system i det. Ord i daglig anvendelse som *farm, barn, crop, pa, ma, good time* o. s. v. bruges hyppigt istedetfor de tilsvarende skandinaviske ord, men det sker aldrig med højtidelige og alvorlige ord som *gud, frelser, kirke, døden, graven, kærlighed* o. s. v. De står fast; det er en regel, som jeg aldrig har hørt overtrådt.

Den rette forklaring, hvorfor ordet her er stavet med *e* istedetfor med *ø*, er sandsynligvis den, som professor Kock har givet, at man i middelalderen ofte brugte *e* for *ø*, *hera* for *høra*, *breðr* for *brødr*, *lena* for *lønna*, *grea* for *grøa*⁴. I et brev fra dronning Margrete, dateret *Lødøse*, stavet *Ledese* har vi netop det omhandlede ord stavet på samme måde. *Effther the henne husbonde her Jens Herne ded er*⁵.

Netop disse ord forekommer mig at være afgørende for indskriftens ægthed. I vore dage ville enhver, der har hjælpemidler nok ved hånden til at kunne lave en indskrift som den foreliggende, have stavet dem „rigtigt“. I 1300årene var forholdet det modsatte, da lå stavemåden ikke fast.

Pkt. 3. Når dr. Andersen finder anvendelsen af ordet *opþagelsefarþ* fældende, ligger det særlig i, at det ikke findes optaget i Söderwall's ordbog. Hvis de middelalderlige kilder, han har kunnet anvende, hovedsagelig skøder og homiler, ikke har omtalt nogen „opdagelse“, så har ordet ikke kunnet komme med som hundreder af andre ord, der må have været i brug, men som heller ikke findes, for eksempel *fyrstål*, svensk *eldstål*, skønt der må have været et par stykker i hvert eneste hus.

Det er muligt, at ordet *opdage* er af østfrisisk oprindelse, hvor det

¹ Anført i Westward from Vinland p. 313—315. ² Etymologisk ordbog under „fra“. ³ Svensk ljudhistoria I § 364, 431. ⁴ Svensk ljudhistoria II, 38—42. ⁵ D. Norv. 4 nr. 586.

findes brugt både i transitiv og intransitiv betydning¹. Rydquist hævder, at saxisk indflydelse på nordisk sprog var stor allerede før 1300². Det er dog rimeligere at regne det opstået i nordisk, for selv om dr. Einarsson muligvis har ret i, at dets rodord *dagar uppi* i oldnordisk alene bruges i intransitiv betydning, hvad næppe er rigtigt, så er en senere overgang til transitiv betydning lige så mulig som i det franske ord *decouvrir*. Det betød oprindeligt „afdække“, men har senere fået den nu gældende transitive betydning „opdage“, således som det udførligt er vist af professor S. N. Hagen³.

Pkt. 4. *Vi var ok fiske*. Dr. Andersen forklarer ikke, hvad han finder er galt i sætningen. *Fiske* må være præteritformen *fiskede* med bortfald af *-de*: „vi var (ude og) fiske(de)“. Professor Seip har givet mange eksempler på tilsvarende bortfald både i 1200- og i 1300-årene⁴.

Jeg tvivler ikke om, at både Andersen og Moltke blot ønsker at finde sandheden, men hvorfor så bruge det stærke udtryk „absolut fældende“ i tilfælde, hvor der højst kan være tale om noget mistænkeligt.

Andre ting taler jo dog for indskriftens ægthed:

1) Indskriftens længde. En falskner ville dog gøre den kort, både fordi det er lettere, og fordi det giver færre muligheder for fejl fra hans side.

2) Årstallet 1362. H. Gjessing og Magnus Olsen har tænkt sig⁵, at han foretog valget af dette år ud fra kendskab til Gustav Storms beretning om Povl Knudsens rejse til de vestlige lande i årene 1355—1364⁶, men beretningen udkom ikke før i 1887, og alderen af det træ, hvis rødder omsluttede stenen, forbyder helt denne antagelse.

3) Sammenstillingen „Gøter og Nordmænd“. Hvor skulle en falskner kunne bruge denne sammenstilling før længe efter 1887. Selv Gjessing og Magnus Olsen erklærede, at „de 8 Gøter vilde ikke i noget tilfælde være på sin plass“⁷, fordi de overså, at Viken og V. Götland faktisk udgjorde et særligt kongedømme i kong Magnus tid.

¹ Doornkaat-Koolman: *Wörterbuch der Ostfries. Sprache* III, 476. ² Svenska Språkets Lagar III, förord. ³ The Kensington Runic Inscription i *Speculum* XXV (july 1950), 330—32. ⁴ D. A. Seip: Om Bortfall av *ð* i Norsk i N. T. S. IV p. 230, 233, 238. ⁵ Symra V, 125. ⁶ Studier over Vinlandsrejserne i Årbøger f. nord. oldk. 1887. ⁷ Symra V, 125.

4. Talrunerne. De var så ukendte, da stenen blev fundet, at de første fortolkere af indskriften opgav at finde ud af dem. Først i 1909 gjorde Helge Gjessing opmærksom på, at sådanne tal faktisk havde været brugt i middelalderen. Man har lov at spørge, om hvordan falskneren er blevet klogere end de lærde på hans tid og en rum tid efter?

5) Befolkningen i strøget nord for Kensington var så lille, at de kendte hinanden godt, men de kendte ikke nogen runekyndig mand.

6) Der er endnu ikke givet nogen rimelig bevæggrund til udførelsen af et sådant falskneri, fuldt af lærdom, vidtløftighed og slid.

7) Stenen blev fundet nær toppen af en 55 fod høj bakke, som samlet var ca. 35 ha stor. 9 fod nedenfor toppen lå stenen klemmt ind mellem to af de største rødder af et træ. Ved at tælle årringene på lignende træer fra samme bakke eller moræne, kom vi til det resultat, at træet var c. 70 år gammelt.

8) Alle geologer, som har undersøgt stenens forvitring, er enige om, at den var ristet for lang tid siden¹. Det mindste antal år er anslået af professor W. D. Hotchkiss, State Geologist af Wisconsin. Han skriver:

I have carefully examined the various phases of weathering on the Kensington stone, and with all respect for the opinions of philologists, I am persuaded that the inscription cannot have been made in recent years. It must have been made at least fifty to a hundred years ago and perhaps earlier².

Indskriften viser tre forvittringsfaser. Stenen er meget hård af en art geologerne kalder gråvakke. Den er hårdere end granit. Den brede forside er jævn og glat, og på den er de fleste tegn anbragt. På den nederste del af venstre sideflade er et lag af kalkspat, det er ikke nær så hårdt som gråvakke, og tegnene her er så forvitret, at de ikke alle kan læses uden efter sammenhængen.

Den 3dje fase findes på stenens kant. Den var ikke glat og jævn som på forsiden, og det var derfor nødvendigt her at riste runerne dybere. Dengang stenen blev fundet, var disse runer fyldt med ler, som var så hårdt, at man brugte et skarpt jærnredskab til at kradse dem rene. De fleste runer så derefter ud, som de var hugget for nylig.

¹ Citeret: Westward from Vinland, p. 125—132. ² I et brev fra 1909, nu i Minnesota Hist. Society's arkiv.

På denne sideflade ristede jeg i 1909 et H som en fremtidig tidsmåler for forvitringen. Om dette H skriver Moltke p. 49:

Ved sin undersøgelse af sten og indskrift konstaterede Brøndsted nemlig, at det H, som Holand selv har ristet i stenen for vel en fyrretyve år tilbage, allerede har en vis patina, og det til trods for, at stenen siden da har været under tag og ikke udsat for vejr og vind. Over for dette objektive argument må mineralogernes subjektive skøn vige, man tør ikke i diskussionen om runernes alder tillægge deres responsa nogen vægt.

Det er ikke underligt, at Brøndsted ikke fandt stor forskel på udseendet af mit mærke og af runerne på samme side, for de sidste var opkradset kun 11 år tidligere. Sammenligner man derimod mit mærke med runerne på forsiden, er der en mærkbar forskel, og det er ud fra disse runers forvitring, at geologerne har gjort deres slutninger.

9) Det sidstnævnte fører frem til et forhold, der ikke synes at være tillagt vægt af de europæiske forskere, der har udtalt sig om stenens alder: tidspunktet for forvitringen. Denne kan nemlig ikke have fundet sted i den periode, hvor stenen lå under træet, men kun da den stod oprejst. Og den kan have ligget mange århundreder i jorden, hvor den ikke var udsat for forvitring eller ihvertfald kun udsat for en ganske langsom og svag forvitring.

Det vil sige, enten må man regne, at stenen har stået oprejst mindst 50 år, at den så er væltet om, hvorefter det må have taget mindst 50 år til, inden den er dækket af 6" jord, så træet kunne voxé ovenpå den, det giver mindst 170 år, eller for at være på den helt sikre side mindst 135 år. Eller man må regne stenen nedgravet kort efter indskriftens udførelse. Så har forvitringen taget flere hundrede år, altså er man også her på den helt sikre side ved at regne med mindst 135 år. Man kommer altså fra 1898 tilbage til 1763 som det absolut seneste tidspunkt for indskriftens udførelse, og det er 22 år før Daniel Boone som den første hvide mand bosatte sig vest for Alleghanybjærgene i Kentucky, mere end 1000 miles sydøst for Kensington i Minnesota.

Til distriktet, hvor stenen blev fundet, kom de første skandinaviske indvandrere i 1867. Der er herfra til 1898 end ikke tid til, at træet kan være voxet op, og når Moltke på første side af sin afhandling siger, at de kom kort efter 1850, er dette på en måde rigtigt nok, men dog misvisende, og når det sker med henvisning til The Kensington Stone (1932) p. 45, må det nævnes, at dér står det rigtige år 1867.

HVAD DE LÆRDE MENER OM KENSINGTON- STENEN — OG HJALMAR HOLAND

AF

ERIK MOLTKE og HARRY ANDERSEN

Til Hjalmar Holands vidtløftige indlæg om Kensingtonstenen er først og fremmest at sige, at dets faglige kvalitet er så nær lavmålet af, hvad der kan bydes skandinaviske læsere, at det utvivlsomt ikke burde have fundet optagelse i dette tidsskrift, hvis ikke redaktøren på forhånd havde givet Holand tilsagn om plads for et svar på Harry Andersens og mit indlæg.

Når Holand har den frejdighed at påstå, at jeg i min afhandling har udtalt, at der er meget, som taler for Kensingtonstenens ægthed, så er det en form for dialektik — for at bruge et mildt ord — der ikke anvendes meget i Danmark, men som falder ganske i tråd med den overskrift, Holand sætter over sin artikel: *Hvad mener de lærde om Kensingtonstenen*. Som om Holand kan være i tvivl om, hvad 'de lærde', dvs. de runekyndige fagmænd, mener og har ment om dette amerikanske misfoster af en runeindskrift, efter at hver eneste runolog i Skandinavien og Tyskland, lige fra Wimmer, Bugge, v. Friesen, Magnus Olsen, Wolfgang Krause etc. til Sven B. F. Jansson, Harry Andersen og mig selv, har underkendt stenens sprog og runer, de sidste tre med udførlige begrundelser. Og hvad angår, at jeg skulde have levnet nogen tvivl om min mening om, at denne indskrift er fabrikeret i slutningen af forrige århundrede, så må jeg måske have lov at henvise Holand til slutordene i min ovennævnte artikel, hvor jeg skriver, at så at sige hver ordform i indskriften kræver en undskyldning for sin tilstedeværelse, hvis indskriften var ægte.

Løvrigt bærer Holands indlæg gennemgående præg af, at han ikke har forstået — eller ikke villet forstå? — mine indvendinger mod denne

sten, som enhver skandinavisk fagmand kun har et skuldertræk til overs for, og i denne forbindelse nødes jeg til at understrege, at William Thalbitzer, der, som det vil være læserne bekendt, også har skrevet om Kensingtonstenen i dette tidsskrift, ingenlunde er fagmand på det nordiske eller runologiske område. Det er vist tilstrækkeligt påvist i Janssons og Harry Andersens afhandlinger.

Jeg skal ikke komme ind på en sammenligning mellem, hvad Holand nu skriver om j-runen på Kensingtonstenen, og hvad han før har skrevet om den, blot minde om, at hans redegørelse for brugen af *j* og *i* nu som før afslører en temmelig forfærdende uvidenhed om fonetikken simpleste elementer. Er det virkelig så svært at forstå, at konsonanttegnet *j* ikke kan forekomme, før det er opfundet, dvs. 150—200 år efter Kensingtonstenens årstal. At fonemet *j* har eksisteret i skandinavisk fra urnordisk tid, er vi ikke blinde for i runernes hjemland; men før Petrus Ramus' indførelse af *j*-tegnet (lånt, som navnet siger, fra hebraisk *jod*) anvendte man, hvad der heller aldrig har været en hemmelighed for os i Skandinavien, overalt i middelalderen, hvor der blev skrevet med latinske bogstaver eller runer, *i*-tegnet til at udtrykke både vokalisk og konsonantisk *i*. Og når så Holand i sin forvirring og fortvivlelse søger at forklare *j*-runen i *skjar* på Kensingtonstenen som *et lukket i*, så kan man kun trække på smilebåndet og tilhviske Holand, at vi her ikke nøjes med den slags 'argumenter'; hvad vil det sige, at *j*-runen betegner et lukket *i*? hvad er forresten et åbent *i*??? Utvivlsomt forsøger Holand at udtrykke, at *k* i *skjar* ved hjælp af denne *j*-rune er betegnet som palataliseret; men så må man nok have lov at spørge, hvad Holand mener med de oplysende parallelexempler, han hidsætter for at gøre os sin mening begribelig: *giæster*, *kiænna*, *iarl* og *iarltrud*!? Sandelig en forsvarer for Kensingtonstenen, der ikke står tilbage for dens rister!

Endnu mere slående end Holands forvirring over at blive stillet over for problemet *j* kontra *i*, er det chock, han utvivlsomt har fået ved at møde selve kladden til sin elskede indskrift her i tidsskriftet, det Hedberg'ske papir, fremdraget af professor J. A. Holvik, Moorhead, Minnesota, en mand der som ung student deltog i Minnesota Historical Society's preliminaære rapport om stenen 1910, og som siden da har råbt det ene fældende argument efter et andet mod stenen, men for amerikanernes døve øren. At dette papir afslører sig som kladden og forskriften og ikke som en afskrift af stenens bløddryppende

fortælling, fremgår med ønskelig tydelighed (se Danske Studier 1949—50 p. 51 f.) af papirets stavemåde *from* over for stenens *fro*, *røhde* over for stenens *røde* og *blød* (med den meget komplicerede ø-rune) over for stenens *blod*. (Husk: „afskriften“ er foretaget af mænd, der intetsomhelst kendte til runer). Disse ikke blot slående, men tilintetgørende argumenter forbigår Holand med flgd. ord: „Det er heller ikke svært fra kopien (dvs. det Hedbergske udkast) at vise, at den er en kopi, ikke forlæg, men det er ikke ulejligheden værd, da det er svært at tænke sig, at Hedberg og den, der har udført tegningen, har været så dumme, at de sendte udkastet til avisen, såfremt indskriften var udført efter dette“.

Det havde dog ellers været spændende at se, med hvor stor lethed Holand vilde have været i stand til at vise, at de ovenanførte stavemåder kunde forklares som kopi efter stenen, hvis han fortsat vil hævde, at Hedberg og Ohman (runestenens finder) var ukyndige i runer. Det omvendte er derimod ganske sandsynligt og ikke spor af dumt, da ingen jo vilde finde på at mistænke Hedberg og Ohman for nogle „fejlafskrifter“, eftersom de begge havde erklæret, at de var uvidende om runer. Ak, de regnede ikke med, at der vilde komme en styg mand ved navn Holvik, som fik den idé at analysere disse „fejlafskrifter“.

Jeg skal lade det blive ved dette og ikke komme ind på Holands lange forsøg på at sandsynliggøre, at dobbeltoverprikket ö kunde forekomme i et skandinavisk dokument før ca. 1550. Hans argumentation ligger i plan med hans forsøg på at retfærdiggøre j-runen. I det hele synes Holand ikke at have skænket det en tanke, at der i en faglig diskussion på et skandinavisk forum kræves lidt større kundskaber i skandinavisk, end når han skriver for et amerikansk publikum, der ikke er fortroligt med vort tungemål; man (d. v. s. Holand) skal helst kunne læse middelalderhåndskrift, så man f. ex. ikke kommer for skade at henvise til en middelalderlig E-form, når man gerne vil bevise noget om Ö; det er også nødvendigt at kende forskel på akkusativ singularis og pluralis af r-stammerne, og en smule fonetisk viden er heller ikke af vejen. Jeg henviser iøvrigt den i Holands små fadæser interesserede læser, der ikke har lyst til at gå i lag med hans talløse artikler og tykke bøger om emnet Kensingtonstenen, til Sven Janssons afhandling i Nordisk Tidsskrift for 1949. Holand kan spare sig videre skrivelser i skandinaviske tidsskrifter om dette hans eneste emne.

Har vi før været i tvivl om Kensingtonstenens ægthed, så lades der efter hans sidste forsvar ingen tvivl tilbage om dens uægthed.

Erik Moltke.

Hjalmar Holands årlange kamp for Kensingtonstenen er et mærkeligt kapitel i forskningens historie. Det er ubehageligt at skulle sige det; men Holand mangler enhver filologisk forudsætning for overhovedet at kunne udtale sig om de nordiske sprog i middelalderen. Det vidner hans sidste indlæg om på den mest eklatante måde. Til Erik Moltkes imødegåelse er det egentlig ikke nødvendigt at føje noget; her er sagt hvad der bør siges om denne sag. Det er umuligt at argumentere med Holand på et videnskabeligt grundlag. Når den ene taler i vest, så taler den anden i øst. Han slår vilkårligt op i diverse håndbøger og skrifter og misbruger udtalelser, ord og former på den besynderligste måde og kører det hele sammen i en eneste pærevælling. Han misforstår totalt de simpleste ting, se hans forunderlige gennemgang af formen *skjar*. Denne form fik professor Thalbitzer forkert i halsen, og Holand begriber heller ikke noget.

Jeg skal ikke spille pladsen i „Danske Studier“ med en lang rede-gørelse; jeg nøjes med at slå ned på et punkt i Holands afhandling. Det er symptomatisk og vidner om hans absolutte mangel på metode og er betegnende for hans manglende kendskab til nordisk sproghistorie.

Om *rise* med *i* for ventet *e* skriver Holand: „hvorfor ikke indrømme, at de 2 vokaler næsten bruges i flæng“, og så anfører han nogle former fra dronning Margrethes brev fra 1372 (se „Diplomatarium Norvegicum“ I (1847) nr. 409, p. 312 f. Her dateres 1370?): *bider* for *beder*, *idher* for *eder*, *smyd* for *smed*, *bytale* for *betale* o. s. v. Og hertil føjes denne kostelige oplysning: „Så sent som i 1600årne skriver Jens Munk *rinsdiur* for *rensdyr*“. Med dette skulde der altså være givet en videnskabelig, en filologisk begrundelse for ristemåden *rise*; man kunne omtrent som det passede en skrive eller riste med *i* eller *e*; det var hip som hap. Om forholdet mellem bogstavtegn (runetegn) og lyd har Holand ikke nogen klar forestilling.

Holand drøfter ikke forholdet kort vokal: lang vokal. I formerne *beder*, *eder* og *smed* har vi i dansk lydåbning af oprindeligt kort *i* til *e* foran *ð* (se fremstillingen hos Johs. Brøndum-Nielsen „Gammel-dansk Grammatik“ § 159,4). Dronning Margrethes brev har de gamle

former med *i*. Nu er uheldigvis *rise* ikke den gamle form for *rese*! Det er altså en højst mærkelig parallel Holand her drager. I ordet *betale* har vi det middelnedertyske præfiks *be-*; *by-* kan repræsentere et middelnedertysk *by-* (sml. brevets form *byhaghar*) med *y* eller en form med *i bi-* (brevet har foruden *smyd* med *y* også *skylias* for *skillias*), se „Gammeldansk Grammatik“ § 133 anm. 1 (jf. også § 215 anm. 2). Dette viser med al ønskelig tydelighed hvordan Holand på den mest umetodiske måde kører alt sammen. Lydregler, lydændringer af regelmæssig karakter synes at være et helt ukendt begreb for ham. Man tager bare hvad der passer i ens kram og fortolker det så efter forgodtbefindende. Det er det man jævnt og ligetil kalder for mangel på metode. Et værk som „Gammeldansk Grammatik“ synes at være ukendt for Holand, der har undfanget den geniale tanke, at Jens Munks rinsdiur for rensdyr kunne støtte Kensingtonstenens form *rise*!

Formen *Rins-* er anført i „Ordbog over det danske sprog“ XVII (1937) så sent som 1747, men ikke fra middelalderens tid (jf. også eksemplerne i Kalkars ordbog). Formen kan bedømmes på forskellig måde. En udtale med kort *e* (af langt *e*, jf. den oldnordiske form *hreindýri* og nydansk *ren*) kan være markeret ved bogstavet *i* (sml. f. eks. dansk prins med skrevet *i* = *e*). I ældre tid findes skriftformer som *Rehns-* og *Reens-*, der vidner om udtale med langt *e* i det sammensatte ord (nydansk rensdyr har normalt kort *æ*).

Det vil forstås, at Holand ikke opererer med lydudviklinger i et sprogligt system, men med vilkårlige bogstavombytninger, således som man gjorde det for århundreder siden, da man endnu ikke havde gjort sig forskellen klar mellem bogstav og lyd (fonem). Formen *rise* er og bliver en umulig sprogform — hvis den skal opfattes som værende nordisk; den er en af Kensingtonristerens mange opfindelser.

Dette får være nok. Det er sørgeligt, at Hjalmar Holand har spildt så megen tid og ofret så mange kræfter på et så slet produkt som den falske Kensingtonsten. Hermed er diskussionen — der på mange måder må betragtes som håbløs og ørkesløs — afsluttet fra min side. Vi må regne med at Holand intet har glemt og intet lært.

Harry Andersen.

LUSSEGUBBEN

AF

I. M. BOBERG

Luciadagen, den 13. december, fejres som bekendt i Sverige med, at en hvidklædt ung pige med lys i håret ledsaget af sine terner tidligt om morgenen går rundt og giver husets folk kaffe på sengen¹. Det er dog ikke nogen gammel skik, i hvert fald ikke i den form, den nu har, med den hvidklædte Lucia. Hun repræsenterer nemlig uden tvivl en siciliansk helgeninde af samme navn, der bl. a. berømmes for sin gavmildhed. Legenden om hende kendes f. ex. fra et fornsvensk legendarium fra det 13. årh., ed. G. Stephens 1858 p. 555 ff. Og den 13. december betegnes undertiden på runestavene som Lussinat eller ved et brændende lys, et hjul, et okse- eller kohoved eller en okse- eller kofod, der altsammen skal tydes som symboler på St. Lucia. Nogen kult har hun dog næppe haft her i Norden. Når den 13. december efter et vidnesbyrd fra det 14. årh. helligholdtes i Norge, var det som St. Magnus' translationsdag². Som personnavn bruges Lucia først i Danmark i det 13. årh., i Norge i det 14.—15. Betegnelsen på runestavene er sikkert dannet efter tysk mønster. På Karl den stores calendarium har den 13. december f. ex. også navn efter St. Lucia. Også i sin moderne rolle som Luciadagens hvidklædte dronning er hun sikkert ligesom andre skikke med optog, særlig helligtrekongeroptogene med stjernen, indført sydfra, men langt senere, nærmest i det 17.—18. årh.³

¹ Stoffet er særlig samlet og behandlet af Hammarstedt i *Meddelanden från Nord. Museet* 1898 p. 1—38; H. Celander i *Nordisk Jul*, 1928 p. 32—48 samt i *Folkminnen o. Folktankar* XXIII 99—122. Jf. Nils Lid: *Joleband og vegetasjionsguddom*, 1928 p. 45 og 60 ff.; Martin P. Nilsson i *Nordisk Kultur* XXII 23; og Olrik-Ellekilde: *Nordens Gudeverden* p. 948 ff. ² Se Edv. Bull: *Folk og Kirke i Middelalderen*, Oslo 1912 p. 230 n. ³ Jf. Liungman: *Traditionswanderungen Euphrat-Rhein*, i *FF. Communications* 119 p. 650—56; *Nord. Kultur* XXII 42; og Katherine McLennan's disputats „Lussi“, Heidelberg 1938, anm. af Celander i *Folkm. o. Folkt.* XXVII 124—28.

Skikken med den tidlige frokost, der undertiden serveres allerede ved 2—3 tiden, har dog nok gamle aner. Den hænger nemlig sammen med, at den 13. december er blevet regnet for årets længste dag og også engang i det 13. årh. har været det. „Lussi langnat“ kaldes den endnu somme steder. Derfor skal man styrkes extra den nat, hedder det både i Syd- og Sydvestnorge og Vestsverige, de steder hvor skikken er bedst kendt. Der nævnes fra 3 op til 7 frokoster, hvor man trakteres med al slags slagtemad, „Lussebid“, med „Lussedram“ og kager, „Lussekatter“ eller „Dövelskatter“, „Lussebullar“ og „Lusseringar“. Denne spiseskik omtales dog ikke før o. 1675, da den svenske antikvar Jacob Reenhielm siger, at „S. Luciae-natt koka dhe stora kötgrötor i Värmland och äta lustigt om ottan, säijandes dhe skola ätha merg i benen“. Prästen J. Törner i Linköping noterer et århundrede senere, at man den nat skal være oppe og bære mad til sine venner, ellers trives de ikke. Også kvæget fik en „Luciae-bit“, kalder Törner det, eller en extra „Lusse-kärve“, der undertiden bestod af det sidste neg, der var høstet.

Både derfor og fordi det nogle steder i Norge og Sverige var skik, at man skulde have tærsket færdig Lussemorgen — det var dog vel kun muligt, fordi høsten her ikke var så stor som længere sydpå —, mener Celander, at der egentlig har været tale om et tærsekgilde med en „Lussepotta“ brændevin som noget af det vigtigste, og at det ligesom julen har været en gammel frugtbarhedsfest. En særlig støtte for denne teori ser Celander i, at man endnu ved midten af forrige århundrede nogle steder har bredt halm på gulvet Lucienat, således i Eda i Värmland, hvor man desuden dansede om et udklædt rugneg kaldet „Lussebruden“.

Denne „Lussebrud“ har imidlertid intet med den hvidklædte Lucia-jomfru at gøre, selvom hun også undertiden fremstilles af en levende kvinde og kan optræde i spidsen for et optog. Det ser man f. ex. tydeligt i Bohuslän, hvor „Lussebruden“ skal fremstilles af en pige, der har et barn udenfor ægteskab. Det optog, hun leder, består heller ikke af unge piger, men af jule- eller Lussebukke og -geder og udklædte djævleskikkelser med horn og hale. Også en Halmstaffan kan høre med og en Lussegubbe. Selv er hun — selvom hun sikkert ved påvirkning fra Luciaskikken *kan* være hvidklædt — f. ex. efter en optegnelse fra Dalarne klædt i rødt med et gedeskind på ryggen og halm om halsen. Og det er mellem disse djævleskikkelser, hun oprindeligt hører

hjemme. Det er særlig Nils Lid, der har fremhævet samhörigheden med julens andre skræmmeskikkelser, der enten var lavet af halm, eller i hvis skikkelse man klædte sig ud ved hjælp af halm eller med horn og hale. De skal efterligne de onde vætter, som man mange steder har ment, færdedes ude i juletiden, fra Lussenat til Helligtrekonger. I Norge har man direkte vidnesbyrd om, at Lusse er blevet opfattet som en af disse vætter, som en ondsindet troldkælling, der slår den vandringsmand, hun møder, helseløs, der rider hestene i stalden svedige og gerne sætter sig i skorstenen for at ødelægge julegrøden og straffe dem, der ikke er færdige med at brygge og bage og med andre juleforberedelser. I Egersund har man derfor sat risengrød ud for at formilde hende og hendes følgesvende, Ragnald og bedstemor Skeggja. Andre steder tales der om en hel „Lussiferd“ parallel med Oskereien. I Småland efterlignedes „Lussefården“ ved, at piger og karle klædte sig ud som „Lussegummor“ med halm om fødderne og „Lussegubbar“ i hvide skjorter med bælt af halm. Andre steder i Sverige gik man bare rundt og „sang Lusse“ og bød „Lussesup“ og „Lusselimpa“ og fik til gengæld penge og madvarer til julegilderne. Det var altså efterhånden blevet til en af ungdommens sædvanlige indsamlingsturnéer. De hvide skjorter og trakteringen skyldes måske påvirkning fra nyere skikke; messedrengenes skjorter ved Helligtrekongeroptogene og Luciatrakteringen. I Halland opfattes „Lussefården“ som en skare små vætter, der kommer ned gennem skorstenen, og som det ikke er godt at møde. I Västergötland kommer Lusse derimod alene, som en ond ånd, der vil forgøre folk og fæ og tage børn, og som man derfor søger at holde sig gode venner med ved at traktére med en „Lussebit“ af flæsk og brød.

Ligesom den moderne Luciaskik er imidlertid også djævlaoptøget med Lucia-Lusse som anfører sikkert indført sydfra. Lucia eller Frau Lutz optræder nemlig også i Tyskland¹, både i sagnene om vilde jagt-tog, der anføres af hende eller Perchta eller af en vild jæger, Wode, Ode eller selve djævelen, og i tilsvarende menneskelige nytårs-, faste-lavns- og St. Nikolausoptog. Her genfinder man også den nordiske julebuk som en pommersk „Klapperbock“ og en bøhmisk ged. Den sidste bærer i nogle tilfælde navnet Lucia². Det er særlig i Bøhmen samt Østrig-Ungarn og Bayern, Lucia optræder som anfører for den

¹ Se Liungman l. c. og Hammarstedt p. 7. ² Jf. Hammarstedt 21.

vilde jagt. Da bukkeskikkelsen var en almindelig djævleforklædning i Middelalderen, mener Karl Meisen, i sin store bog om „Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande“, Düsseldorf 1931 (p. 441), at Lucia er en forvrængning af Lucifer, der også undertiden nævnes som anfører. Meisen ønsker imidlertid at se alle de forskellige anfører-navne reduceret til djævlenavne, som støtte for sin teori om, at den mytiske vilde hær i sin oprindelse skulde hvile på en antik-kristelig forestilling om en åndehær anført af djævelen. Lucia er da måske snarere dannet bevidst som en kvindelig sideform til Lucifer. (I Norden har det så givet anledning til associationen med Sancta Lucia, hvorefter skikkene er ændret i overensstemmelse dermed). Også i Norden har vi eksempler på sammenstillingen af Lucia og Lucifer. I Halland opfattes „Lussefården“ som sagt som en færd, et tog, men der tales også om „Lussefårsslåkte“, ligesom de underjordiske i Norrland med hentydning til et sagn, der bl. a. findes i Hans Lauridsens Sælebog 1587, kan kaldes for Lucifers eller Lucias slægt. Når det fortælles, at en bonde i Hajom mødte djævelen Lussenat, tænkes der vel også snarest på Lucifer (jf. dog nedenfor om Lussegubben). Ligeså når en kone i Gallstad karakteriserer Luciadag som den dag, da den lede blev kastet ud af himlen. I almindelighed mener man ganske vist, som Celander og Martin P. Nilsson, at det beror på en folkelig association med Lucifer. Men efter det foregående skulde det være lige så oprindeligt som parallelliseringen med jule- og oskursreien. Et värm-landsk sagn opfatter heller ikke Luciadagen som minde om Lucia, men om en mandlig Lucien, der hjalp under en hungersnød¹.

Det er måske også lige så godt Lucifer som Lucia, den nordiske Lussefærd har navn efter. Den almindelige svenske betegnelse på optøget, en betegnelse der endnu bruges nogle steder på landet, har været at „gå Lussegubbe“, ligesom man „gick julbock“, og det forudsætter jo en mandlig hovedperson parallel med julebukken. Vi har også enkelte optegnelser fra Västergötland, hvor det er Lussegubben eller en anden mandlig djævel, julegubbe eller julebuk, i stedet for Lusse, man er bange for. Jonas i Nolebo var f. ex., hedder det, „allti' så rädd för Lussegobben, så han tole aldri fara noga stans lussenatta“². Det er dog „bara om Lussenatten, han är ute och går, men då kan

¹ Citeret hos Hammarstedt p. 6, jf. p. 19 om Lucia som „Lucifera“. ² Optegnelse i A. Segerstedts samling i Kungl. Vitterh., Hist. o. Antikv. Akad. bibliotek i Stockholm.

han allt göra leda spratt vid en¹. Hvis møllen går, skal han i al fald nok sørge for at få den standset². Det hedder også, at „det var farligt att gå nära vattendrag Lussenatten och störa Lussegubben, för då for han genom ån“³. Han kaldes også Lusse-Per og skal have det sidste neg lagt ud til sin hest. Det sidste gælder også den hallandske „Lussefärd“: Læg mærke til, hvor nær Lusse-Per og Lussefärd rent lydigt ligger ved Lucifer!

I Danmark er der kun få spor af Lusseskikke. Provst Arnkiel fra Åbenrå siger i sin „Cimbrische Heydenreligion“ 1691 (p. 212), at nordboerne fejrer deres nytårsfest i december, på Luciadag, og det kalder man for jul. Fra Sønderjylland har man forskellige optegnelser af en bøn, som unge piger skal have bedt Lucianat. Den ældste form, fra 1734, der vistnok stammer fra Als⁴, lyder således:

Lucia den blide
skal fly mig at vide,
hvis dug jeg skal brede,
hvis seng jeg skal rede,
hvis barn jeg skal bære,
hvis kærest jeg skal være,
hvis arm jeg skal sove i.

Dette vers kendes også fra svenske optegnelser⁵ og er formodentlig mere oprindeligt i denne form, end når bønnen som oftest senere rettes til St. Agathe, d. 4. febr., eller til de hellige tre konger, d. 5. januar. I Ungarn og Tyrol tager man nemlig lignende varsler Luciadag⁶. At det er i Sønderjylland, vi finder disse spor, er ikke så mærkeligt, da det må være den vej, Lucia-skikken er kommet ind i Danmark.

Længere oppe i Jylland har vi imidlertid, mener jeg, et andet spor. Og her er det Lusegubben, det gælder. Desuden svarer det til en svensk

¹ Se Folksågen o. folkdiktning i V. Sverige, i Göteborg Jubileumspubl. XVI 118. ² Smst. ³ Folk. o. Folkt. XXX 76, i Bergstrands artikel om „Tomas i Västergötland“.

⁴ Den ældste optegnelse findes i Jacob Bircherods „Folketro og Festsik“, hvor den nærmest synes at gælde Fyn. Men den er så enslydende med en optegnelse fra Als, der er trykt i Pontoppidans Fejekost 1736, at det sikkert må være een og samme; jeg betragter særlig den sidste akavet formede linje som bevis på identiteten. Og der er langt større sandsynlighed for, at Bircherod har taget verset fra Pontoppidan end omvendt; Bircherods manuskript er bl. a. først trykt 1938. Sm. udgaverne i Danm. Folkeminder no. 27 p. 45 og no. 43 p. 50; smst. no. 44 p. 148—49 om andre sønderjyske optegnelser. ⁵ Hammårstedt p. 12. ⁶ Se: Zeitschr. f. Volkskunde IV 309—10; Liungman p. 651; og Handwb. d. deutschen Aberglaubens V 1443.

tradition der siger, at den, der kommer sidst op Lussemorgen, „blir lusen“ eller „kommer i Lussekista“. I Jylland hedder det flere steder, at den, der kommer sidst op pinsemorgen, eller den, der kommer sidst ud eller sidst hjem med kærne, bliver „Lusekonge“. Der kan næppe være tvivl om, at denne jyske Lusekonge svarer til den svenske Lussegubbe, og at både udtrykket Lusekonge og det svenske lusen og Lussekista er afledt af Lusse-navnet. Først senere — dog allerede i det 12. årh. — er navnet, som vi skal se, sat i forbindelse med insektet lus. Ligeledes kan i Jylland den, der taber i kortspil, kaldes for Lusekonge¹. Efter en optegnelse fra Viborg c. 1670 er det den, der står sig dårligst ved examen Tomasdag, d. 21. december, der kaldes Lusekonge, mens den bedste kaldes Julebisp². Julebispen var egentlig hovedpersonen i et middelalderligt julespil, der opførtes af latinskole-drengene som efterlignelse eller travesti af de kirkelige handlinger. Han repræsenterer specielt St. Nikolaus, der også var biskop, og som i de katolske lande og Holland desuden kommer som julemand med æbler, nødder og kager til børnene. Det er i den sidste egenskab, han undertiden ledsages af de nævnte djævl- og bukkeskikkelser, hvoriblandt man også finder Lucifer eller Lucia og hendes ged³. Det er derfor ikke så mærkeligt, at vi også i Viborg finder de to kædet sammen.

Lusekongen nævnes dog endnu før i dansk tradition, nemlig i folkevisen „Dansk Kongetal“ (DgF. 115), der kendes fra to optegnelser, af Anna Urup og A. S. Vedel, begge fra det 16. årh. Her er han endda optaget i den danske kongerække. Det hedder nemlig:

End mindes mig Lusekongen,
han var op under ø;
så mange ulove lagde han opå,
så skammelig fik han sin død.

Her hentydes til et sagn, som i sin ældste form fortælles i Lunde-årbogernes Lejrekrønike fra slutningen af det 12. årh. Det hedder her, at den danske kong Snyo sendte en opsætsig undersåt ved navn Röth, som han gerne vilde være kvit, til jætten Læ på Leshø (= Læsø) for

¹ Feilberg: Jy. Ordb. II 265 og 468. ² Ing. brev fra M. Reenberg, tr. Kirkehist. Saml. III 501; Feilberg IV 293. Jf. Liungman p. 1014 ff. om „Der Narrenkönig“; Grüner-Nielsen i Sprog og Kultur 1933 p. 40—41 om julebisp; og Bergstrands førnævnte artikel om Tomasdag. ³ Se især Meisen p. 416 ff. og Liungman p. 1014 ff.

at spørge, hvor længe Snyo endnu skulde regere. Svaret lød, at han skulde blive ædt op af lus. Da det overbragtes Snyo, kravlede lusene allerede frem på ham. Dette sagn går igen i Ryårbøgerne med den tilføjelse, at Snyo sad på „Lusæhæg“ eller „Lussæhøyen“ ved Viborg, da det skete. Iflg. Stednavneudvalgets undersøgelser¹ er det Lushøj i Rødding sogn, Nørlyng herred, der er tale om². Dette sagn er vel nærmest dannet efter 2. Makkabæerbogs beretning om, hvordan tempelskænderen og jødeforfølgeren Antiochus blev ædt op indvendig fra af orm. Men når det er lus, der er tale om — en form der kun kendes fra dette isolerede tilfælde —, er det rimeligst at tænke sig, at det er, fordi det er blevet fortalt om en Lussekonge. Kongetallet synes altså at have bevaret den oprindeligste form. Snyo hører heller ikke hjemme i dansk tradition. Han er lånt fra lærd islandsk litteratur, hvor kong Snær er velkendt som personifikation af sneen, oldisl. snær, snjór eller snjár, oldda. snio. Snær hinn gamli i Finnmörk er i Ynglingasaga fader til datteren Drífa, dvs. snedrive, og nævnes senere i stamtavler i Flateyjarbók og fornaldarsagaer som Bárðar saga Snæfellsáss og Sturlaugs saga starfsama. Hans rige henføres stadig til det yderste Nörd, Finmarken eller Kvænland, og som hans børn nævnes foruden Drífa døtrene Mjöll og Fönn, dvs. den nyfaldne sne og sneføget, og sønnen Þorri, der symboliserer den strenge vinter. Selv er Snær søn af Jökull, dvs. istap, eller Frosti, der igen er søn af Fornjótr's søn Kári, der råder for vindene, og har brødrene Hlerr og Logi, havets og ildens herskere. Af dem går Hlerr igen i Lejrekrønikens Læsø-jætte. Også Saxo nævner Snyo som konge i Danmark. Hans beretning handler dog væsentlig om Snyos frieri til en svensk kongedatter. Det eneste, der kan minde om hans oprindelse, er, at der på hans tid indtræffer en hungersnød, idet man måske kan opfatte den som et minde om strenge snevintre. Det samme gælder Lejrekrønikens og Kongetallets omtale af hans hårde regimente. I en islandsk saga, Egils saga einhenda ok Ásmundar³, har vi også et spor af, at Snio er blevet opfattet som konge i underverdenen, „i undirheimum“. Det kan måske forklare, hvordan det er gået til, at han har fortrængt Lussekongen, alias Lucifer, i sagnet om dennes død. Kong Snes herredømme må i øvrigt falde omtrent ved Luciadags tide.

¹ Se Viborg Amts Stednavne 1948 p. 147. ² I Lushøj i Vejrum sogn skal der være begravet en Lyskonge med sin hest, se E. T. Kristensen: Da. Sagn IV. no. 71. ³ Ed. Lagerholm 1927 c. 13.

ØHLENSCHLÆGER OG OSSIAN

Til forklaring af et sted i Guldhornene.

AF

CARL ROOS

I sin lille indledning til oversættelsen af *Hakonskvadet* (Almuelæsning 1800, 34 ff.) udvikler Øhlenschläger, at menneskene i gamle dage var mere poetiske end de blev efter at oplysningen havde bredt sig. Det var den lære Blair og Herder havde forkyndt. Blair i sin *Dissertation on the poems of Ossian*. Beviset finder Øhlenschläger i de digte, „som vore forfædres naboer, bjergskotterne, og vore forfædre selv have frembragt, hvilket vi kunne se af de usammenhængende stumper, der er reddede fra tilintetgørelsen“. Hermed sigter han til Ossian.

I sit samtidige prisskrift: *Var det gavnligt for Nordens skønne litteratur, om den gamle nordiske mytologi blev indført og almindelig antaget i stedet for den græske* (Minerva 1801, bd. 63, 272 ff.) gaar han igen ud fra paastanden, at fantasien aftager i samme forhold som „den dannede fornuft og dens abstraktionsevner“ voxer. Begejstret for det gamle afviser han den tyske æstetiker Sulzers paastand om nordboernes barbari; saaledes den af Sulzer genopvarmede historie, at nordboerne ved deres gilder brugte faldne fjenders pandeskaller til drikkekar. Øhlenschläger ved ikke, at historien beror paa en fejloversættelse i Ole Worms latinske gendigtning af Regner Lodbrogs dødssang, han drager slutning ud fra selve drikkelagets omstændigheder og understreger dernæst, at det nordiske mytologiske verdensbillede udelukker paastanden om barbari. Efter at have givet et rids af mytologien, indrømmer han, at fredelige sysler træder tilbage i gammel nordisk poesi, saaledes ogsaa erotik. At erotik ikke mangler helt, konstaterer han ved hjælp af Regner Lodbrogs tale til Thora. Men, føjer han til, trods mangelen lader den gamle sagnverden sig meget vel anvende af en moderne digter; intet forhindrer ham i at tilføje det manglende og lægge „mere erotisk blidhed i sine skildringer end der findes“ hos de

gamle. Ewald har gjort det, se *Balders Død*. Dernæst følger: „Den der især kan tjene til mønster, hvorledes dette slags digte skal behandles, er i mine tanker Ossian. Hvo vil nægte, at elskelig blidhed, blandet med mandigheds aand tonede fra strengene paa denne store naturdigters harpe, og hvor let lader ikke den næsten ubegribelige smag, som udmærker hans digte sig anvende paa nordiske sågn og emner, som hvad en vis karakter angaar dog ligner de skotske meget“.

Det anviste mønster, Ossian, fulgte han derpaa selv i den uafsluttede nordiske fortælling *Erik og Roller*, som han skrev 1801—02, men kasserede, da der var trykt 12 ark. — Jeg læser den i Viggo Bierrings udg. fra 1897, Ossian citeres efter Tauchnitz-udgaven 1847.

Ossianindslaget¹, som hvad det stilistiske angaar er iøjnefaldende, er naturligvis forlængst bemærket, dog kan det alt sagte suppleres og systematiseres. Ossian har ikke blot sat sit mærke paa stilen. Viggo Biering peger paa et par utvetydige steder (hans udgave s. 114 og 139). Ogsaa landskabet, klippelandet, henleder tanken paa forbilledet, hvad digteren er sig bevidst. Han afbøder derfor tanken paa Ossian ved at lade Roller afbryde sig selv, da han har paabegyndt det „Ossianske“ kvad: *Skjul dig, du storm, mellem fjeldene, i de dybe kløfter* etc. Roller indskyder: „I maa vide det er i Norge“. Visse situationer er Ossianske, saaledes slaar Øhlenschlägers kæmper ligesom Ossians 3 gange paa deres skjold (s. 34, 76). Karaktererne er beslægtede. Øhlenschlägers sympatiske karakterer er „gode mennesker“. Ossians Fingal byder sin søn: *Be thou in battle a roaring storm; mild as the evening sun in peace* (*The War of Inisthona* 204); da Fingal (*Temora* 366) bliver spurgt: *Dost thou always delight in blood? In the tears of the sad?* svarer han: *No . . . Fingal delights not in blood. Tears are wintry streams that waste away my soul . . .* Han kan blot ikke modstaa the mighty voice of war. Øhlenschlägers unge helte er som Ossians tillige skjalde og strømmer over af følelsesfulde kvad. De bevæges paa samme maade af piger, der er blonde og hvidarmede og med snehvidt bølgende barm. De er ædle overfor fjenden: „Frygter ej, raabte Erik [nemlig til en afvæbnet fjende], Nordmænd strider ej mod værgeløse“ (s. 48). Saaledes siger Fingal til Ossian (*Temora* 366): *My fathers trace my steps; my deeds are pleasant to their eyes. Wherever I come forth to battle, on my field, are their columns of mist. But my arm rescued the feeble; the haughty found my rage was fire.*

¹ Se Vilh. Andersen, *Da. Literaturhistorie* III 27.

Never over the fallen did my eye rejoyce. For this my fathers still meet me, at the gates of their airy halls, tall, with robes of light, with mildly kindled eyes etc.

En sælsom karakter er den gamle mand, til hvem heltene kommer og som skænker dem det lidet han ejer af spiseligt, „thi jeg er ikke sulten“. Han har mistet sin elskede datter, og af sorg „lever (jeg) af maanen og stjernerne og af skyerne. Jeg er ikke længere her nede paa jorden, det lader kun saa — Jeg svæver højt oppe. Ser I deroppe i det blaa“ (s. 96). Han tilhører allerede, skønt i live, det luftige plan, hvor den døde datter færdes sammen med de andre, der — som det andetsteds (s. 28) hedder — er „forklarede“. Hans tro paa aandelivet i skyen er — som vi skal se — Ossiansk.

Direkte overtaget fra Ossian er udtrykket *Fingals skjold* som betegnelse for maanen (s. 91). Bierring peger derpaa, men giver en mangelfuld note. Det hedder hos Øhlenschläger (og det er digteren selv, ikke nogen af hans helte der taler): „Fingals skjold brændte over søen paa himlen i sin underlige blodlue og beklædte den med sit trolddomsskin“. Hos Ossian er sammenligning af skjold og maane gængs, udført i mange variationer. Saaledes lignes Fingals skjold med the rising moon (Fingal 216); i Carric-Thura (151) sammenlignes skjoldet med the full-orbed moon, when she moves darkened through heaven. I Temora (307) siges Fingals skjold at være terrible like the bloody moon ascending through a storm; skjoldet kaldes tillige flaming. I Fingal endelig (s. 225) hedder det: take this shield of blood.

Disse steder om det maaneformede, blodrøde eller ildfarvede skjold kunde suppleres med andre, men ikke fra de partier af „Sangene om Selma“, som Goethe overs. i Werther. Bierrings antagelse, at Øhlenschläger kun skulde have kendt Ossian herfra, er uholdbar. Hans bemærkning, at „Maanens blodlue“ skulde findes hos Goethe i „næste linje“ beror paa fejlhuskning. Det ses overhovedet ikke, hvortil der hentydes. Skønt Øhlenschlägers natur var saa ubeslægtet som nogen med aanden i Ossian, viser *Erik og Roller*, at han i disse aar laa under for indtrykket af Ossians dengang saa overraskende ny poesi, hvis suggestive kraft jo forøvrigt endnu ikke har tabt sig. Hvis tilægnelsen har været overfladisk, har den dog samtidig været alsidig. Fortællingen *Erik og Roller* vidner desuden om, at lekturen har omfattet mere end et enkelt afsnit. For digteren, der ikke kunde engelsk, var Ossian tilgængelig baade paa tysk og dansk (Alstrups Overs. i

2 bind 1790). Ossianrusen varede kun kort; Øhlenschläger glemte snart den skotske digter; hverken i breve eller i Erindringerne synes Ossians navn nævnt.

2: *Erindringer af Ossian* af Carl Roos, 1892.

Ida Falbe-Hansen hævder i anmærkningerne til udgaven af *Digte 1803*, at det nu „ikke er de nordiske eller skotske barder, han — som i prisafhandlingen af 1800 vil tage til mønster“, men derimod Ewald og tyskerne.

Deri har hun ret, men det udelukker ikke, at ogsaa samlingen 1803 bærer mærker af Ossianlekturen. Ikke alene optager digteren heri den allerede 1800 offentliggjorte overs. af Goethes *König in Thule*, hvis sceneri og karakterer er Ossianske, men ogsaa omdigtningen af *Germand Gladensvend* (DgF. 33) under titelen *Valraavn* vidner derom. Heltinden døbes med det berømte Ossiannavn: Minona; der genfindes i Goethes oversættelse af Sangen om Selma; Øhlenschläger gør hende til „Skotlands lyst“, mens hun i folkevisen er kongens datter af England. Hun vinker til sin elskede, Harald, fra „Skotlands fjerne lande“ og Haralds skæbnesvangre flugt i fjederhammen gaar til Skotland. Det er som et ekko fra prisafhandlingen, der kaldte skotterne vore „forfædres naboer“. I døden forvandles Minona til en „sølvklar sky“. At den afdøde gaar over i skyverdenen er samme forestilling som den gamle mand i *Erik og Roller* nærede.

Ogsaa i *Bjergtrollen*, der indleder *Digte 1803* synes Ossian at have afsat spor. Handlingen udspilles i et udansk landskab, fyldt med klipper. Det kaldes som i *Erik og Roller* Norge, men de bragende storme, de blege stjerner, de vaagende aander, trollens øje, der gløder blodigrødt som ogsaa Valravns, endelig den i taagen vildfarne unge kvinde erindrer om den skotske barde. Dog, ikke navnet: Svanhvide. Der optræder en drage, der „hvisler“. Den hvisler gennem „tidsler“, men tidslen er ikke norsk, den er Ossians bomærke; hans særlige blomst i den grad, at den hos ham i forening med egen saa at sige repræsenterer plantevæksten. Som følge af lokaliseringen til Norge erstatter Øhlenschläger egetræet med granen.

Med disse uomtvistelige Ossianske spor in mente er det ikke uberegtiget at søge videre. Vi underkaster det digt, der literaturhistorisk set er samlingens hovedstykke en prøve: *Guldhornene*.

3:

Guldhornene falder som bekendt metrisk set i to skarpt adskilte dele. Det afsluttes med et episk parti, der bestaar af 5 4-linjede strofer, hvis korsrimede 4-takts vers er traditionelt regelmæssige. Denne gruppe danner en afsluttet helhed, der vel kunde staa alene. Ved første vers: Tvende glimt fra oldtidsdage etc. er det verbalt forbundet med det foregaaende, hvor det hedder: Giv et glimt tilbage.

Ideen er, at et vist „de“, der ikke karakteriseres nærmere, skænkede en sen efterslægt „helligdommen“, dvs. visse af „guddomsglorien“ ombævede „evighedens underværker“. De tog dem atter tilbage, da menneskene i deres mangel paa sans ikke vurderede dem ret.

Den første gruppe, der er paa urimede frie vers, bringer forhistorien. Denne berettes i repliker med episke indlæg, altsaa som et slags drama med udførlige sceneanvisninger. Vi erfarer, at „glimtet“, der gentog sig, havde skikkelse af to guldhorn. Hornene er „vor gave“. Det vi, der taler og træder i aktion, en kreds af „forklarede Høje“ eller „Gamle“, er fremkaldt af menneskene med en bøn, men bønnen synes ved første blik underlig nok ikke rettet til dem. Den er rettet til de „gamle hensvundne dage“. Dog kan de „forklarede“ opfattes som personifikation af de „gamle dage“. Det talende vi henvender sig dels til menneskene, hvem de er venligsindede, omend de gør forskel mellem dem der „raver i blinde“ og „de sjældne faa“; dels henvender de sig til et væsen, som de kalder den „store aand for de svundne tider“. Til denne store aand, der maa betragtes som deres specielle skytsaand, taler de om „Guddommen“ og det „evige“. Den store aand synes paa en vis maade at staa over det talende vi, men tillige at rangere under „Guddommen“. Guddommen er tillige samtidig tilstede saavel i aanden som i dem selv, desuden i alle rigtig indstillede mennesker og i alt levende liv fra solen til den lille viol. Denne forestilling hører imidlertid ind i en anden idékreds, den tyske, og kommer os ikke ved her.

Den store aand udtaler sig ikke; den er tavs og fjern. Derimod er det talende og agerende vi i stærk bevægelse.

Det lokaliseres. Det befinder sig i de „øvre regioner“, „over klippe-tinder“, „i skyernes sale“, hvor det „suser“, det aabenbarer sig i storm, dets ord er „lufttoner“.

Det er flere i tal; det samles, naar der skal ske store ting paa jorden. De store ting frembringes af det og menneskene i forening. Det imødekommer menneskenes begær; det vaager og griber ind.

Det er ikke let, maaske ikke engang muligt, saa lidt som ønskeligt, at faa logisk sammenhæng i de ekstatiske visioner, men det er muligt at udskille visse enkelte forestillingselementer og henhøre dem til deres kilde. Saaledes er kilden til Hrymfaxe etc. jo klar.

Klart er endvidere det negative, at de luftige væsener i skyernes sale ikke har noget at gøre med den nordiske mytologi, saaledes som Øhlenschläger kendte den. Spørgsmaalet bliver da, om de er skabt af digterens frie fantasi eller er kendt andetsteds fra.

Vil man naa et resultat, maa man gøre sig præcis rede for hvert enkelt ord i skildringen. Vi maa spørge hvad ordene kan betyde, og hvad de maa betyde i konteksten.

De beskrivende vers lyder:

De sig møde, de sig møde,
de forklarede Høje,
kampfarvede røde
med stjerneglans i øje.

Og senere:

Over klippetinder
det atter bruser.
Stormenes sluser
bryde med vælde.
Over Norges fjælde
til Danmarks dale
i skyernes sale,
de forklarede Gamle,
sig atter samle.

Det fremhævede er (med een undtagelse) altsammen behandlet i *Den danske Ordbog*, men som det synes mig med et delvis tvivlsomt resultat.

Ifølge D. O. kan *forklare* betyde: at lade fremtræde i ny og herligere skikkelse eller form, give overjordisk skikkelse og væsen. Med denne sidste betydning fungerer det i Bibelen og her; der henvises til Guldhornenes de forklarede Gamle. Det kan tilføjes, at *forklare* i denne betydning allerede findes i *Erik og Roller* (se ovenfor). Ifølge D. O. kan *de Gamle* betyde: mennesker som hører hjemme i svunden tid, fortidens mennesker, forfædrene. Guldhornstedet anføres ikke som eksempel. Det citeres overhovedet ikke under stikordet *Gammel*. Under dette stikord erfarer vi derimod, at enkelttalsformen (altsaa ikke flertalsformen) kan bruges om Guddom (den Gamle deroppe bag skyen, den Gamle af dage).

Ifølge D. O. (idet vi delvis slutter *e silentio*) synes Guldhornstedet: de forklarede Gamle da at maatte betyde: Forfædrene i ny og herlig, overjordisk skikkelse. Digteren har tænkt paa mennesker ikke paa Guder.

Sideordnet de forklarede Gamle, som betegnelse for samme væsener, staar i digtet: *de forklarede Høje*. Ifølge D. O. kan *høj* betegne: det som er større end det almindelige, fornem, mægtig etc., men denne betydning finder D. O. ikke i vort sted. Uden at nogen anden samtidig kilde anføres udlægges *de forklarede Høje* som *guddommelige væsener*. Der tilføjes dog, at *høj* i denne betydning hører hjemme „især i forbindelsen den Høje eller (oftere) den Højeste“. Ligesom ved *gammel* er tallet betydningsfuldt. Flertallet *de Høje* i betydningen guddommelige væsener vilde ifølge D. O. være en unormalitet.

Dette er naturligvis intet argument; unormaliteter hører til digterens rettigheder, men antager vi den foreslaaede unormale betydning her kommer vi i vanskeligheder med konteksten.

Der er for det første epitetet. Hvilken mening giver *de forklarede Høje*, hvis Høje er gudd. væsener. Hvorledes kan gudd. væsener blive mere forklarede end de ifølge deres natur fra først af, er? Hvorledes kan gudd. væsener forholde sig anraabende til den „store aand for de svundne tider“, og hvorfor taler de om guddom og evighed som noget udenfor dem selv. Endelig, hvis *de forklarede Høje* er guddommelige væsener, hvorledes kan de da samtidig være menneskelige forfædre, hvad de ifølge den synonyme betegnelse *de forklarede Gamle* er?

Betydningen guddommelige væsener fører ind i en labyrint.

Vi forsøger at komme ud af den ved at betragte de andre epiteter. Luftaanderne siges at være „kampfarvede røde, med stjerneglans i øje“. Kampfarven er underlig, da der ikke er tale om kamp, og hvilken logisk forbindelse er der mellem kampfarve og stjerneskin i blikket?

D. O. betegner *kampfarvede* som et eksempel paa „mere tilfældige, især litterære sammensætninger“; *røde* siges brugt farvesymbolsk for at betegne „voldsom ophidselse“; stjerneglans endelig siges anvendt i „uegentlig“ betydning for „straalende glans“.

Da ordbogen i intet tilfælde aabner noget perspektiv bagud, maa man antage at den anser de Øhlenschlægerske udtryk som produkter af hans egen frie fantasi. Med denne antagelse som udgangspunkt vender vi tilbage til Ossian.

4: Ossianske mytologi og den skotske bjergskotter.

Ossian har sit geografiske centrum i Højskotland, det land, som efter Øhlenschläger beboedes af „vore forfædres naboer“ „bjergskotterne“. Ossian kalder det Morven. Ossian skildrer bjergskotternes liv i krig og fred. Freden gaar med jagt, elskov og fester. Festen betegnes stereotypt som the feast of shells, drikkelaget i fædrenes hal, hvor drøtten, the chief of shells, præsiderer. Shell er betegnelsen for drikkekarret. Krigen føres af de dels blonde og blåaøjede, dels mørkhaarede og dunkeløjede skotter hovedsagelig mod Erin (Irland) og dets „rødhaarede“ helte, samt mod Lochlin. Lochlin er navnet paa Orknøerne, der betegnes som skandinaviske. Orknøerne hørte som bekendt under den dansk-norske krone indtil 1469. Saa vel i krig som i fred er skotterne omgivet af klipper, taage og storm.

Den Ossianske mytologi kender ingen højeste raadende Guddom. Der hentydes vel af og til til aander af højere orden end afdøde menneskers, men de beboere af luften som vi præsenteres for er altid fremfarne heltes aander. Saaledes udtaler en helt foran døden: Another song shall rise. My soul shall depart in the sound. My fathers shall hear it in their airy hall. Their dim faces shall hang with joy from their clouds, and their hands shall receive their son (Berrathon 380). Naar heltene faldér og de hvidbarmede piger dør, lever de videre i skyernes taageverden; om de fejge hører vi intet. De fremfarne helte antager selv taageform og fører vaaben af taage. De jager frem i storm eller dvæler paa sky og taageslørede klipper. Fra skysalen eller klippetoppen taler de til efterslægten om fortidens herlighed, der er forbi (slg.: Oldtidsbedrifter anede trylle, men i mulm de sig hylle, de gamle skrifter, (slg. ovenfor s. 1: „usammenhængende stumper“); gamle, hensvundne dage, da det straalte). Undertiden afslører de, hvad fremtiden bærer i sit skød.

Heltene omgaas fortrolig med de fremfarne forfædre: Not unknown are the deeds of our fathers ... Let each warrior strike his shield. Spirits may descend in darkness, and mark us for the war (Cath-Loda 132). I Berrathon (381) hedder det: O king! I behold thee sitting on the mist, dimly gleaming in thy arms. Thy form now is not the terror of the valiant. I is like a watery cloud ... — Fingal (Temora 366; slg. citat s. 2 nederst) føler sig paa slagmarken altid omgivet af fædrenes aander. Aanderne bringer bud om død: Why art thou so dark, Slimora, with all thy silent woods. No star ... No moon ... But the meteors

of death are there; the grey watery forms of ghosts (Death of Cuthullin 292). Aanderne advarer: Some ghost, the friend af Fingal, has forewarned us of the foe (Carthon 158).

De fjendtlige beboere af Lochlin, skandinaverne, har til adskillelse fra skotterne en slags kultus. Ved the stone of power dyrker de folkefaderen, luftens søn, Loda eller Cruth-Loda (Odin). Men Loda og dem han samler hos sig, slægten og folket, boer ligesom de skotske helte-aander over eller i skyen og er som de andre taageformede. Han siger: I come abroad on the winds; the tempests are before my face. But my dwelling is calm, above the clouds; the fields of my rest are pleasant. (Carric-Thura 147).

Med sine taagevaaben angriber Loda Fingal, men magtløs udenfor sit eget land, spaltes han af Fingals sværd og flygter med klage (Carric-Thura 148).

Luftaanderne betegnes ofte som graa. Dette udelukker imidlertid ikke, at de ligesom de levende faar farve. Om en helt hedder det (Fingal 230), at han moves before his arms like an angry ghost before a cloud, when meteors enclose him with fire. En anden helt henvender sig i bøn til aanderne: Bend forward from your clouds, ghosts of my fathers ... Lay by the red terror of your course (Dar-Thula 287). Aanderne stiger ned som a stream of light, a ridge of fire (Carric-Thura 151), in dark red beams of fire (Sul-Malla 201). I den dissertation af *Blair*, der ledsagede digtene fremhæves et lignende sted, hvor den faldne helt Crugal stiger ned til efterslægten paa (eller som) a dark red stream of fire ... His eyes are like two decaying flames. Under kampen antager aanderne samme farve som de levende; ogsaa de er beams of fire, flames in war. Fingal moves like a pillar of fire. I Kampen faar de farve; farven (Øhlenschlægers kampfarve) er rød som ild og blod; slg. shower of blood (Carthon 158).

Den røde kampfarve koncentrerer sig i blikket. Betegnelsen red eyes eller red-rolling eyes er gennemgaaende. Udtryk som his eyes rolled red in his rage; the fire of valour burnt in his eyes; øjne som a furnace of fire, flames of fire o. l. vender idelig tilbage; slg. the fire of battles was in his eyes.

Lys- og ildebilledet kan skifte karakter. Til kvindelig skønhed hører øjne som stars of light; en skøn kvindes øjne er som rolling stars. Stjerneglansen ledsager kvinden ud over døden. Om en kvindelig aand hedder det: a red star with twinkling beam looked through her floating

hair (Temora 356). Forbindelsen mellem stjernernes skin og aandernes taageskikkelse er imidlertid intim ogsaa for de mandlige aanders vedkommende. Stjernelyset skinner gennem dem: The stars dim-twinkled through his form. Det ovenfor citerede sted fra Temora 366 ender med at ligne Fingals aand med en Skytaage: When we see the stars behind it with their weeping eyes.

5:

Det staar fast, at Øhlenschläger kendte Ossian. Han kaldte ham 1800 et mønster; inspireret ogsaa af den beundrede Goethes positive forhold til Ossian laante han 1801—02 poetiske blomster fra ham. Vi har i selve gennembrudsværket, *Digte* 1803 konstateret sikre spor af ham og er endelig standset ved en række udtryk i Guldhornene, som Den danske Ordbog forklarer paa en maade, der fører ind i en labyrint. Vi har grebet til Ossian og fundet, at med ham som forudsætning ordner alt sig smukt.

De forklarede Høje, og de forklarede Gamle, der af Øhlenschläger bruges synonymt, betegner ikke, som D. O. lader formode, guddommelige væsener, men forfædre, der efter døden paa valen fortsætter existensen i skyernes sale.

Det er rigtigt, at rød er farvesymbol for voldsom ophidselse; det stemmer med Ossian; men det er ikke rigtigt, at *kampfarvede* er en „tilfældig“ sammensætning; den er historisk betinget som en ekstrakt af Ossian. Det er endelig ikke rigtigt, at *stjerneglans i øjet* er anvendt i „uegentlig“ betydning. Den er ment højst egentlig. Den er en reminiscens af Ossians stjerner, der som taarefulde øjne skinner gennem de henfarne forfædres taageskikkelse. Forfædrene, der vaager, træder hos Øhlenschläger i aandelig kamp for efterslægtens vel, men med Ossiansk tungsind forudser de udgangen, der altid er døden. De har vilje og begrænset evne til hjælp, men aner det forgæves deri. Derfor *stjerneglansen*, der ikke betyder „straalende glans“, men vemod.

Saalidt som Hrymfaxe etc. er skabt af Øhlenschlägers fantasi, saalidt er de forklarede Høje etc. det. De er hans — maaske sidste — laan fra Ossian.

TIL TIDSFORHOLDENE I BRORSONS DIGTNING

AF

FR. ORLUF

I en tidligere artikel om Brorsons digtning¹ kunde kun en fodnote berøre det dengang altfor tvivlsomme spørgsmaal om en aandelig digtning af Brorson før Tøndertiden. Efter at nyt materiale er fremkommet ved de af provst *Povl Otzen* offentliggjorte haandskrifttekster², er der grundlag for at tage spørgsmaalet op til undersøgelse.

Haandskrifterne er følgende tre: 1) Generalkirkeinspektionskollegiets arkiv, „Diverse sager“ pakke nr. 18, m. paaskrift: „Forarbejder til Pontoppidans psalmebog“ (rigsarkivet)³, 2) Thottske saml. 203, 8vo (kgl. bibl.), 3) I. W. Schrøders⁴ papirer i Ledreborgske saml. 570, 4to (kgl. bibl.). Intet af disse haandskrifter viser Brorsons egen haand.

I den omstaaende oversigt over tryk og haandskrifter er der taget hensyn til det særegne forhold, at størstedelen af Brorsons i København 1739 under titlen „Troens rare klenodie“ udgivne 257 „aandelige sange“ tidligere under anden betegnelse („psalmer“) var heftevis udgivet i Tønder paa stedligt trykkeri og forlag. For denne dels vedkommende er udgaven i København altsaa optryk. Oversigten viser, naar hvert enkelt numer første gang er trykt; Arlauds⁵ numerering benyttes saavel ved trykkene som ved haandskrifterne. Eksempelvis

¹ D. St. 1935 s. 124—40. ² Povl Otzen: Nogle hidtil utrykte vers af Brorson. Kbhvn. 1950. Særtryk af „Roskildebogen“ 1950, forøget m. 3 tillæg. ³ Haandskriftet indeholder 19 salmer af Hans Adolf Brorson og 11 (her udeladte) af hans brødre og andre (Otzen s. 3). ⁴ Johan Wilhelm Schrøder, tyskfødt, Chr. VI's gennem hele barndommen og ungdommen stærkt paavirkende lærer og pietistiske Mentor. ⁵ P. A. Arlaud: Hans Adolph Brorsons Psalmer og aandelige sange, Kbhvn. 1867. Troens rare klenodie er her udgivet efter 4de forøgede udg. 1752; s. 1—258 med 257 numre svarer til 1. udg. — Fortløbende numerering findes ikke før Arlaud.

ses det af oversigten, at Arlauds nr. 86 første gang er trykt i det udaterede tryk B og tillige findes i to haandskrifter.

I haandskriftkolonnerne betegner fedttrykt numer Brorsonsk original; ved oversættelserne *kursiveres* numre, ved hvilke oversættelse efter andet forlæg end Schraders salmebog kommer paa tale. — Tryksiglerne er Arlauds.

Hvad der uden kendskab til haandskrifterne er anført af andre om tidsforholdene i Brorsons digtning, kan her forbigaaes. Med kendskab til rigsarkivets haandskrift, men ikke til de andre haandskrifter, har A. D. Jørgensen i et lille folkeskrift¹ udtalt sig om tidsforholdene i Brorsons digtning, men herved alene støttet sig paa indre grunde (anf. skr. s. 22—23), idet han efter sin datering af rigsarkivets haandskrift ikke kunde paaberaabe det for den opfattelse, han af de angivne skønsgrunde var naaet til: at Brorsons „egentlige digterperiode snarest laa forud for opholdet i Tönder“ (s. 35).

Da der saaledes allerede i litteraturen foreligger datering af rigsarkivets først nu offentliggjorte haandskrift², maa det her først undersøges, om denne datering kan gælde som afsluttende. I folkeskrifts form kan ogsaa samvittighedsfulde forskere (A. D. Jørgensens datering er jo udtryk for selvkontrol), for ikke at tynde fremstillingen med detailundersøgelser, fremsætte færdige meninger i subjektiv tro paa at have faaet det væsentlige frem.

Efter omtale af de 1732—35 udgivne kirkefest-salmers gunstige modtagelse tilføjer Jørgensen bl. a. (s. 32): „Salmesangens venner fik afskrifter af endnu utrykte numre; en saadan er endnu bevaret fra aaret 1734, indeholdende ialt 19 af Hans Adolf“ osv. I en fodnote hertil siges, at „heftets affattelsestid fremgaar af, at det kalder [broderen] Niels for præst i Bedsted (til 1735) og indeholder enkelte salmer, som er trykt 1734“.

Det ses ikke, hvorledes en afskrift af endnu utrykte digte kan dateres til trykningens tidspunkt. Hvis meningen uagtsomt er, at den haandskrevne tekst er afskrevet efter den trykte, savnes tekstkritisk bevis for dette forhold. Oversigten viser, at kun nr. 150 og 162 er trykt

¹ Hans Adolf Brorson. Kbhvn. 1887 (Smaaskrifter til oplysning for kristne 1.).

² A. D. Jørgensens arkivbetegnelse af dette: „Pakke nr. 1 a, Revision af den Tønderse salmebog“, har efter senere omordning af kirkekollegiets arkiv været misvisende, og registreringen af omordningen har været mangelfuld. Kun ved et tilfælde fandt provst Otzen det her omtalte haandskrift i „Diverse sager“ nr. 18.

Tryk- sigler	Brorsons tryk					Haandskrifter		
	Brorsons systematiske Betegnelse	Trykkeaar	Salmenumre	Antal		Rigsarkivet	Thott	Schrøder
				orig.	overs.			
A	Om skabelsen	uangivet	77-84	5	3			
	Om Guds forsyn og regering							
B	Om Guds billede og mennekens elen- dighed og fordærvelse	—	85-91	3	4	86	86	
	Om Guds venlighed og kærlighed							
C	Om Jesu navne, embeder og stænder	—	92-103	1	11			
	Om Guds kald							
	Om oplysningen							
D	Jule-Psalmer	1732	5-11, 18-19, 53	9	1		19	
E	Advents-Psalmer	1733	1-4, 12-16, 20-22, 42	1	12			
F	Paaske-Psalmer	1734	45-52	3	5			
G	Himmelfarts- og Pindse-Psalmer	—	54-65	0	12			58
H	Troens grund	—	71-76	1	5			
I	Troens frugt	—	150-191	8	34	150 162	156, 162, 164	165, 168
K	Passions-Psalmer	1735	27-41	5	10	29, 33	29	
L	Troens grund, anden part	—	105-128	9	15	114, 115, 116-118	107, 108	
M	Troens kamp og sejr	—	104, 192-223	10	23	208, 210, 214	207, 214, 215	197, 203
N	Troens rare klenodie	1739	17, 23-26, 43-44, 66-70, 129-49, 224-57	16	51	144-47, 245, 256-57		146
				71	186			

1734. Disse mener Jørgensen altsaa. Af variantapparatet¹ ses, at der mellem den haandskrevne og den trykte tekst er ialt 12 tekstafvigelser af en art, der afgørende beviser, at den haandskrevne tekst ikke kan være afskrevet efter 1734-trykket², og da dettes tekst ifølge Arlauds variantapparat³ er den endelige redaktion (enslydende i Tr. r. kl.), maa den haandskrevne tekst være ældre end 1734.

Jørgensens andet dateringsmiddel: at Niels Brorson kun indtil 1735 var i Bedsted, giver en tidsgrænse nedefter, men ingen brugelig tidsgrænse opefter. Niels sad i Bedsted allerede før Hans Adolf 22 aar gl. kom til Løgumkloster 1716⁴. Forsaaavidt ligger hele tidsrummet 1716—33 aabent for datering af rigsarkivets haandskrift.

Det er ikke helt rigtigt, at „heftet“ (se citatet ovenfor) omtaler Niels Brorson som nævnt. Herom findes intet i selve salmehaandskriftet; paa et vedlagt løst blad findes med anden skrivehaand indholdsfortegnelse til haandskriftet og forskellige oplysninger. Det er her, notitsen om Niels Brorson findes; tillige nævnes (hvad først provst Otzen har oplyst), at Hans Adolf da var præst i Tønder. Til dette embede kaldedes han i oktober 1729 (og indsattes i december s. a.). Her haves altsaa et datum indenfor tidsrummet 1716—33, men det angaar kun tillægsbladet, der altsaa ikke kan være skrevet før oktober 1729. Det er muligt, at det er skrevet, saasnart haandskriftet kom i den paagældendes hænder, men intet vides hverken herom eller om tidspunktet for hans erhvervelse eller benyttelse af haandskriftet, og lige saa ukendt er haandskriftets affattelsestid og det forudliggende tidspunkt for Brorsons digtning — resp. oversættelse — af de forskellige salmer.

Til behandling af dette sidste spørgsmaal fordres en tekstkritisk undersøgelse af haandskriftets indhold. I det følgende drejer det sig om de fra tysk oversatte salmer.

Siden provst *Hjort* 1851⁵ gjorde opmærksom paa, at de tyske salmer, Brorson har oversat, alle paa 4 nær findes i den salmebog, der benyttedes ved den tyske gudstjeneste i Tønder, er man uden videre gaaet ud fra, at Brorson har oversat efter denne salmebog, der var

¹ Otzen s. 41 til nr. 162 og især s. 45 til nr. 150. ² Exempelvis er den haandskrevne teksts (i 150): „som derfor ogsaa gaar fordømt“ stilistisk ringere end trykkets: „men siden hedder det: fordømt“. Af sproglig interesse er, at trykkene har *men*, haandskriftet den ældre form *mens*. ³ s. 354—5. ⁴ Dr. L. J. Kochs paavisning af dette aarstal synes afsluttende („Salmedigteren Brorson“ s. 29—31).

⁵ Dansk kirketidende nr. 319—22.

samlet og udgivet af Tønderkirkens førstepræst, provst *J. H. Schrader*. Men hans salmebog udkom først hen paa aaret 1731. Skulde Brorson intet have oversat før den tid? De 4 salmer, der ikke findes hos Schrader, viser, at Brorson har benyttet baade første og anden del af *Freylinghausens* „Geistreiches Gesang-Buch“, pietismens poetiske kanon (I 1704, II 1714), endvidere *Joh. Rists* „Geistliche Poetische Schriften“ I (1657), og *Zinzendorfs* „Sammlung geist- u. lieblicher Lieder“ (1731). Oversættelserne efter Zinzendorf (Tr. r. kl. 204) og Freylinghausen I (Svanesangen XXII) kan ikke være — resp. ikke antages at være — skrevet før Tøndertiden; derimod staar det frit at antage, at Tr. r. kl. 155 (efter Freyl. II) og 210 (efter Rist) er skrevet, før Brorson kom til Tønder.

Følgelig er det ogsaa muligt, at salmer, der findes hos Schrader, er oversat af Brorson efter ældre salmebøger og da sandsynligst, før han kom til Tønder. Grundene til denne sandsynlighedsbetragtning vil senere blive nævnt; foreløbig drejer det sig om, hvad tekstkritiken kan oplyse, altsaa om der er grund til at antage, at salmer, der findes hos Schrader, er oversat af Brorson efter andet forlæg end Schraders salmebog¹.

Af de 4 oversatte salmer i rigsarkivets haandskrift (se oversigten) findes 3 hos Schrader, nemlig Tr. r. kl. 115, 162 og 245. Ved 115 (af Joh. Heermann † 1647, orig. 543) stemmer Brorson ikke med Schrader (583), men med originalen; denne har 11 vers, ligesaa Brorson; Schrader har et øjensynlig tildigtet 12te vers. Ved 245 (af Chr. Fr. Richter † 1711, orig. 604), der er vanskelig at oversætte, har haandskriftet betydelige afvigelser saavel fra Schrader (847) som fra Richter og endog fra Brorsons egen trykte tekst i Tr. r. kl.; men salmen findes ogsaa i Freyl. I (515) med enkelte rettelser, og der findes et sted, hvor Richter, Freylinghausen og Schrader har hver sin læsemaade; her ses, at Brorson har oversat efter Freylinghausen. V. 6 lyder hos Richter:

¹ I det følgende anføres stedse salmernes nummer (ikke sidetal) i den benyttede udgave. Brorsons salmer signeres Arl. og salmenummer, Schraders anføres efter den ens numerering i de to samtidige originaludgaver (begge 1731) i oktav og duodez (m. meget forskelligt sidetal; Arlaud anfører kun sidetal og kun efter oktav-udgaven); Freylinghausen I citeres efter den af Brorson benyttede 9de udgave 1715, Freyl. II efter originaludgaven 1714. Ved signaturen „orig.“ er det vedføjede tal salmenummer i „Geistlicher Liederschatz“, 10. udg. Berlin (1898), m. 1800 salmer i originaltekst (laant mig af provst Otzen). Salmebog f. kirke og hjem af 1897 citeres KS og salmenummer.

Wenn Christus, ihr Leben, wird offenbar werden,
wenn er sich einst, wie er ist, öffentlich stellt,
so werden sie mit ihm, als *Fürsten* der Erden,
auch herrlich erscheinen zum Wunder der Welt.

Sie werden regieren,
mit ihm triumphiren,
den Himmel als prächtige Lichte auszieren,
da wird man die Freude gar offenbar spüren.

I stedet for de udhævede ord skriver Freyl. resp. *Götter* og *und ewig floriren*; Schrader *Könige* og ellers som Freyl., Brorson helt som Freyl. („Guder“, „og evig florere“). Brorson kunde umuligt finde paa at skrive „Guder“, hvis Schrader var hans forlæg.

Den tredje af de her omtalte salmer, 162 (af Joh. Scheffler, kaldet Angelus Silesius eller Johann Angelus † 1677, orig. 681), kræver nøjere omtale. Arlaud¹ siger rigtigt, at der er to uægte vers hos Schrader (370), men urigtigt, at v. 3 er uægte, og ligeledes urigtigt, at de uægte vers ikke findes i Brorsons oversættelse. Scheffler har 7 vers, Schrader 9, Brorson 8, altsaa kun ét vers færre end Schrader. Forklaringen er, at det er Freylinghausen (I 368), der har de to uægte vers paa sin samvittighed; de er hos ham nr. 4 og 5. Det samlede tal af 9 vers har Schrader aftrykt med nogle rettelser, men Brorson ses at have benyttet Freylinghausen og sammendraget de tre ægte vers 7, 8, 9 til to, hvorved v. 8 udgaar. Det er altsaa et af de ægte vers, der mangler hos Brorson. Iøvrigt er Brorsons behandling af forlægget saa fri og om-disputabel, at den her givne forklaring af forholdet ikke kan fremsættes uden nærmere paavisning.

Vi har at gøre med en oversætter, der kan tillade sig følgende (det ægte v. 3):

Scheffler

Die Welt vergeht mit ihren Lüsten
des Fleisches Schönheit dauret nicht;
die Zeit kan alles das verwüsten,
was Menschen-Hände zugericht't.

Brorson

Naar Munden Smag og Mæle mister
og mumler mod den mørke Grav,
naar Øinene i Døden brister,
hvor bliver Verdens Lyst da af?

I Brorsons totalt forskellige digteriske anlæg af dette vers lægger man næppe mærke til, at ordene *Verden* og *Lyst* (l. 4) ogsaa findes hos Scheffler (l. 1). End mindre fanger det øjet, at rimstavelsen -ist-svarer til originalens -üst- (i andre ord!), der i tysk poesi rimer paa -ist-. Men da Brorsons v. 3 ikke passer bedre til noget andet vers i forlægget,

¹ Variantapparatet s. 355.

maa de nævnte lighedspunkter afgøre, at Brorsons v. 3 er ment som gengivelse af Schefflers v. 3.

Den der fra Ill. d. liter.hist.² II (Vilh. Andersen) s. 234 har den forestilling, at Brorson „oversætter meget tro, vers for vers og linje for linje“, maa her føle sig desorienteret. Og dog er de citerede ord kun misvisende ved at de fremsættes uden andet forbehold end at Brorson, naar Højsangsten mangler i originalen, frit inddigter den. Det generelle udtryk sammesteds: „Brorson søger som oversætter ikke sin egen ære som digter“ ophæver desværre det nævnte forbehold. Det virkelige forhold er, at Brorsons oversættelser snart er objektive, snart subjektive. Derfor kan dr. L. J. Koch skrive baade: „Brorson ... gengiver den oprindelige salme vers for vers med tydelig stræben efter at faa baade form og indhold frem paa dansk i størst mulig troskab“ og „... At det skal være *poesi*, gør at han slet ikke kan blive staaende ved en haandværksmæssig overføring fra det ene sprog til det andet; der bliver altsaa alligevel tale om en art gendigtning“¹.

Fra dette sidste synspunkt er det forklarligt, at Brorson subjektivt har kunnet betragte sit v. 3 som poetisk tilladelig gendigtning af Schefflers v. 3. Tidens nedbrydning af menneskehænders værker i den materielle verden kan for aandelig synsmaade være uden poetisk værdi, medmindre hin virkning nævnes modsætningsvis som led af en digterisk antithese.

Saaledes er det netop hos Scheffler. Efter omkvædet

Ein jeder Liebe, was er will:
Ich liebe Jesum, der mein Ziel

fortsætter Schefflers v. 4:

Sein Schloss kann keine Macht zerstören

hvor *Sein Schloss* er klar stilistisk modsætning til menneskehænders værker, som — selv de stolteste — med tiden kan blive ruiner.

Men denne tankerigtige sammenhæng forstyrres af Freylinghausen, som foran Schefflers v. 4 indskyder sine to selvdigtede vers, der altsaa hos ham er nr. 4 og 5.

Med dette forlæg er Brorson ude af sporet. I v. 3 staar omtalen af det materielle menneskeværk nu isoleret og forbigaas af Brorson som poetisk værdiløst, saa at kun versets første halvdel benyttes ved gendigtningen, og Freylinghausens nye v. 4, der ingen forbindelse har

¹ Salmedigteren Brorson s. 159.

med det foregaaende, behandles af Brorson med formelt endnu større frihed:

Freylinghausen

Er ist allein mein Licht und Leben,
die Wahrheit selbst, das ew'ge Wort:
er ist mein Stamm und ich sein Reben
er ist der Seelen Fels und Hort.

Brorson (i Tr. r. kl.)

I Svaghed bliver han min Styrke
og gjør mig al min Trængsel sød,
han er mit Liv i Dødens Mærke,
han sviger ei i Liv og Død.

Den eneste verbale overensstemmelse er ordet *Liv* i l. 3 (jfr. *Leben* l. 1), men dette ord er for almindeligt til at betyde noget som bevis for oversættertroskab. Her kommer provst Otzens haandskriftfund til hjælp. I haandskriftet staar nemlig i l. 3 ikke *Liv*, men *Lys*, og da dette ord ogsaa findes i den tyske tekst (l. 1 *Licht*), er der bedre grund til at antage, at det er Freylinghausens citerede vers, Brorson har haft for sig. Det synes underligt, at han ikke er kommet forlægt nærmere; det kunde dog saa nogenlunde gøres, f. eks. saaledes:

Han er alt lyset i min tanke
og sandhed, ordets evighed.
Han er min stamme, jeg hans ranke,
han er for sjælen tilflugts sted.

I den udhævede linje har Freyl. forbundet forestillingen om Kristus som vintræet med tanken om de troende som Kristi legems ledemod¹. Men Brorson maa have set, at denne begrebsforbindelse ikke kunde komme klart frem i oversættelsen, hvor ordet *ranke* var uundgaeligt, men vilde blive forstaaet om en slyngplantes klyngen sig til den stærkere stamme, altsaa en ganske anden og enhedslig billedtanke. For ikke at være uklar eller beskyldes for at have misforstaaet forlæget har han da helt forbigaaet denne linje, og da tanken om en stærkere magts støtte til den svage virkelig er udtalt i samme vers (l. 4), har Br. bygget sin gendigtning over denne tanke og af versets første halvdel kun benyttet ordet *Licht*, modsætningsbegrebet til det af rimkravet medførte ord *mærke* (rim paa *styrke*).

Brorsons behandling af Schefflers v. 3 og Freylinghausens v. 4 viser altsaa, at han oversætter med egen indsats af eftertanke, sprogsans og poetisk følelse uden at bekymre sig om, at der herved lejlighedsvis fremkommer store afvigelser fra forlæget. Det maa heller ikke overses, at oversættelse af rimede vers altid er en vanskelig sag, saa at det er

¹ Den evangeliske hjemmel (Joh. 15,1—8) taler kun om disciplene som vintræets grene.

lidet rimeligt at tale i almindelighed om fuldkommen tro oversættelse linje for linje.

Rimvanskeligheder maa have skylden for, at Brorsons oversættelse af det andet uægte vers (Freyt. v. 5) kun gengiver forlæggets tanke — og kun hovedtanken — i største almindelighed:

Freylinghausen

Er ist der König aller Ehren
er ist der Herr der Herrlichkeit:
er kann mir ew'ges Heil gewähren
und retten mich aus allem Streit.

Brorson

Han hersker over alle Himle,
hans Throne i det høje staar;
saa vidt som Creaturer vrimle,
hans Herredom og Rige naar.

Tilfældigvis er oversættelsen af dette vers en del af beviset for, at Brorson ikke har oversat efter Schrader, men efter Freytinghausen. Efter dette vers kommer nemlig Schefflers originale v. 4, nu som v. 6, men udrevet af sin sammenhæng. Schrader har villet skaffe forbindelse mellem dette og det nu forangaaende v. 5 ved at lade tanken i dettes to sidste linjer fortsætte sig i v. 6, hvisaarsag han har omdigtet dettes begyndelseslinje

Sein Schloss kann keine Macht zerstören

til
Den Schluss soll — — —

Men den fornuftslutning (schluss), hvis urokkelighed er genstand for den ved *soll* udtalte fortrøstning, angaar kun den selvfølgelighed, at Gud i kraft af sin almagt „*kann* mir ew'ges Heil gewähren“, saa at den poetiske vinding ved omdigtningen næppe er denne værd. Men havde Brorson haft Schraders tekst for sig, kunde han ikke have undgaaet at oversætte de linjer af v. 5, hvortil Schraders omdigtning henviser.

Hos Brorson begynder v. 6 som hos Scheffler (men altsaa desværre paa urette plads):

Hans Slot kan ingen Magt bestride

At verset staar paa urette plads, skyldes som nævnt Freytinghausens forstyrrende indgriben, som Br. uden kendskab til Schefflers original ikke har kunnet frigøre sig for.

Endnu skyldes beviset for, at grunden til at Brorson har et vers færre end Schrader og Freytinghausen, er at et af de ægte vers er bortfaldet ved sammendrag af tre vers. Det drejer sig om Schefflers sidste tre vers, der i Brorsons forlæg (Freytinghausen) er v. 7, 8, 9:

Scheffler

- 7 Sein Reichthum ist nicht zu ergründen,
sein allerschönstes Angesicht,
und was von Schmuck um ihn zu finden,
verbleicht und veraltet nicht.
- 8 Er kann mich über alls erheben
und seiner Klarheit machen gleich;
er kann mir so viel Schätze geben,
dazs ich werd unerschöpflich reich.
- 9 Und ob ichs zwar noch musz entbehren,
so lang ich wandre in der Zeit,
so wird er mirs doch wohl gewähren
im Reiche seiner Herrlichkeit.

Brorson

Hans Deilighed er uden lige,
som Verden dog ei klende vil,
hans Rigdom ingen kan udsige,
og hvad han har, mig hører til.

8

Lad mig kun her foragtet være
og leve i en ringe Stand,
jeg skal i Himlen Kronen bære
og herske med min Frelsermand.

Det er meget betydningsfulde ord, der indleder Schefflers v. 8: Mich über alls erheben — *alls* uden forbehold — og *seiner Klarheit* machen *gleich*, atter uden forbehold. Opfattede i hele deres indholdsfylde forklarer disse ord de vældige udtryk i Brorsons sidste linjer, der har faaet denne plads, fordi den helt tilsvarende tanke først kommer frem i Schefflers sidste vers. V. 8 siger: Er *kann* mich über alls erheben, v. 9: Er *wird* mirs gewähren.

Af forlæggets v. 8 er derefter kun de 2 sidste linjer tilbage, og deres mindre betydende indhold har Brorson skaffet plads til i sidste linje af sit v. 7.

Schefflers v. 8 har derefter kunnet bortfalde som selvstændigt vers.

Omkvædets to linjer er hos Scheffler ens:

Ein jeder liebe, was er will:
ich liebe Jesum, der mein Ziel

undtagen at sidste vers har en konkluderende særtækt i første linje:

Drum thu' ich billig, was er will;
ich liebe Jesum, der mein Ziel.

Freylinghausen følger Scheffler i de to første vers, i v. 3 varierer han begge linjer, i v. 4—7 kun sidste linje, i v. 8—9 atter begge linjer, afvigende fra Schefflers særtækt i sidste vers:

Drum lieb' ich billig in der Still'
nur Jesum, meines Hertzens Ziel.

Alene Brorson har gennemført ens omkvæd i alle vers:

Hvor elske hvad ham synes til,
jeg kun min Jesum elske vil.

Havde Brorson kendt Schefflers tekst, havde han næppe vraget hans tankerigtige slutvariant, hvorimod han med rette kunde finde Freylinghausens¹ formløse variering upoetisk.

¹ For fuldstændigheds skyld oplyses, at Schrader kopierer Freylinghausen.

— Det tør hermed anses for godtgjort, at ingen af de oversatte salmer i rigsarkivets haandskrift er oversat efter Schraders salmebog. Men inden der heraf drages den slutning, at disse oversættelser stammer fra tidligere tid end Brorsons kendskab til Schraders salmebog, vil det til fornøden kontrol være ønskeligt at undersøge, om Brorson ogsaa efter at have faaet kendskab til Schraders salmebog har foretrukket andet forlæg ved oversættelse af tyske salmer, og da enten lejlighedsvis eller vedvarende.

Kendskab til Schraders salmebog kan forudsættes fra 1731, men affattelsestiden for den enkelte salme i Tr. r. kl. 1739 er det som regel ikke muligt at oplyse. Oversigten s. 83 viser kun, i hvilken rækkefølge trykningen er sket, men dels kan trykkeaaret intet oplyse om affattelsens tidspunkt, dels beror den omtalte rækkefølge paa, til hvilket afsnit i Brorsons systematiske stofordning den paagældende salme hører. At f. ex. tre af de oversatte salmer i rigsarkivets haandskrift først er trykt 1735 og 1739, viser kun, at de efter indholdet hører til afsnit, der er trykt i disse aar.

Tages det bogstaveligt, at Brorson paa titelbladet til julesalmerne 1732 kalder disse „i hast sammenskrevne“, skulde der være mulighed for sikker datering af heftets eneste oversatte salme, Arl. 53 (af Koitsch). Schraders tekst (nr. 137) har 4-linjet strofe med efterfølgende Halleluja i alle 11 vers; Freylinghausen (I 121) har derimod 6-linjet strofe, idet han i alle vers repeterer Halleluja og tilføjer ord nok til en 5te linje i digtets versmaal og endelig tilføjer en helt ny 6te linje. Til denne tekstform har Freyl. skrevet sin egen melodi. Brorson følger ikke Schrader, men Freylinghausen:

Freylinghausen

Lobsinget Gott, weil Jesus Christ
von Todten auferstanden ist
und durch verschlossne Grabesthür
bricht als ein Siegesheld herfür.
Halleluja, Halleluja ruf alle Welt,
weil Jesus uns den Sieg erhält.

Brorson

Frisk op til Fryd, alt Christen-Blod
at Jesus op fra Døde stod
og giennem Mord og Grav og Død
med Guddoms Kraft og Styrke brød.
Halleluja lad klinge da al Verden om,
at hand med Liv fra Døde kom.

Her staar problemet skarpt. Er Brorsons oversættelse skrevet „i hast“ lige før udgivelsen ved juletid 1732, efter at Schraders salmebog i over et aar har været brugt i den kirke, hvor Brorson var ansat, og brugt af Brorson selv ved den danske gudstjeneste? I saa fald kan Brorson ogsaa have stillet sig ganske frit overfor Schraders salmebog

i ethvert andet tilfælde, hvor han kendte andre tekstformer af den samme salme. Under denne forudsætning vil det ikke kunne sandsynliggøres, at en oversættelse, der øjensynlig har andet grundlag end Schraders tekst, maa være skrevet, før Schraders salmebog udkom 1731, og da sandsynligst, før Brorson kom til Tønder.

Eller skal „i hast sammenskrevne“ ikke tages saa nøje? Det drejer sig foruden den nævnte oversættelse om 9 originale salmer: „Bort Verdens Juleglæde“, „I denne søde Juletid“ (K. S. 136), „Mit Hjerte altid vanker“ (K. S. 138), „Hvordan takke vi vor Herre“ (K. S. 472), „Frisk op! endnu engang“ (K. S. 149), „Den yndigste Rose er funden“ (K. S. 137), „Her kommer(!) dine arme Smaa“ (K. S. 140), „Nu velan! et freidigt Mod“ (med verset „Jesus os til Trøst og Gavn“, K. S. 103) og „Kom, Hjerte, tag dit Regnebræt“ (K. S. 363).

Skulde virkelig alle disse saa flersidigt inspirerede salmer være digtede saa kort før julen 1732, at udtrykket „i hast sammenskrevne“ har været rigtigt i denne betydning? Ordene behøver kun at betyde det, de ligefrem siger, at sammenskriften er sket i hast, altsaa at udgaven er samlet i hast, aabenbart fordi udgivelsen til julen er blevet noget sent besluttet. Eller det er simpelthen en undskyldning for heftets blandede indhold. Det ser underligt ud, at et hefte med titlen „Nogle Iule-Psalmer ... til den forestaaende glædelige Iule-Fest ...“ ogsaa indeholder to nyttaarssalmer og især den ovennævnte nr. 53, som er en paaskesalme! Udgiveren har haft grund til at undskylde sig med hastværk ved publikation af noget, han havde liggende (idetmindste vel for størstedelen), men som tildels ikke passede til den angivne lejlighedsaarsag til udgivelsen.

I hvert fald kan nr. 53 ikke med sikkerhed dateres til 1732. Spørgsmaalet er da: hvad betyder det, at Brorson retter sig efter Freylinghausen og ikke efter Schrader? Har han kendt begge og foretrukket Freylinghausen, eller har han ikke kendt Schrader, da han skrev nr. 53, og vel altsaa skrevet denne oversættelse, før han kom til Tønder?

Spørgsmaalet kræver, at en variantliste over alle tilfælde af indbyrdes forskel mellem de i betragtning kommende tyske tekster til de af Brorson oversatte salmer optages og konfereres med Brorsons oversættelse. I helhed kan denne ret omstændelige undersøgelse ikke faa plads her; et uddrag vil vistnok ogsaa findes tilstrækkeligt.

Først en lille retningsviser. Paul Gerhardt's salme om verdens forsegelse „O Gott mein Schöpfer, edler Fürst“ slutter med følgende vers:

O selig ist der stets sich nährt
mit Himmels-Speis' und Träncken,
der nichts mehr schmeckt und nichts begehrt,
auch nichts begehrt zu denken
als nur was zu dem Leben bringt,
da man bey Gotte lebet osv.

Den kvikke virkning af gentagelsen af *begehrt* (i forbindelse med *denken*) har Schrader (365) ikke opfattet; han fjærner gentagelsen ved i l. 3 at rette *begehrt* til *mehr hört*. Den tanketomme rettelse¹ er respekteret af Brorson (Arl. 151), uagtet den rigtige tekst findes hos Freylinghausen (I 319).

Det egentlige bevismateriale ordnes under hovedtyperne A—C. Lighedstegnene betyder overensstemmelse i de citerede tilfælde.

A

Schrader = originalen, Freylinghausen afvigende. Brorson = Schrader.

Arl. 141, orig. 454 (Du Volk, das du getauft bist, af Paul Gerhardt), Freyl. II 212, Schrader 526. Af ialt 8 varianter anføres V. 5 l. 6—7:

Gerhardt (= Schrader)

(was Adam hat verderbt gemacht)
und was wir selbstn durchgebracht
bei unsern bösen Wesen.

Freylinghausen

und was dadurch auf uns ist bracht:
o Reichtum grosser Gnade.

Brorson

(Alt hvad ved Adam var forseet)
og ved dig selv var ilde skeet,
har Gud i Daaben druknet.

Arl. 143, orig. O welch ein unvergleichlichs Guht, Joh. Rist (Deutsche Dichter d. 17. Jahrh. XV Dicht. v. Joh. Rist s. 256)². Af ialt 14 varianter anføres v. 3 l. 3 f.:

Rist (= Schrader 531)

Also dass man uns Christen nennt
und in dein Buch jetzt schreibet

Freylinghausen II 214

die sich von Christo Christen nennt
und an denselben gläubet.

Brorson

Og skrev mit Navn blandt hine ind
som skal for Thronen træde.

Arl. 176 (KS 110), orig. 764 (Jesus, Jesus, nichts als Jesus, at Ludämilia Elisabeth) hører hos Schrader (748) til de salmer, der ikke kan

¹ Rettelsen hjælper ikke engang til Schraders urigtige opfattelse af salmen som nadversalme (p. gr. af udtrykkene i l. 21). Brorson forstaar dem naturligvis om troens aandelige næring (ogsaa ellers brugt saaledes i tysk salmedigtning).

² Rists „Geistliche poetische Schriften“ (Lüneburg 1657) har ikke kunnet skaffes fra bibliotekerne.

synges paa den opgivne melodi¹ (Herr ich habe missgehandelt), og da Brorson ikke kender nogen passende melodi (og heller ikke selv har digtet i originalens meget sjældne versmaal), kunde han have grund til at benytte Freylinghausens (II 466) metrisk ændrede (med en versfod i sidste linje forøgede) tekst og hans dertil skrevne melodi eller idetmindste følge Freyl's alternative melodiangivelse, der passer til originalen og hvis tekst „Komm o komm du Geist des Lebens“ findes hos Schrader (177) med en ligeledes metrisk rigtig melodiangivelse (Gott des Himmels und der Erden). Men Brorson retter sig efter det umiddelbart foreliggende hos Schrader (dog uden den fatale melodiangivelse „Herre jeg har handlet ilde“, der har en stavelse for meget i de to sidste linjer). En tekstafvigelse hos Schrader i v. 4 l. 2 har paavirket Brorson.

B

Freylinghausen = originalen, Schrader afvigende. Brorson = Schrader.

Arl. 12, orig. 185 (Wir singen dir, Immanuel, af Paul Gerhardt) har 20 vers, Freyl. I 43 ligesaa. Schrader 48 udelader v. 4, 8, 9, 17, Brorson ligesaa. Begge har altsaa kun 16 vers.

Arl. 215 (KS 492), orig. 654 (Wachet auf, ihr faulen Christen, af Ludw. Andreas Gotter). Originalen er skrevet i et ejendommeligt versmaal, i 1ste linje trochaisk, ellers jambisk, og efter sidste (6te) linje staar det trochaiske udraab *Wachet* i alle vers udenfor versets skema. Freylingh. (I 301) har hertil skrevet en melodi, der virkningsfuldt udhæver slutpointen. Schrader (799) stryger denne og gør l. 1 jambisk ved at foransætte udraabet *O!*, saa at salmen kan synges paa melodien „Wer nur den lieben Gott lässt walten“. Ligesaa Brorson („Hvo kun vor Gud vil lade raade“). Denne salme skal altsaa i registret hos Arlaud (og K. S.) søges under bogstav O.

Arl. 238, orig. 694 (O der alles hätt' verloren, af Gottfr. Arnold), Freyl. I 719, Schr. 836. V. 3:

Arnold (= Freyl.)

O! wer doch gar wär ertrunken
in der Gottheit Ungrundsee,
damit wär er ganz entsunken
allem Kummer, Angst und Weh'!

Schrader

O! wer doch erst wär' gekommen
durch die Liebe recht zu Gott,
dadurch wär' er gantz entnommen
allem Kummer, Angst und Noht

Brorson

O hvem dog først ret var kommen
ind til Gud i Kærlighed!
Aldrig blev der da fornummen
at man nogen Trængsel led.

C

Freylinghausen og Schrader afvigende baade fra originalen og indbyrdes. Brorson = Schrader.

¹ D. St. 1935 s. 128.

Arl. 31, orig. 242 (Jesu meiner Seele Licht, af Heinrich Held), Freyl. II 81, Schr. 98. V. 8 l. 3 f.:

Held
so schnell wird es gleich erquickt
und kann Gnade finden

Freylinghausen
so schnell wird mein Herz erquickt,
wenn ich Gad' kan finden

Schrader
so schnell wird es gleich erquickt
mit den Gnaden-Winden

Brorson
maatte straxen qvæges ved
Naadens kølne Vinde.

Arl. 184, orig. 1346 (Ruhe ist das beste Gut, af Joh. Kaspar Schade) har 18 vers; det stofligt overlæssede v. 3 har Freyl. (I 450) gjort til 2 vers, saa at f. ex. originalens v. 8, 9, 10 hos Freyl. er 9, 10, 11. Schrader (433) afviger yderligere ved at flytte Freyl.'s v. 11 op foran sammes v. 9, saa at Schraders v. 9, 10, 11 er Freyl.'s 11, 9, 10 (orig. 10, 8, 9). Brorson følger Schrader.

Arl. 188, orig. 1042 (Ihr Kinder des Höchsten, wie steht's um die Liebe, af Chr. Andr. Bernstein), Freyl. I 386, Schr. 398.

Bernstein v. 6 l. 1—2

Was ich bin, mein Bruder, bist du gleicherweise,
Genossen sind wir auf der himmlischen Reise.

Freylinghausen

Was ich bin, mein Bruder, das bist du auch worden,
wir sind an dem himmlischen Erbe Consorten.

Schrader

Was ich bin, mein Bruder, das bist du auch worden.
wir steh'n nur zusammen im himmlischen Orden.

Brorson

Hvad jeg er, min Broder, det er du og bleven,
og begge vor Navne i Himlen er skreven.

Bernstein v. 7 (= Freyl.)¹

1. 3 Wenn Babel nun trunken wird von Zions Blut
1. 6 durch völlige Eintracht wird Babel zerstört

Schrader

1. 3 Wenn Teufel und Welt ist voll Bosheit und Wuht
1. 6 durch Eintracht wird Satans Geschäfte zerstört.

Brorson

1. 3 Naar Verden og Satan vil bruge sin Magt
1. 6 mod enige Hierter tør Satan ey pukke.

Udenfor Typerne A—C falder det enestaaende tilfælde, at Brorson oversætter i selvvalgt versmaal:

¹ Formelt hører de efterfølgende varianter til type B (om deres kirkehistoriske betydning se Otzen s. 37 f.).

Arl. 57, orig. 341 (Zeuch uns nach dir, af Friedr. Fabricius), Freyl. I 699, Schr. 161; v. 2 (kun her tekst-varianter):

Fabricius (= Freylingh.)

Zeuch uns nach dir
in Liebsbegier,
ach führ uns doch von hinnen,
so dürfen wir
nicht länger hier
den Kummerfaden spinnen..

Schrader

Zeuch uns nach dir
in Liebsbegier
ach führ uns von der Erden,
so dürfen wir
nicht länger hier
uns ängsten in Beschwerden.

Brorson

Drag, Jesu, mig
dog efter dig
fra Verdens Myretue,
at jeg ikke mere tør¹
hendes Jammer skue.

I stedet for originalversets 3 sidste jambiske linjer har Brorson 2 trochaiske. I orig. er l. 1, hos Brorson l. 1—2 ens i alle vers; indholdet af orig. l. 2 kommer ikke frem i oversættelsen, der iøvrigt synes orig. nærmest.

Afvigelser i versenes antal, rækkefølge og metrum er bedre materiale end tekstvarianter, der ofte viser forstyrrende indvirkning af rimtvangen (i begge sprogtekster!) eller helt vilkaarlige friheder. Af tekstvarianter er kun et ringe antal medtaget i uddraget, men et større udvalg vilde ikke kunne give andet resultat end det ovenstaaende. Overensstemmelsen mellem Schraders og Brorsons tekstbehandling er saa gennemgaaende i hovedtyperne A—C, at forholdet maa have en forklaring.

At Brorson ved i Tønder, hvor han var præst, at udgive danske salmehefter tænkte sig dem benyttede ved den danske menighedssang i kirken, fremgaar af, at titelbladet til Julesalmerne 1732 betegner dem som udgivne for „kristne sjæle, især min elskelige menighed“. Saalænge Brorson ikke havde tilvejebragt en fuldstændig samling af danske salmer for hele kirkeaaet, maatte han ved den danske gudstjeneste fremdeles gøre partiel brug af kirkens tyske salmebog, og forsaavidt de salmer, Brorson udgav i dansk sprog, var oversat fra tysk, fulgte det næsten af sig selv, at han valgte de salmer, han oversatte, efter kirkens tyske salmebog, hvoraf han havde eksemplar til egen brug. I hvert fald maatte kirkens førstepræst (provst Schrader) ønske overensstemmelse i denne henseende, og det er meget muligt, at et saadant ønske har haft bestemtere form som krav.

¹ behøver.

Schrader var den pietistiske retning oprigtigt hengiven, men tog forbehold saavel overfor usundt sværmeri¹ som overfor fanatisk forkastelse af hele den lutherske statskirke². Dette tog han saa alvorligt, at han lod en antipietistisk præst (Balthasar Petersen i Læk nær Tønder) være medbestemmende ved valget af salmer til den nye Tønderske salmebog³. Naar Schrader saa samvittighedsfuldt sørgede for, at salmesangen i hans kirke skete i den rette aand, har han sagtens ligefrem forlangt, at Brorson ikke til anvendelse i kirken oversatte salmer, der ikke fandtes i kirkens salmebog.

Dette forhold giver grund til at antage, at Brorsonske oversættelser, der øjensynlig har andet forlæg end Schraders salmebog, omend denne har en tysk tekst af disse salmer, er skrevne, før Schraders salmebog udkom. Af de 4 oversættelser i rigsarkivets haandskrift kommer 3 her i betragtning (Arl. 115, 162, 245); hertil kommer efter det ovenfor anførte Arl. 53 og sandsynligvis 57; endelig staar det frit at antage (som tidligere nævnt), at Arl. 155 og 210, der ikke findes hos Schrader, hører til Brorsons tidligere produktion. Af disse højst 7 salmer uden Schradersk forlæg findes 6 i smaatrykkene D, G, I, L, M, men en saa lille del af smaatrykkenes ialt 135 oversættelser (indtil 1735 inkl.)⁴ giver næppe tilstrækkelig grund til at betvivle det ovenfor antagne krav om observans overfor kirkens tyske salmebog; kun 2 salmer findes ikke i denne (om en tredje se nedenfor); ved de andre 4 drejer det sig alene om en noget højere grad af den i oversættelse af rimede vers altid uundgaelige fravigelse fra den ordrette oversættelse. I saadanne ting maatte den danske digterpræst have sin frihed, og hvad han i den rette aand havde oversat tidligere, kunde han ikke føle betænkelighed ved at medtage, omend disse 2 salmer tilfældigvis ikke fandtes hos Schrader; ligesaa optog han i smaatrykket M (1735) en salme af Zinzendorf (Arl. 204), hvis original først udkom, efter at Schraders salmebog var gaaet i trykken. Det er muligt, at Schrader har bifaldet de 3 afvigelser fra hans salmevalg, men at dette

¹ At Brorson ikke var nogen fuldt overbevist modstander af Herrnhuterne, er det mindste, man kan faa ud af de interessante oplysninger om dette forhold hos dr. L. J. Koch (anf. skr. s. 120—31). ² Otzen s. 37. ³ D. St. 1935 s. 129 f. Tidligere benyttedes den lille salmebog, der har navn efter byen Stade (tæt syd for Elben). ⁴ Denne tidsbegrænsning skyldes hensynet til, at eventuel indsigelse mod afvigelse fra Schraders salmevalg maatte angaa det i smaatrykkene foreliggende materiale (flere end A—M har ikke eksisteret, jfr. dr. L. J. Koch: Brorson-Studier s. 67).

er respekteret af Brorson i de 132 tilfælde, der er paa tale i forholdet til Schrader personlig¹, tyder paa et enten paabudt eller venskabelig aftalt princip, der i sig selv maatte være velbegrundet, naar det drejede sig om oversættelse til kirkesangens brug².

Det korte tidsrum af lidt over et aar, der hengik efter Brorsons indsættelse i Tønder, indtil Schraders salmebog udkom³, er der næppe grund til at tage særskilt i betragtning ved tidsansættelsen af Brorsons oversættelse af de omtalte 7 salmer; de kan kortelig betegnes før-Tønderske og maa have en vis betydning for tidsansættelsen af haandskriftet som helhed.

Anderledes er forholdet ved de to mindre haandskrifter. Det Thott'ske haandskrift indeholder vel den før-Tønderske oversættelse 162, men ogsaa den ovenfor under bevistype B omtalte Arl. 215 med sikkert Schradersk forlæg. Til yderligere tidsbestemmelse nedefters af haandskriftet haves ingen sikre data. Det Schrøderske haandskrift indeholder baade en af Schrader selv digtet salme (Arl. 197) og Arl. 168 (af Joh. Heinr. Schrøder † 1699), der maa henregnes til bevisgruppe A. (orig. = Schrader = Brorson); Freylinghausen I 325 mangler i v. 3 hele sidste linje, som derimod findes hos Schrader 726 og Brorson (af tekstvarianter ellers kun 2 ubetydelige trykfejl hos Schrader). Den lille optegnelse af ialt 6 salmer maa være skrevet imellem aarene 1731—38 (Schrøders sidste myndighedsaar).

*

Tekstkritiken har ved oversættelserne haft til opgave at undersøge ved hver enkelt af de 186 tyske salmer, hvilket forlæg Brorson har benyttet, for derved at faa indblik i oversættelsernes tidsforhold. Ved Brorsons originale salmer er opgaven at sammenstille haandskriftteksterne med de trykte tekster, lejlighedsvis tillige med anden haandskrifthjemmel, for derved at opnaa oversigt over Brorsons digteriske udvikling. Denne opgave er løst i provst Otzens skrift, hvortil her maa henvises med særlig henpegen paa den i flere tilfælde paaviste tidsfor-

¹ Schrader døde 2 aar før „Troens rare klenodie“ udkom. ² Efter Brorsons forflyttelse til kongeriget 1737 kunde hans salmeværk ikke udgives som kirkesalmebog, da Kingos salmebog her var privilegeret. Bogen udkom paa københavnsk trykkeri og forlag som andagtsbog under titlen „Troens rare klenodie“. ³ Schraders fortale, der af pagineringen ses at være trykt sidst, er dateret 3. januar 1731.

skel mellem en ældre tekst i det Thottske haandskrift, en yngre i rigsarkivets haandskrift og den endelige tekst i de trykte udgaver.

Begge tekstkritiske undersøgelser samstemmer i det hovedresultat, at en del af Brorsons digtning maa henføres til tidligere tid end hans embedstid i Tønder, hvad dog kun i ringe grad gælder oversættelserne.

A. D. Jørgensens ræsonnements-resultat kan ikke siges at være bekræftet i det af ham antagne omfang. Et frit skøn kan, ogsaa vedblivende, have en vis ret, f. eks. tildels overfor „Julesalmerne“ 1732, som ovenfor nævnt. Men A. D. Jørgensen ræsonnerer uden hensyn til, hvad det betyder for en digter at kunne faa sine digte trykt, for en digterpræst at faa sine salmer sunget i sin egen kirke, for en dansk digterpræst at faa den danske salmetunge til paany at lyde i en for-
tysket kirke.

Hovedbestanden af Brorsons originale digtning maa sandsynligst stamme fra disse inspirationskilder.

Men det paradoksale forhold, der hidtil forelaa, at det ikke med bestemt grund kunde antages, at Brorson overhovedet brugte sin evne til højere digtning før Tøndertiden, er især afgørende hævet ved provst *Otzens* fortjenstlige offentliggørelse af haandskrifthjemmenlen for en Brorsonsk digtning før Tøndertiden¹.

¹ Jfr. min kronik „Nye Brorson-tekster“ i Berl. aftenavis 11/10 1950.

NOGLE DIGTE AF AMBROSIUS STUB

AF

NIELS ELKJÆR

Ambrosius Stubs Digtning er kun stykkevis og ufuldstændig kommet til vor Kundskab. Et Par Vers blev trykt anonymt i hans Levetid, Resten var gennem et Aarhundrede prisløst mundtlig Overlevering, Afskrivning i Poesibøger, endelig Aftrykning efter daarlige Tekster af skødesløse Udgivere. De er ikke gaaet uskadte gennem den Skærsild. Nogle er forvansket indtil Uforstaaelighed, flere sikkert gaaet til Grunde. Vil man undersøge Stubs Digtning, maa man derfor gøre sig klart, at det ikke er nogen Helhed, men et Fragment, man er stillet over for.

Det vilde lette Forstaaelsen af Stubs Udvikling, om vi kendte hans Digtes Tilblivelsestid. Men her svigter Kilderne. For mange betydelige Digtes Vedkommende lader de os i Stikken. Hvor usikkert man staar, ses blandt andet af, at et Hovedstykke inden for Stubs Produktion som Foraarsvisen „Den kiedsom Vinter“ af tre Forskere henlægges til tre forskellige Tidspunkter af Digterens Liv. Vilhelm Andersen mener, Digtet omhandler en Spadseretur til Mester Hans i Taarbæk i Stubs Studenterdage (1725—1735), og at Dyrehaven her bliver opdaget i dansk Poesi¹. Th. A. Müller anbringer det i Stubs hjemløse Periode som Skriverskarl paa Fyn (1740'erne)². Hans Brix endelig henlægger Digtet til et Tidspunkt, „inden Stub havde naaet det sidste Stadium før Opløsningen, i en Stund, da han vel allerede var et godt Stykke henne ad Vejen“ — til Tiden omkring 1750, da Stub var Skriver paa Valdemars Slot³.

¹ „Dyrehaven, beskrevet af danske Forfattere“. 1920. ² Festskrift til Kr. Erslev. 1927. ³ Danmarks Digtere. 1925. — Dansk Lyrik gennem tre Aarhundreder. 1928—30.

I Vilhelm Andersens ovennævnte Afhandling omtales i Forbigaaende et Digt, Nr. 184 i „Graaes Arier og Sange I“ fra 1773, som Eksempel paa en Landskabsskildring af anden Art end den, Stub giver i sin Foraarsvise. Der synes, som det skal vises, at bestaa en nærmere Forbindelse — af hvilken Art den saa er — mellem de to Digte end et blot Emnefællesskab. I det hele tager faar man ved at gennemblade Graaes to Binds Ariesamling et stærkt Indtryk af, at Stubs Digtning ikke er nogen isoleret Frembringelse, men staar i nøje Forbindelse med Tidens øvrige anonyme eller navngivne Versproduktion. Antologiens henvend 500 Stykker, hvoraf i hvert Fald 33 maa være af Stub, præges af en Ensartethed i Versemaal, Emner, Tankegang og Sprog, der faar en til at tænke paa Folkeviserne.

Som ovenfor omtalt er mange af Stubs Digte udaterbare, og de fleste af de Arier, de har Træk fælles med, anonyme — saa Materialets Art tillader ikke at drage Slutninger om, hvorvidt Stubs Forhold til Samtidens stærke Arie-Tradition har været blot modtagende eller ydende. Sandsynligheden taler for, at der har fundet en Vekselvirkning Sted. Den Mulighed kan heller ikke udelukkes, at der findes Digte af Stub blandt Antologiens anonyme Poesier¹, skønt disse rigtignok for en stor Dels Vedkommende er maadelige Rimerier, som man ikke vilde tiltro ham. Ofte føler man det, naar man blandt al den rimede Prosa genkender Stubs Vers, som om man — med Brorsons Udtryk — fandt en Drue, der er kastet ned blandt tørre Grene.

Foraarsvisen „Den kiedsom Vinter“ staar som Nr. 189 i Graaes Ariesamling. Nr. 184 og 186² omhandler ligesom denne „Lystere-Rejser“ uden for Voldene, henholdsvis en Spadsere- og en Køretur. Den sidste ligner Stubs Arie i Kompositionen. Mens første Strofe handler om den varme Aarstids Behagelighed og opfordrer til en munter Tur, skildres i de følgende Dagens Gang fra Morgen til Aften som Baggrund for et ungt Pars Udflugt i det grønne. I Strofe 4 ser vi Hyrden:

Den kolde Hyrde bliver varm,
Og med sit Horn strax gjør Allarm.

Kvægvogteren og hans Horn er aabenbart faste Rekvisitter i den Art Digte. Han optræder ogsaa baade i Nr. 186 og 189.

¹ En Del af Stubs Digte er for øvrigt indrykket uden Forfatternavn. ² De tre Digte omtales i det følgende hovedsagelig som Nr. 184, 186 og 189.

Lighederne mellem Nr. 189 og 186 behøver ikke at skyldes nogen direkte litterær Forbindelse mellem Digtene, men kan være en Følge af det beslægtede Emne. Derimod kan Overensstemmelserne mellem Nr. 189 og 184 vanskeligt forklares paa anden Maade end ved, at en Efterligning har fundet Sted. Hvem har efterlignet hvem? Materialet tillader ikke noget afgørende Svar, og her skal kun antydes Muligheden af en Løsning.

Af verbale eller indholdsmæssige Overensstemmelser har de to Digte følgende: I Nr. 184 skildrer 3. Strofe ligesom 1. Strofe i Nr. 189, hvordan Vinteren afløses af Sommeren:

Naar Solen kommen er tilbage,
Igien fra sin Landflygtighed,
Naar vi for Vinters kolde Dage
Af intet uden Varme veed,
Naar nøgen Jord igien er kledt,
Og hvert et Træ udpyntet net.

Strofe 5 ender saadan:

Snart (ser du) Skygge, hvor du dig kand svale,
Naar Solens Hede gør dig *mat*;¹
Snart tuder Hyrden i sit Horn,
For at bevare Bondens Korn.

Dette svarer til Nr. 189, 4. Strofe:

Naar Solen brænder, som en Glød,
Og stikker Ild i Barm og Skiød,
Da har man jo bag hvert et Blad
Absconsel for sin *matte*¹ Rad,

Og Strofe 3:

Hist vogter Hyrden Quæg og Korn;
Et Hunde-Bief, en Lyd af Horn;
Er ald hans Spil;

Rimet Horn — Korn er her brugt af begge Digtere. — Nr. 184, Strofe 7:

Af den Forandring, som du seer,
Da alle Ting omkring dig *leer*¹.

minder om Afslutningen af 1. Strofe i Nr. 189:

Hvor smuk Naturen sig beteer —
og leer.

¹ Udhævelsen er foretaget af mig.

Strofe 9 i Nr. 184 begynder:

Snart sees de unge Kid at springe,
Snart patte det melkstive Bryst.

I Nr. 189, Str. 3, ser vi paa samme Maade Lammene dels i Leg, dels diende:

Hist gaaer de kaade Lam i fleng,
Og spøge i den grønne Eng,
De knæle med en Hiertens Lyst
For Moders melkefulde Bryst;

I Nr. 184, Strofe 13

.. skrepper Frøen i sit Kiær;

hos Stub (Strofe 5):

lirrer Frøen med sin Mund
Imod den søvnig Aftenstund, —

Nr. 184 omtaler de lystvandrendes Dvælen i Naturen i nær Berøring og Harmoni med dens andre Skabninger. Fuglene og Menneskene synger i Kor:

Snart synge vi en skiemtsom Vise,
Snart holde Chor med Fuglene, —

Nr. 189 gør mere ud af Motivet: Dyrenes menneskelige Optræden. De gebærder sig som ved et galant Rokokoselskab:

Imidlertid man faaer at see
Et ret naturligt Assemblée,
Hver Fugl har spendt
Sit Instrument,
De raske Dyr vil danse net —
Og let.

Man har i Litteraturens Historie baade Eksempler paa, at et maadeligt Arbejde kan blive til noget værdifuldt i en anden Digters Omarbejdelse, og omvendt, at et Mesterværk kan afføde et Makværk. Naar jeg derfor som den mest tiltalende Forklaring paa de to Digtes indbyrdes Forhold antager, at en anonym Poet har bygget sit Rimeri over Stubs Arie, hviler denne Gisning kun paa en umiddelbar Fornemmelse, fremkaldt ved Studiet af de to Digte. Skulde Antagelsen holde Stik, kan man roligt hævde, at Plagiatoren ikke kvalitativt naar op i Nærheden af Forbilledet, men til Gengæld ligesom har søgt at overgaa

det kvantitativt. Stubs Landskabsskildring er bygget knapt og fast op over de tre Elementer: Luft (Strofe 2), Jord (Marken, Skoven, Strofe 3, 4), Vand (Strofe 5), der er befolket af nogle faa, klart opfattede levende Væsener. Paa Marken ser man saaledes Bonden, Lam-mene og Hyrden. Nr. 184 anbringer sammesteds: Hyrden, Lærken, Nattergalen, Gøgen, Duen, Hjort og Hind, en Ko, en Stud, en Okse, en Kalv, en Gaas, et Faar, Korn, en Hare, en And, Kid, Ørnen, Hun-den efter Haren (der her optræder for 2. Gang!), Fuglen i Snaren, Rævegraven, en Bonde, der svider Kul — alt hulter til bulter.

Dagens Gang, som Stub saa anskueligt lader os følge, forsøger den anonyme Digter ikke at skildre. Derimod uddrager ogsaa han en Moral af sit Digt, omend af en anden Karakter end Stubs ydmygt-fortrøstningsfulde Tale til sin „bekymrede Sjæl“. Den fremgaar af Strofe 4 (Linie 1—2):

Her bliver Konsten reent til skamme;
Naturen beste Konstner er,

og Slutstrofen:

Her er da nok, naar man vil spøge,
Af alle Slags Forlystelser,
Her fattes ey, naar man vil søge
Alvorlige Betragtninger,
Siig du, min Ven! hvad lignes kand
Ved det behagelige Land.

De første Linier kunde være en Reminiscens fra Rousseau, i hvilket Tilfælde man vilde have en terminus ante quem non for Digtets Tilblivelse: 1750, da Rousseaus første Diskurs udkom. — I sidste Strofe serveredes den rationalistiske Tidsalders mest fladtraadte locus communis, parodieret i Wessels „At gavne og fornøje“. Hvilken Forskel fra Stubs personlige og følte Slutningslinier!

Som Eksempler paa den ovenfor omtalte Ensartethed i Versemaal, Emner og Sprog i Graaes Ariesamling skal her yderligere anføres nogle Stykker fra Antologien. Nr. 73 i Bd. I er Stubs: „Trofasthed er den Dyd, jeg søger“, hvori en ung Dame efterlyser Trofasthed, efter Kvindevis nærmere konkretiseret til „en trofast Ven“. Højhed, Rigdom og Dejlighed forkaster hun, naar hun maa savne Trofasthed. De to sidste Linier i hver Strofe danner en Slags Omkvæd. I 1. og 3. Strofe lyder det:

Hvor skal jeg derfor finde den,
Som er og blier en trofast Ven? . . . ,

men varieres i de øvrige Strofer, dog saaledes, at de to sidste Ord er konstante (undtagen i 5. Strofe, der har: oprigtig Ven).

Nr. 83 har samme Versemaal og et lignende Emne. Den anonyme Forfatter efterlyser en oprigtig Ven og uddyber temmelig vidtløftigt Temaet: en Ven skal ikke kendes i Rigdom og Lykke, men i Nøden. Første Strofes Omkvæd er:

Men, kommer det til Gierningen,
Hvor er da en oprigtig Ven?

(Jfr. Slutningsordene i Strofe 5, Nr. 73).

Alle Digtets Strofer slutter med Ordene: oprigtig Ven.

Det ligeledes anonyme Nr. 94 har Emne og Tankegang fælles med de to foregaaende, men er skrevet til en anden Melodi. I 1. Strofe staar der:

Hvad er kiere at eye,
End en ret oprigtig Ven? ...
Guld og Rigdom, Lykke, Ære,
Er vel store Gaver, men
De kand ey i Ligning være,
Mod en huld og trofast Ven. —

Der er en umiskendelig Lighed i Ordvalg og Tankegang mellem de tre Digte. —

Hans Brix gør i „Analyser og Problemer“ I opmærksom paa, at det Versemaal, Stub har anvendt i Rosenarien (Nr. 107 i Graaes Ariesamling, Bd. I) og andetsteds, 5 Gange i alt, stammer fra den tyske Poet Sporontes's Digtsamling „Singende Muse an der Pleisse“ (1736). Nr. 33 i denne Samling findes oversat som Nr. 93 i Graaes, hvor samme Versemaal, naar Stubs Digte regnes med, er anvendt 13 Gange. Man kan tale om en ligefrem Fabrikation paa Samlebaand af Vers i dette Metrum. Fem af de 13 Digte, Nr. 98—102, udgør en sammenhængende Serie, der handler om „ærligt Venskab“ (Begyndelseslinien til den første: „En ærlig Ven en rar“, anvendes hyppigt som Melodiangivelse).

Et anonymt Digt blandt de 13, Nr. 97, viser paafaldende verbale og indholdsmæssige Overensstemmelser med to (ligeledes unavngivne) Digte af Stub: Nr. 107 (Rosenarien) og Nr. 105 (See, Skønhed er en Skat). Alle tre har Dyden til Emne. Af Ordligheder mellem Nr. 97 og Rosenarien findes følgende:

Nr. 97, Strofe 1: Alt, hvad man ellers finder,
Kuns Øynene forblinder,

Rosenarien, Strofe 3: Alt, hvad man deyligt finder:
De rosenrøde Kinder,

Nr. 97, Strofe 1: Hvor Dyd har fæstet Sæde,
Er Ro, ja Lyst og Glæde.

Rosenarien, Strofe 2: I gaar saa jeg med Glæde
Dig paa dit Torne-Sæde;

Nr. 97, Strofe 3: Dyd tæres ey af Alder,
Dens Blomster ey affalder,
Dens Skjønhed ey forgaar;
Men Dyden altid staar.

(Den udhævede Linie indeholder Rosenariens Billede og Idé i en Nøddeskal).

Rosenarien, Strofe 4: Een Skjønhed evig staaer,
Som ey for Tiden falder,
Og ey for Aar og Alder;
Men Evigheden naaer,
Een Skjønhed evig staaer;

Overensstemmelserne mellem Nr. 97 og Nr. 105 er endnu mere frap-
pante.

Nr. 97, Strofe 1: Et daglig Glæstebud
Man faar med denne Brud,
Hvo som til Dyden beyler;
I Haabet aldrig feyler,

Nr. 105, Strofe 4: Den (Dyden) er den beste Brud,
Hvortil jeg helst vil beyle;
Skal Skjønhed, Rigdom feyle,

Nr. 97, Strofe 2: Dyd eene er en Skat ...
En Soel i Modgangs Nat,
En uskateerlig Skat.

Nr. 105, Strofe 1: See, Skjønhed er en Skat ...
Man siger da god Nat
Til denne Skjønheds Skat.

Nr. 97, Strofe 3: Dyd er et Medgangs Smykke,
En Muur mod ald Vanlykke,

Nr. 105, Strofe 4: Ey pialtede Vanlykke,
Ey Lykkens Gylden-Stykke
Gjør den foranderlig;

Nr. 97, Strofe 2: Den Skat, som holder Prøve,
Som ingen kand berøve,

Som Møll, Rust, Ild og Vand,
Slet intet skade kand.

Nr. 105, Strofe 3: Skønt den det Fortrin haver
 For alle andre Gaver,
 At den ey skades kand,
 Af Ild, Rov, Rust og Vand.

(Ordet „berøve“ i første Citat svarer til „Rov“ i det andet).

Den nære Ordlighed lader ikke nogen Tvivl tilbage om en Forbindelse mellem Nr. 97 og Stubs to Digte. Om Forbindelsens Art kan der som tidligere fremhævet kun gisnes. Det Forhold, at Nr. 105 og 107 ikke har væsentlige indbyrdes Ligheder, men begge ligesom gennemspiller Nr. 97's Tema fyldigere og mere varieret — Rosenarien uddyber den ovenfor citerede Linie: „Dens Blomster ey affalder“, Nr. 105 opstiller „Skønhed“ og „bemidlet Stand“ som værdifulde, men lovpriser Dyden som deres Overmand — dette Forhold kunde maaske tyde paa, at vi i Nr. 97 har en Slags Kladde, et første Udkast fra Stubs Haand. Indholdsmæssigt vilde det naturligt passe ind i en Gruppe af hans Digte (Nr. 36, 39, 40 i Fr. Barfods 3. Udgave, 1852), der hver indeholder en Lovprisning, henholdsvis af Dyd, Oprigtighed og Bestandighed (i den sidste begynder hver Strofe med „Bestandighed“, ligesom i Graaes Nr. 97 med „Dyd“). En Grund til Omarbejdelsen er ikke vanskelig at finde. Digtet, der fremsætter en isoleret Dyd til Beskuelse, er hverken afvekslende i Kompositionen som Nr. 105 eller anskueligt som den prægtige Rosenarie. Dette formindsker unægtelig Glæden ved maaske at kunne føje et nyt Digt til de allerede kendte af Ambrosius Stub.

I den tidligere nævnte Afhandling i „Analyser og Problemer“ har Hans Brix eftersporet Reminiscenser fra Stubs verdslige Arier i Brorsons Salmedigtning. Her skal til Slut peges paa en mulig, hidtil upaaagtet Forbindelse mellem en af Stubs gudelige Arier, Nr. 26 i Fr. Barfods 3. Udg., og Brorsons „Mestersalme“: „Op! all den ting“.

Stubs Digt bestaar af 4 8-liniede Strofer, hvis første Halvdel har samme Metrum som Brorsons Salme og ligesom den priser det skabtes Herlighed. I 2. Strofe skildres Himlen:

Jeg seer det vidt udstrakte Rum,
Den cirklet Himmel Bue,

Dens Lamper uden Tal og Sum
i ubegreben Lue:

Dette svarer til Brorsons:

Hvad skal jeg sige, naar jeg seer,
Hvor stjerne-flokken blinker,
Hvor mildt enhver imod mig leer,
Og op til himlen vinker?

I 3. Strofe skildres den frugtbare Jord:

Jeg seer en Jord, en grundfæst Bold
I dette store Runde,
Fyldt op med Forraad tusind Fold
For alle Liv og Munde.

Det afsluttende Rim minder om Strofe 8 hos Brorson:

Hvad skal jeg sige, naar mit sind
I havets dybe grunde
Kun dog saa lit kand kige ind,
Og seer saa mange munde?

De sidste 4 Linier i hver Strofe af Stubs Digt adskiller sig metrisk fra de foregaaende, idet de begynder med to mandligt rimede Trefodsjamper, og ogsaa indholdsmæssigt kontrasterer de mod Strofernes første Halvdel, idet de tager Forbehold over for disses Naturbegejstring.

Til den ovenfor citerede Strofe 2 hører følgende Slutning:

Mit Syn forlystes nok
Ved deilig Stjerne-Flok;
Men Sielen venter sikkerlig
Sin Himmel-Glans og Soel i dig.

Strofe 3 ender saaledes:

Din Rundhed (Gavmildhed) gav mig meer,
End jeg fornøden seer;
Men var al Jorden skabt for mig,
Jeg var dog arm foruden dig.

Arien ligner af Tankegang en anden af Stub, Nr. 2 i Barfods Udg., og ogsaa den har en mulig Brorson-Reminiscens:

Fra Havets den stoere vandsprudende Hval
Til mindste utallige Fiske, som vrimle;

Fra Jordens den raae og usigtbar Metal
Til Stjernernes Guld paa Guds hellige Himle.

(Jfr. Brorsons:

Hvad skal jeg sige, naar jeg seer,
At alle skove vrimle,
De mange fugle-spring, der skur
Op under herrens himle?).

Det er derfor tilladeligt at antage, at naar Stub i Nr. 26 (og delvis i Nr. 2) advarer mod Naturbegejstring, selv om den er religiøst betonet, og henviser til Gud selv, der langt overgaar den Verden, han har skabt, korrigerer han herigennem bevidst Brorsons Mestersalme.

FRA SPROG OG LITTERATUR

KOMMENTAR TIL PONTOPPIDANS „NAADSSENSBRØD“

Indtil ca. 1860 havde man som Fattighjælp på Landet den, hvad man kunde kalde, individuelle Pleje, men nu slog man pludseligt om til det modsatte System: den kollektive Pleje, og Fattiggårdene blev Resultatet. Ved en Fattiggård forstår man en Landbedrift, større eller mindre, der blev indkøbt af Sognet, og som var bestemt alene til at huse Sognets Fattige. På Gården fik de indlagte Lemmer fuld Forplejning, og det var Tanken, at de Produkter, der medgik til Forsørgelsen, skulde frembringes på Gården ved Hjælp af de indlagte Lemmers Arbejdskraft. Ved sin Størrelse og ved den stærke Betoning af Fattiggården som en Forsørgelses- og Arbejdsanstalt adskilte den sig fra Fattighuset, der kun var et Sted, hvor den Fattige fik anvist Bolig. På Sjælland var Tikøb Sogn nær Helsingør Arnestedet for den nye Fattigplejebevægelse. Her byggedes i 1860 en efter Tidsforholdene imponerende Fattiggård med Plads til 150 Lemmer foruden en Afdeling for Sindssyge¹.

Med Tikøb som direkte Forbillede oprettedes en Række Fattiggårde i Frederiksborg og Holbæk Amter, og selv til fjernere Egne af Sjælland bredte det nordsjællandske Fattiggårdssystem sig. Således blev i 1867 efter Tikøb-Mønstret bygget en stor Fattiggård i Ganløse Sogn. Den skulde omfatte hele Ølstykke Herred med Sognene Ølstykke, Stenløse, Slagslunde, Ganløse, Farum samt Lyng-Uggeløse. 1869 fik Skiby Sogn i Horns Herred sin Fattiggård med Plads til 100 Fattiglemmer.

Oprettelsen af Fattiggårdene, det populære Navn på de nye Arbejds- og Forsørgelsesanstalter, har naturligvis givet Anledning til megen Snak og Samtale rundt i Sognene, og mange har vel også overvejet deres Nytte. Eftertiden har i hvert Fald vist, at Fattiggårdene var et uheldigt Påfund.

Dette har Digteren Henrik Pontoppidan (1857—1943) uden Tvivl straks været klar over, hvilket i udtalt Grad fremgår af hans Fortælling: „Naadsensbrød“, der indleder Bogen: „Fra Hytterne“, som udkom i Foråret 1887. Fortællingerne i „Fra Hytterne“² er lutter Skyggerids fra Landsbyerne, som Pontoppidan for Nordsjællands Vedkommende fik

¹ Dr. Harald Jørgensen har i sin nyttige og værdifulde bog: „Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede“ (1940), 270—79, givet indgående Oplysninger ikke alene om Fattiggårdenes Oprindelse, men også om Tikøb Fattiggårds første Historie. ² Jfr. Dansk Udsyn 1935, 385—86.

Kendskab til i Årene 1880—87, da han boede forskellige Steder i denne Landsdel. 1880—84 opholdt han sig i Hjørlande som Højskolelærer, 1884—86 havde han sit Hjem i Østby i Horns Herred, hvorefter han lejede sig ind på „Slottet“ i Havreholm nær Hornbæk.

Det har været let for Pontoppidan i de for ham så udviklingsrige År i Nordsjælland at få Kendskab til de nye Fattiggårde. Der er således ikke særlig langt fra Hjørlande ned til Ganløse, ligesom det også kun var Spørgsmålet om en Spadseretur fra Østby og over til Fattiganstalten i Skiby Sogn. Og da han kom til Havreholm at bo, var der heller ikke nogen nævneværdig Afstand ned til Tikøb Fattiggård, som han muligvis særlig har tænkt på, da han skrev sin Novelle „Naadsensbrød“, hvor der indledningsvis gives Oplysninger om en stor Fattiggård, hvorom Pontoppidan nævner, at den har dannet Forbilledet for „adskillige lignende Barmhjertighedsasylers i de omliggende Herreder“. Og dette havde jo Forsørgelsesanstalten i Tikøb.

Der er dog Grund til at tro, at Digteren har sin meste Viden fra Fattiggårdene i Ganløse og Skiby. Han véd god Besked om Fattiglemmernes Arbejde, såsom Fletning af Sivmætter, Kurvebinding og andet Husflidsarbejde (jfr. Harald Jørgensen, l. c., 278), ligesom man tør tro, at Pontoppidans øvrige Oplysninger om Livet på Fattiggårdene grunder sig på Førstehåndsmeddelelser.

I få sikre Penselstrøg fremmaner han for os de gamles ensformige og trøstesløse Liv på Fattigkasernen, der var det gamle inhumane Forsørgelsesvæsens sidste sørgelige Etape. „Naadsensbrød“ giver i det hele et lille kulturhistorisk Indtryk af en Form for Fattigforsørgelse, der nu heldigvis hører Fortiden til.

De Fattige og Gamle, som havde Udsigt til at komme på Fattiggårdene, følte sig meget ulykkelige. De gruede for at komme der og betragtede det også som en Skam og Nedværdigelse sådan at blive installeret som Lem på en offentlig Forsørgelsesanstalt; så hellere blive boende i de gamle, hjemlige Rønner, hvor man, trods Armoden, alligevel følte sig som frie Mennesker. Dette Forhold var Pontoppidan klar over, og det er da det uforglemmelige ved Fortællingen „Naadsensbrød“, at den giver en Skildring af, hvorledes den aldrende og fattige Stine Bødkers gjorde al den Modstand, hun kunde, for at undgå at komme på Fattiggården. Hun slog fra sig, skreg og græd; en Flok støjende Mandfolk og Drenges samledes i Smøgen ved hendes Bopæl, hvor der efterhånden blev et frygteligt Røre. Endelig kom Sognefogeden, som man havde skikket Bud efter. Hun bad for sig, men ved Hjælp af et Par hosstående Karle blev Stines Hænder og Fødder bundet, og som en Gris eller Kalv blev hun, sparkende og skrigende, båret ud og kastet op i Vognhalmen, „et Par Mand sprang op, Kusken smækkede paa Hesten, . . . og Vognen rumlede afsted. Saa var det forbi, og Folk skiltes roligt“. På Forespørgsel fra Provsten, der lidt efter kom kørende gennem Landsbyen i sin nye Landauer, hvad der var påfærde, svarede de adspurgte Børn i deres Uskyldighed: „Det var bare Stine Bødkers, der kom paa Kassen!“

Således slutter Pontoppidans Fortælling, der giver et ubarmhjertigt Indtryk af en gammel Kones sidste fortvivlede Kamp for at undgå Fattiggården; men hendes Modstand nyttede intet. Samfundet havde ingen Følelse for hendes personlige Indstilling.

„Naadsensbrød“ har uden Tvivl ved den Form for Kritik, den indeholdt af et vist Forhold i Samfundet, øvet Indflydelse på Lovgivningen; denne Fortælling har ydet sin Medvirken til, at Fattiggårdene med Tiden afløstes af Aldersomshjem. Ganløse Fattiggård blev nedlagt 1895, og i Tikøb afløstes den berømte Forsørgelsesanstalt 1911 af et Aldersomshjem med Plads til 20 Mennesker. Og så heldigt har det udviklet sig overalt i vort Land.

Da det må formenes at være af Interesse at få noget at vide om, hvorfra Pontoppidan har hentet Ide og Stof til sin lille Mesternovelle, er ovenstående Oplysninger hermed blevet meddelt Offentligheden.

August F. Schmidt.

ET PAR RANDBEMÆRKNINGER TIL BLICHERS „HOSEKRÆMMEREN“

Af samtlige Blichers Noveller er der næppe nogen, der saa umiddelbart griber Tilhørerne eller Læserne om Hjertet som „Hosekræmmeren“. Den er derfor et af de populæreste og mest læste af Digterens Arbejder og indtager da ogsaa en smuk Plads i hans Produktion. Men saa helstøbt og fint gennemført et Mesterstykke som „En Landsbydegns Dagbog“ er „Hosekræmmeren“ ikke. Det lykkedes vel overhovedet aldrig senere Blicher at præstere noget indtil de mindste Detaljer saa nøjagtigt afslebet og omhyggeligt tilpasset og afpudset som denne i dobbelt Forstand den første af hans Noveller.

Gaar man „Hosekræmmeren“, nøje efter, vil det ses, at allerede de 5 Aar, der ligger mellem „Landsbydeggen“ og denne Novelle, var tilstrækkelige til at faa ham til at slække paa de allerstrengeste kunstneriske Krav og til i nogen Grad at nedbryde det Taalmod og den Udholdenhed, maaske ogsaa den Sans for Detaljen, der ellers faar Kunstneren til atter og atter at gaa Værket efter og stemme alting, selv de mindste Ubetydeligheder, af efter hinanden. Den almindelige Læser vil disse smaa Unøjagtigheder og Skødesløsheder sjældent støde, og Digterværket vil lige fuldt bevare sit Greb om hans Hjerte, men de, der ellers fryder sig over Harmonien i Kunsten, fornemmer ligesom en Skurren i Øret.

En enkelt af disse Skødesløsheder gør Hans Brix opmærksom paa i sine *Blicher-Studier* (1916). Det er i Slutningen af det første af Novellens to Hovedafsnit, hvor Blicher fortæller, at han langt borte endnu saa Esben og Røghvirvlerne af hans Pibe, — skønt vi ganske kort i Forvejen omstændeligt har faaet at vide, at han gemte Pibe, Pung og Fyrtojs, hver Del i sin behørig Lomme. Brix's Udlægning (der for øvrigt er en Smule uklar) synes at gaa ud paa, at Blicher bevidst og i kunstnerisk Øjemed begaar denne Forglemmelse. Den skulde give Blicher Lejlighed til at komme med den Bemærkning: „Saaledes — tænkte jeg — ud-damper hans Sorg og hans Kærlighed“. Han opnaar ved at udtrykke denne Tvivl (siger Brix), at Esbens tro og ømme Følelse, der beviser sig i det følgende, gør et saa meget stærkere Indtryk.

Dette er baade en elskværdig og sindrig, men desværre ogsaa en fejl-

agtig Udlægning. Som vi skal se i det følgende, er der flere af den Slags Forglemmelser, som absolut ikke tjener noget kunstnerisk Formaål. Det gør den her nævnte heller ikke. Brix synes nemlig at have overset, at blot en halv Side længere fremme, i Begyndelsen af 2. Afsnit, siger Blicher udtrykkelig, at han tænkte sig Esben og Cecilia som Mand og Kone, hun med en Glut ved Brystet, etc. Selv om Forglemmelsen altsaa havde været en kunstnerisk Finesse, vilde Blicher ved ganske kort efter yderligere at begaa en Forglemmelse helt have ødelagt Virkningen af dette Kunstgreb. Nej, Forholdet er utvivlsomt det, at Blicher begaar to Fejl: først Distraktionen med Røghvirlerne fra Esbens Pibe (som lige er blevet stoppet i Lommen!); og dernæst glemmer han i Begyndelsen af 2. Afsnit (under Udmalingen af den huslige Idyl), at han nogle Linier i Forvejen har udtrykt Tvivl om Esbens Troskab.

Eller sagt med andre Ord: Blicher kan godt — paa Skrømt — have villet udtrykke sin Tvivl om Esbens tro og ømme Følelse for at opnaa saa meget større Kontrastvirkning til de senere Begivenheder. Men: 1. Forglemmelsen med den bortgemte Pibe staar ikke i bevidst Forbindelse dermed, og 2. den paa det Tidspunkt tilsigtede kunstneriske Virkning ophæves og tilintetgøres ved, at Blicher allerede ca. $\frac{1}{2}$ Side længere fremme har glemt, at han havde et saadant kunstnerisk Øjemed.

Et Eksempel paa, at Blichers kunstneriske Energi (eller Eyne?) med Aarene er slappet af, ses i hans Omtale af Cecil, da hun første Gang præsenteres for os. Det hedder her, at man kunde have taget hende for en fra grusomme Forældre bortflygtet, forklædt Frøken, hvis ikke hendes rødladne Hænder og uforfalskede Bondemaal havde overbevist om, at ingen Travestering fandt Sted. — Efter dette venter vi ganske naturligt at høre hende tale paa Bondemaal. Det Sprog, hendes Forældre taler, er dog i det mindste farvet af Almuemaalet. Men Cecil, om hvem det udtrykkelig hedder, at hun taler uforfalsket Bondemaal, siger i hele Fortællingen ikke een Sætning, ja vel ikke et eneste Ord, der er saa meget som dialektfarvet. Tværtimod, det eneste Sted, hvor hendes Tale afviger fra det mest korrekte og ulastelige Rigssprog, er hvor hun siger til Esben: „Vig bort fra mig! hvad haver jeg med dig at gøre?“ etc. Og her er det netop ikke Dialekten, men det højtidelige Kirkesprog, der smitter af paa hendes Udtryksmaade, — hvad der ganske vist er rigtigt og fint set, men vilde have været af langt større Virkning, hvis hun ellers talte „bondsk“. Man sender en vemodig Tanke til „En Landsbydegns Dagbog“, hvor netop de forskellige Stadier i Drengens Udvikling saa fint og rammende kommer frem gennem hans sproglige Udtryksmaade.

De faa Steder, hvor Blicher tilstræber Nøjagtighed og Overensstemmelse, er af temmelig udvendig og godtkøbs Art. Til den bekendte Sætning i Novellens Begyndelse: „Og befandt jeg mig saaledes *en stille varm Septemberdag* langt ude i den samme Hede“, svarer Sætningen straks i Begyndelsen af 2. Afsnit: „det var *et ligedant stille, varmt Septembervejr* som forrige Gang“. I Fortsættelse af den sidste Sætning hedder det: „Tørsten drev mig til Hus“. Dette har Blicher husket et Par Sider længere henne, hvor Bondekonen nøder ham til at spise, og han svarer hende: „Jeg er mere tørstig end sulten“. — Dog er der et Sted, hvor Blicher med kunstnerisk Finhed har tilstræbt og ogsaa opnaar

en betagende Virkning. Det er, hvor han om Cecil siger til Forældrene: „Hende beholder I vist ikke længe“. Faderens selvbehagelige Smil og paa Skrømt ytrede Forskrækkelse staar her i gribende Modsætning til den Sandhed, der som en Nemesis senere viser sig at ligge i Blichers dobbelttydige Ord.

Ellers kniber det jævnlige for Blicher at holde Regnskab med, hvad han har sagt før. Det hænder nu og da, at Regnskabet ikke stemmer. Saaledes lader han Bondekonen sige til ham, at hun til Mikkelssdag (o: om nogle faa Dage) har siddet Enke i tre Aar. Men der er gaaet 6 Aar, siden Blicher sidst besøgte Hosekræmmerens Hjem; saaledes siges det udtrykkelig i første Linie af 2. Afsnit. Senere faar vi at vide, at Esben vender tilbage ca. 1 Aar efter Blichers første Besøg („Saadan gik der saavel et halvt Aar hen; og det var for det meste [o: næsten] dobbelt saa længe, siden Esben var draget ud i Sønden“). Og endelig hedder det, at Mikkel Krænsen et Par Maaneder efter Esbens Hjemkomst blev liggende syg, „og saa tog Vorherre ham fra mig“. Den sidste Bemærkning lyder, som om Blicher har glemt, at der maatte hengaa yderligere ca. 1 Aar og 10 Maaneder til hans Død, for at Bondekonen nu kan have siddet Enke i 3 Aar.

Umiddelbart efter Mordet paa Esben hører vi om den Ynk og Jammer, den Skrigen og Skraalen, der bliver paa hans Forældres Gaard, over at han, der var en skikkelig Karl „og nu kommen til saa stor Middell og Rigdom“, skulde dø saa ynkelig. Men hvoraf veed Forældrene, at han var kommet til Velstand? Det hedder udtrykkelig, at han var kommet til Mikkel Krænsens Gaard „lige fra Rejsen, havde ikke været ved sit eget Hjem“, og han meddeler Mikkel som en Nyhed: „Min Morbroder ude i Holsten er død ugift, og jeg skal arve ham“. Der har næppe været nogen Forbindelse mellem ham og Hjemmet i Tiden efter Morbroderens Død. Ikke alene er den trofaste Bejler, der længes efter Kæresten og er bange for, at hendes Fader kan gifte hende bort naarsomhelst, hurtigst muligt ilet hjemad, men det hedder udtrykkelig: „ingen havde spurgt fra ham, hverken godt eller ondt“. Hans Forældre „tænkte, at han var vel forvaret ude i Holsten“; og at han ikke havde hørt fra dem, fremgaar af Bemærkningen: „og [han] vidste heller ikke, hvordan her [o: i Cecils Hjem] stod til“.

Under Skildringen af Mordnatten forekommer noget, der ser ud som en Skødesløshed, men som maaske kan forklares paa naturlig Maade ud fra en speciel jysk Sprogbrug. Efter Skildringen af Uvejret, der bryder løs, hedder det: „saa snart Vejret lindede, lagde han [Esben] sig i Overstuen“. I næste Linie hedder det saa: „jeg kunde længe høre igennem Væggen, hvordan han sukkede og græd“. Man vil jo her ræsonnere saadan, at naar Esben ligger i Stuen ovenover, maa Lyden da komme ovenfra, og ikke igennem Væggen. Nu anføres der i *Ordbog over det danske Sprog* (XVI, 164) 2 Betydninger af *Overstue*: ¹) Stue ovenpaa (paa første Sal) i et Hus, og ²) den fornemste Stue, Storstuen, Stadestuen, i en Bondegaard“. De to Betydninger behøver i og for sig ikke at udelukke hinanden; men man kan naturligvis antage Betydning Nr. 2. Og naar Bondekonen lidt længere nede siger, at hun tændte Lys, „og dermed gik jeg op i Overstuen“ (et Udtryk, der vel i hvert Fald af de fleste Bybeboere vilde være at anse for et Bevis paa, at Stuen laa

ovenover, og at Blicher havde begaaet en oplagt Skødesløshed) — saa kan dette Udtryk forklares som jysk Sprogbrug, hvor det almindeligt hedder „op i Øverstestuen, op i den fine Stue“, naar Talen er om landlige Forhold. Desuden er det maaske tvivlsomt, om jyske Bondehuse havde Stuer paa Loftet.

Et Forhold, der ogsaa tyder paa, at Blicher ikke har gaaet sit Værk efter i Sømmene, er det, at han et Sted viser manglende Overblik over Personernes Kommen og Gaaen til og fra Skuepladsen. Det hedder under hans første Besøg hos Hosekræmmerens: „Da hun [Cecil] havde forladt Stuen, spurgte jeg Forældrene, om det var deres Datter. De bejaede det“ etc. Det angives altsaa her tydeligt nok, at Moderen er til Stede — men derefter synes Blicher fuldstændigt at have glemt hende. Det er Faderen, der fører Ordet i det følgende, og ikke eet Ord siges om Moderen, førend vi et Par Sider længere henne til vor Forbløffelse læser: „Imidlertid kom Moder og Datter ind“. I den Grad er Moderen her — i Modsætning til i 2. Afsnit — en Biperson, at Blicher ikke engang gør sig den Ulejlighed at holde Regnskab med, om hun er til Stede eller ej. At han saaledes i første Halvdel af Novellen næsten overser Moderen, mens han i anden Halvdel af Novellen lader hende spille en fremtrædende Rolle, kunde vel ogsaa tyde paa noget tilfældigt, noget improviseret i Kompositionen, der i hvert Fald næppe er bygget op efter en forudlagt, bestemt Plan.

Man kan egentlig heller ikke sige, at Blicher har været særlig heldig eller tydelig med Titlen paa sin Novelle. For det første er der 2 Hosekræmmere, den ældre, Mikkel Krænsen, og den yngre, Esben Kjeldsen. Hvem af dem tænker Blicher paa med Benævnelsen „Hosekræmmeren“? Og for det andet, ligegyldigt hvem han er, saa er han ikke Hovedpersonen. Det maa Cecil rettelig siges at være, selv om hendes Moder vel er den, der siger mest i Novellen, og gennem hvis Fortælling, fornemmelig om andre, vi indirekte faar et godt Billede af hende selv. Blicher har her gjort sig skyldig i et lignende Fejlvalg af Titel som Shakespeare, da han kaldte det Stykke for „Julius Cæsar“, hvori Brutus er den egentlige Hovedperson.

Tilbage staar den lille Versestump, der baade er anvendt som Motto for Novellen, og som citeres 3 Gange i selve Fortællingen. End ikke mellem disse Citater er der Overensstemmelse. De første 2 Gange hedder det:

Den største Sorg i Verden her
er dog at miste den, man har kær.

Men tredje Gang hedder det i anden Linie i Stedet for *miste*: *at skilles fra*. Denne Ændring er bibeholdt i det fjerde Citat, men her er til Gengæld første Linies „i Verden“ rettet til „udi Verden“. Heller ikke dette kan vel forklares som andet end Skødesløshed.

Nu kan det jo diskuteres, om det er sandsynligt, at denne lille Bonded pige, som ifølge Moderens Ord „er rent afsindig“, vil være i Stand til at digte en Vise paa flere Vers, hvis „Indhold var haabløs Elskovs Klage“, og hvis Udtryk „var simpelt, men sandt og rørende“, — og være i Stand til at huske alle disse Vers, skønt Blicher selv maa ind-

rømme, at „min Hukommelse beholdt kun det ved Slutningen af hvert Vers genkommende Omkvæd“ (hvad det jo endda, som vi saae, kniber lidt med). Men skal det endelig være, maa vel den sidste Version, „skilles fra“, være at foretrække. Efter Cecils Forestilling har hun ikke mistet Esben, hun er kun midlertidig skilt fra ham. Han er i Holsten, „men i Morgen har vi ham vist“. (Hvilket altsaa ogsaa passer daarligt med Blichers Beskrivelse af Indholdet som haabløs Elskovs Klage).

For øvrigt er de to Verselinier et interessant Eksempel paa det, man kunde kalde en digterisk Genklang. Hvis en Digter intenst har levet sig ind i et Stof eller en Forestillingskreds, saaledes at det modtagne bundfælder sig og lever videre i Digterens Underbevidsthed, kan det nu og da dukke op og sætte sit Præg paa hans Digtning. En saadan Opdukken kan enten være bevidst eller ubevidst, og den kan baade gaa i Retning fra det ophøjede til det komiske og fra det komiske til det dybt alvorlige. I den førstnævnte Retning — og bevidst fra det ophøjede til det komiske — var Blichers Anvendelse af Hakon Jarls Ord „Hvad tykkes dig om Sædet“ etc. gaact i Novellen „Ak! hvor forandret!“, som fandtes i „Nordlyset“s Oktbr.hæfte for 1828, tre Maaneder før „Hosekræmmeren“s Fremkomst samme Sted. Ogsaa Ingemanns „Løve-ridderen“ m. m. maa holde for dær. I „Hosekræmmeren“ derimod bevæger Blicher sig fra det komiske til det ophøjede. Det, der har bundfældet sig i Blichers Underbevidsthed, er det to Gange gentagne Omkvæd i Værtindens Monolog i Marionetkomedien af Oehlenschlägers „St. Hansaften-Spil“:

Den Skæbne er dog grumme tung,
at være Enke, naar man er ung.

Rytmen i Blichers Visestump er den samme som i Oehlenschlägers Verselinier, der siges egentlig det samme, men hvad der hos Oehlenschläger er set i Komikkens Lys, er hos Blicher indhyllt i den menneskelige Smertes og den menneskelige Tragedies mørkeste Nat. Har Oehlenschlägers Verselinier slumret i Blichers Underbevidsthed? Har Virkeligheden vakt dem til Live med en Klang og i en Form, som svarede til Blichers bitre Livserfaring og tungsindige Natur?

Kr. Langdal Møller.

TANDPINE!

Et lille Bidrag til Belysning af „Slang“ hos Holberg.

I Mascarade 1. Act. 2. Scen. findes følgende Ordskifte:

Leander. Det er Ulykken, *Henrich!* at der kommer saa mange gemene Piger.

Henrich. Ei Herre! det er just en Dyd af Mascarade, at Alle skæres over een Kam; tilmed er min Tro de Mamseller, som jeg venter, Alle fornemme Folk. Der er en af Bormesterens Stuepiger, Per Salemagers Datter, Else Skoleholders, Lisbed Pomerantz-Kones yngste Datter, *thi den ældste har Tandpine*, og desforuden 3 andre smukke Piger, som er paa deres egen Haand og lever af deres Midler.

At de Mamseller som *Henrich* har sat Stævne paa Mascaraden ikke

hører til de fineste, fremgaar af den sidste Bemærkning. Men hvad betyder det, at Lisbed Pomerantz-Kones ældste Datter har Tandpine? Hvis ikke det betød noget ganske bestemt, var der jo ikke noget morsomt i Tilføjelsen om, at den ældste ikke kunde komme for Tandpine; men det gør det ogsaa. Det betyder simpelthen, at Pigen er kommen i Omstændigheder. Jeg har forgæves ledt efter Udtrykket i Litteraturen og spurgt Magister Kaj Bom, om han kendte det; det gjorde han ikke, men nævner Udtrykket uden at opgive mig som Kilde i sin i Efteraaret 1950 udkomne Bog: Mere om Slang (S. 82). Jeg kender imidlertid Betydningen fra min Hjemegn paa Fyn (Bellinge S., Odense H.), hvor det var levende i min Barndom. Baae min Moder og mine Bedstemødre brugte det, naar en af deres Tjenestepiger maatte forlade Pladsen i Utide for at faa et Barn; og jeg har endog hørt min Moder bruge det om en af sine Svigerdøttre, saa det var selvfølgelig et pænt Udtryk.

I de Kommentarer til Mascarade, som jeg har slaaet efter i, gives der ingen Forklaring paa Lisbed Pommerantz-Kones Datters Tandpine; heller ikke hos Feilberg eller i Den danske Ordbog har jeg fundet Betydningen anført. Flere af mine Bekendte, som jeg spurgte om de forstod Udtrykket, gav den rigtige Forklaring men kendte det ikke fra Sproget; dog mente Dr. M. Mackeprang at have set det hos en norsk Forfatter (Hamsun?) og Dr. Margrethe Hald at have hørt det i Bjerge H. (Vejle A.), hvor det dog ikke var gængs.

I „Historier fra Skovridergaarden“ (I, S. 151) kommer den gamle Gnier Mikkell Roding ind paa Apotheket for at faa nogle Draaber til sin Kone „som med eet havde faaet saadant forskrækkeligt *Tandværk*“; og medens Svenden laver Mixturen, driller Læredrengen den gamle Hanreder og udspørger ham „om han ikke snart kunde vente sig en ung Søn“. Sophus Bauditz har antagelig lagt samme Mening i Mikkell Rodings Kones *Tandværk* som Henrich i Lisbed Pommerantz-Kones Datters *Tandpine*; i hvert Fald har jeg altid forstaaet det saaledes.

Hvis Dr. Mackeprang husker rigtigt, at det eufemistiske Udtryk Tandpine for Svangerskab forekommer hos Hamsun, hvad jeg ikke har undersøgt, er Betegnelsen rimeligvis oprindelig fælles dansk-norsk og har været almindelig brugt i Dagliglivet paa Holbergs Tid, medens Udtrykket omkr. 1900 kun levede i Dialekt.

Men Tilskuerne ved Opførelsen af Mascaraden paa Holbergs Tid har antagelig meget vel forstaaet Grunden til Lisbeds Pommerantz-Kones Datters Tandpine og har smilet deraf samtidig med at de har accepteret denne Tandpine som gyldig Grund for Pigebarnet til ikke at optræde paa Mascaraden.

H. C. Broholm.

LYDLOVPEDANTERI

I „Scandia“ 1941, 287, har Lauritz Weibull kritiseret min Godkendelse av Ligningen Kimbrer = Himmerboer. Han nægter, at den „lingvistiskt vilar på hållbar grund“. Weibull slutter: hvis *Hardboer* i *Hardsyssel* skal komme av *Charudes*, så må *Himmerboer* i *Himber-syssel* logisk kræve et **Chimbri*. Men i urokelig Retskrivning foreligger kun *Cimbri*, *Kimbroi*.

Slutningen er et typisk Exempel på Lydlovpedanteri.

Skønt jeg i „Scandia“ 1941, 282, udtrykkelig har imødegået Weibull med en Iagttagelse av Skriftsprogets vilkårlige Indgriben i lydlovlige Forhold (ligeså i „Danske Studier“ 1948, 67) lader han rolig som ingenting og fastholder *sans phrase* sit lydlov-rigoristiske Standpunkt.

Og dette uden at underkaste den klassisk skriftsproglige Udvikling av overtagne gottonske Navne den ringeste Undersøgelse! Dette skal gælde for filologisk Stringens, men det er kun filologisk Nonchalance.

Som Udgangspunkt for Undersøgelsen må vi tage den av Gud og Hvermand kendte Kendsgærning, at Sydboer har ondt ved at opfatte og gengive den gottonske Spirant *h*. Snart droppes den, snart gengives den hyppig, ja ofte helt regelmæssig ved *k*, *c*. Hos Förstemann, „Alt-deutsches Namenbuch“, finder jeg Skrivemåden *c* avhjemlet ved ikke mindre end 50 gottonske Personnavne. Kendt er det, at frankisk *Chlodowech*, *Chlothar*, *Chlotilde* bliver til fransk *Clovis*, *Clotaire*, *Clotilde*. Oldengelsk *hemeþe*, oldtysk *hemidi* overtages som *camisia*, fransk *chemise*.

Hos Tacitus er der en mærkelig Fordeling av Lydgengivelserne. Ved Personnavne er der Vaklen: Catvalda, Catumerus, men Chariovalda. Silva Caesia Ann. I 50, svarer til Heisiwalt, nytysk Hesperwald. Vest-gottonske Stammenavne har fast *ch*: Chamavi, Chasuarii, Chatti, Chauci, Cherusci. Østgottonske har fast *h*: Harii, Helisii, Naharvali¹.

Personnavnene viser, at den unøjagtige Lydgengivelse stadig finder Fortsættelse. Det gør den den Dag idag. Fru Johanne Langballe f. Dalgas har meddelt mig, at Bønderne i Italien hårdnakket kaldte hende Giocanna.

Den klassefordelte Modsætning hos Tacitus er påfaldende og kræver Forklaring.

De tre Exempler på *c* er Silva Caesia 14 e. K., Markomanneren Catvalda 19, Chatteren Catumerus 47. Hær var Optegnerne næppe højt-dannede Romere. Vi må antage, at Navnene er hørte av jævne, ikke græskkyndige Tropsførere. Dærfør får vi hær samme unøjagtige sydlandske Lydgengivelse som ved Fru Giocanna. Det tør siges, at Exemplerne Cimbri, Caesia, Catvalda, Catumerus repræsenterer den ældre populære Lydgengivelse, som er herskende fra 113 f. Kr. til henimod 47 e. Kr.

Dærimod Bataveren Chariovalda (nordisk Harald) 16 e. Kr. står overfor Prins Germanicus, der selvfølgelig var græsk dannet og dærfør forstod at udtrykke gott. *h* ved Aspirattegnet *ch*.

M. H. t. Stammenavnene, så var der før Tacitus een romersk Iagttaget, der endog viser den selvstændige Lydopfattelse at gengive gott. *h* ved lat. *h*. Det var Cæsar, der i sin „Gallerkrig“ optegner Navnet Harudes. På Græsk vilde det have været stavet med Spiritus asper. Cæsar kom personlig i Kast med Haruderne. Han var græsk dannet, og samtidig kender vi ham i det hele som en særlig nøjagtig Gengiver av barbariske Navne. Det var altså ingen Tilfældighed, at han undgik den unøjagtige sydlandske Gengivelse av gott. *h* ved *c*.

De hos Tacitus avhjemlede Stammer med *ch* hører alle til Prinserne Drusus' og Germanicus' Krige, og da Prinserne selvfølgelig var græsk

¹ Tac. Helvaeones hører ikke hid. Hær er *h*'et en romersk Skriver-Uvane, en Snyltevæxt ved barbariske Navne, der börjer med *el-* eller *er-*.

oplærte, forstår vi, at Navnene korrekt overleveres med *ch*. (Hos Vel-leius er der et Exempel på en yngre sydlandsk Lydreduktion: Attuarii for Chattuarii, oldeng. Hetware. Hær møder vi Sydboernes kendte Mangel på Evne til at udtale gott. *h*).

Tilbage står Tacitus' østgottonske Exempler: Harii, Helisii, Nahar-vali. Hær har vi den korrekte lagttagelse av en vigtig østgottonsk Lyd-udvikling. Mens Vestgottonsk længe fastholdt Lydværdien χ , jfr. fransk Clovis, Clotaire, Clotilde, *chemise*, er Lyden i Østgottonsk tidlig „fortyndet“, så den falder sammen med latinsk *h*, og da denne Lyd tidlig tabtes i Romansk, finder vi hos Sydboerne østgottonske Navne med samme Lydtab: Ardaricus for Hardureiks, Ariaricus for Harjareiks, Ariarith for Harjarêps. (I Schönfelds „Wörterbuch der altgerm. Personennamen“ opføres slige Navne mindre rigtig under *a*; Förstemann har rigtigt Hardaric).

Det vil altså sees, at den tilsyneladende vilkårlige Fordeling av klassiske Udtryk for gott. *h* i Virkeligheden overalt lader sig forstå, når vi ænser de stedlige Forhold og Optegnergnes forskellige Dannelse.

Nu kommer vi endelig til Følgeslutningen m. H. t. Kimbrernavnet. Kimbrerne var de allerførste Gottoner, der kom Romerne nær på Livet og lod dem høre den gott. Spirant χ , hvis Udtale var ret forskellig fra lat. *h*. De var samtidig blandt de allerførste Gottoner, der vandt Verdensry og tvang sit Navn ind i den latinske Ordbog. Og de mødte ingen græskdannet Cæsar, men kun Plebejeren Marius, der næppe havde Sans for Lyduancer. Ergo blev Kimbrernavnet overtaget på folkelig sydlandsk Vis med *k*. På Grund av Kimbrernes Verdensry kunde denne Retskrivning ikke mere ændres. Dærimod Kimbrernes Naboe Hardboerne optrådte først en Tid senere. De vandt intet Verdensry, men mødte den græskdannede Romer Cæsar; dærfør får vi hær Skrivemåderne Harudes, Charudes.

Ved andre Gottoner av lavere Rang støder vi på en tilsyneladende regellos Vaklen, hvor alle gottonske Lydlove siger Pas: Strabon Kaukoi, Ptolemaios Kauchoi, Plinius Chauci. Det rigtige vilde være *Chauchi; men dette er forbudt efter græsk Retskrivning, der ikke tåler to Aspi-rater så tæt sammen. Dærfra denne sære Lydgåde, der inte skal løses på Gottonsk, men på Græsk.

Alt dette burde Weibull have studeret istedenfor nonchalent at kassere min Påvisning i „Scandia“ uden nærmere Imødegåelse.

Gudmund Schütte.

HVEM HAR DIGTET „I SKOVENS DYBE STILLE RO“?

Under ovenstaaende titel optog dagbladene AARHUS STIFTS-TIDENDE (5. 2. 51), JYLLANDSPOSTEN (7. 2. 51) og NATIONAL-TIDENDE (8. 2. 51) flg. forespørgsel:

Formodentlig i 1830-erne skrev H. C. Andersen et digt „Min søde brud, min unge viv“, som i 1852 udsendtes af Henr. Rung (baade for mandskor og klaver og guitar) til en melodi betegnet som „Langelandsk folketone“. Melodien dukkede op igen i Fritz Andersens „2- og 3-stem-

mige sange til skolebrug“ 1864, men nu med de kendte ord „I skovens dybe, stille ro“. De var her og i følgende sangbøger kun undertegnet med et „A“, og da den mærkelige maade at sammenrime lange og korte linier stemte med H. C. Andersens tidligere digt, bredte den opfattelse sig (først paa tryk i N. K. Madsen-Stensgaards „Folkets sangbog“ 1903), at ogsaa denne tekst maatte skyldes eventyrdigteren. I 1937 paaviste imidlertid Gudrun Dahlerup-Petersen (i Danske studier), at digtet overhovedet ikke kendes i H. C. Andersens produktion, og fremsatte den formodning, at det lille stykke „sanglærerpoesi“ maatte skyldes Fritz Andersen selv. Denne formodning har undertegnede søgt bekræftet — dels ved at gennemgaa Fritz Andersens nodemanuskripter paa Kgl. Bibliotek (efter alle oplysninger hans eneste bevarede skriftlige efterladenskaber), hvorimellem sangen ikke findes; dels ved sangbogsundersøgelser og forespørgsler, hvilket kun har givet til resultat, at teksten med lige sandsynlighed kan tilskrives Fritz Andersen og hans far, den poetisk begavede bogbindermester Johs. Chr. Andersen (d. 1887).

Saaledes kørt fast tillader vi os at ulejlige offentligheden: Skulde nogen, f. eks. af Fritz Andersens gamle elever fra Melchior eller Schneekloths skoler, kende mundtlige eller skriftlige vidnesbyrd om hans andel eller ikke-andel i den lille visetekst, vilde vi være taknemmelige for en oplysning.

De indkomne besvarelser har desværre ikke kunnet bringe nogen afgørende klaring, idet de paa ejendommelig maade har stillet paastand mod paastand.

De to „kronvidner“, den 83-aarige læge Jørgen Snitker, Aarhus, og den 80-aarige laboratorieførstander V. Stolpe, Kbh., lærte begge o. 1890 den da 61-aarige Fritz Andersen at kende.

Til Stolpe, som paa dette tidspunkt tog undervisning i klaverspil hos Fritz Andersen, udtalte denne, at hans far havde digtet „I skovens dybe stille ro“, at han signerede sine digte med et „A“, og at nogle af faderens digte fejlagtigt var blevet tillagt H. C. Andersen.

Med Snitker blev Fritz Andersen ven og kollega paa Melchiorsskole og aflagde ham siden — sammen med Jørgen og Bachmann Melchior m. fl. — i 1904—06 tre-fire pinsebesøg i Ny Solbjerg ved Aarhus. Under disse besøg, hvor den muntre, saakaldte „l'hombre-kvartet“ opførte festsange til lejligheden (alle komponeret og nogle ogsaa digtet af Fr. A.), sang man ogsaa altid „I skovens dybe stille ro“, og Fritz Andersen erklærede over for vennekredsens her selv at være forfatter til digtet.

Gjort bekendt med hinandens udsagn erklærer vore to hovedvidner, at de vel intet kan bevise, men paa den anden side heller ikke mener at ligge under for erindringsforskydninger, og deres modstridende oplysninger støttes hver især af sekundære (indirekte) vidnesbyrd, henholdsvis fra fru Nanna Ernst-Hansen (for faderens forfatterskab) og fru Ingeb. Kjærtsholtsen (for sønnens forfatterskab).

Problemet kan da næppe heller løses paa grundlag af de nye oplysninger, vor forespørgsel har fremkaldt. Baade Fritz Andersen og hans far skrev digte, og begge benyttede signatøren „A“.

For paastanden om faderens forfatterskab taler, at Fritz Andersens

egen oplysning herom er fremsat ca. 10 aar tidligere end den modsatte. For paastanden om Fritz Andersens eget forfatterskab til sangteksten taler, at de digte, der kendes fra hans faders, bogbindermester Johs. Chr. Andersens haand (i „Danmarks bogbindere gennem 400 aar“ udg. af Bogbinderlauget i Kbh. 1926, hvortil bogbindermester Ib Højklint, Aarhus, venligt har henvist os — og nogle med „A“ signerede sange til ældre melodier i sønnens skolesangbøger) er anderledes i tonen og ringere i udførelsen end „I skovens dybe stille ro“¹.

Spørgsmaalet maa da nok forblive aabent, om ikke et heldigt fund ved lejlighed kan afgøre det.

Arthur Arnholtz og Evald Larsen.

¹ Kun en enkelt tekst: „Aftnens fred har sænket / over jord sig ned“ (fra 1868, signeret J. C. A. og med melodi af Fritz Andersen) er på samme niveau og med lignende indhold og indtryk.

VERDEN ER VILGE-DRU

Således står der i Peder Syvs ordsprog nr. 8073, og han tilføjer i parentes „o: dru på villier, haver mange villier, hver har sin lyst“. I sine forklaringer skriver han „Vilgedru. Stille ved sin mening“, medens der i udgiverens kommentar står „vilgedru: vistnok egensindighed“. Alt dette er just ikke til at blive klog af.

Peder Laale har samme ord i nr. 733 (Wærdhen er al williæ drugh) og nr. 485 (Werdhen ær all williæ drw), forklaret som „Verden er helt redebon (godvillig)“. Begge samlinger er udgivet af dr. Aage Hansen, men hans oversættelser af vilgedru og williædrw er to modsætninger. De kan ikke begge være rigtige. Måske er de begge forkerte.

Ordet dru findes i usammensat form hos Peder Syv (pag. 223) som *drugr* og *dru*, endog i samme ordsprog, og det bruges endnu på hans egn (Stevns). Vi siger nu kun dru i sammensætninger som sanddru og ædru, ellers hedder det drøj. Om dette ords betydning kan der nok ikke herske tvivl. „Ordbog over det danske Sprog“ har fyldestgørende forklaringer under artiklerne drøj og dru III.

Vanskeligheden ligger i forklaringen af første led i sammensætningen: *vilge* (P. S.) el. *williæ* (P. L.). Begge samlere går ud fra betydningen „vilje“, og udgiveren slutter sig hertil, men det synes ikke at give nogen mening. Kunde det ikke tænkes at være et andet gammelt ord, nemlig „vild“, som vi kender fra retssproget „uvildige mænd“, som ikke vidner efter gunst el. partiskhed. Efter Dahl & Hammer betyder *vild*: forkærlighed, gunst, partiskhed, ønske, lyst, tykke.

Til gunst for denne tydning af vilge taler, at ordet vilgedru bruges i dansk folkelmaal, nemlig af ældre folk på Lolland; der hedder det *vild-drøjt*. Som kilde spørger vi en 3. Peder, nemlig sognefogeden i Radsted (Peder Larsen). Han bruger ordet ganske ugenert. Eksempler: 1. Trods storm og regn går karlen til skovbal, for det er vilddrøjt. 2. Karlen vil nok til landbruget, hvor der er traktor, for det er vilddrøjt at køre med den, om det så er udover arbejdstiden eller om natten. 3. Datterdatteren

vil helst være med i marken til høstarbejde, pløjning, roekørsel osv., for det er vilddrøjt — det er husgerning ikke.

Der kan ikke være tvivl om, at det lollandske *vilddrøjt* betyder „morsomt, dejligt, fuld af lyst“, og det passer godt til ordet vild=lyst, gunst.

Så skulde sagen jo være klar. Men det er den ikke. Ovennævnte tredje Peder siger: Vilddrøjt, det er det, man gerne vil. Ja, der er den mulighed, at vild og vilje oprindelig er af samme rod. Et lollandsk ordsprog siger: Kærlighed er en *vilje*, den falder lige så godt på en l. som på en lilje (smlg. P. Syv nr. 3805). Kærlighed er altså vilje, godvilje, gunst, lyst, og det vil sige, at vild og vilje giver samme resultat: Verden er ikke redebon som en hore (P. L.) eller egensindig som en krakiler (P. S.), men fuld af lyst og dejlighed. Og det er den, og har altid været.

Nu vil jeg håbe, at en mere sprogkyndig enten vil bifalde min tolkning — eller slå den ned og give en forklaring med mening i. I begge tilfælde har jeg opnået formålet med denne artikel, nemlig at få opklaret, hvad det vil sige, at „Verden er vilje-dru“.

Balthasar Christensen.

NIELS HEMMINGSENS DANSKE TILBAGEKALDELSE

I Carl S. Petersen: *Illustreret dansk Litteraturhistorie* I (1929) p. 316—318 skildres de forhandlinger i foråret 1576 der førte til at Niels Hemmingsen måtte tilbagekalde de calvinistiske ytringer om nadverens sakramente som han havde fremsat i *Syntagma institutionum christianarum* (1574). Det siges at denne tilbagekaldelse var på latin, og der tilføjes (p. 318): „Ogsaa paa Dansk maatte han udstede Erklæringen, fordi han havde gjort de samme Vildfarelser almentilgængelige i „Livsens Vej“.“ Det er formålet med nærværende undersøgelse at vise at denne sidste oplysning hos Carl S. Petersen savner tilstrækkelig hjemmel.

Ved en gennemlæsning af de samtidige kilder, d. e. Konsistoriums forhandlinger i året 1576¹, finder man overalt kun henvisninger til *Syntagma*, ikke til *Liffsens Vey*, og i den endelige, på latin affattede tilbagekaldelse som blev overrakt Frederik II² nævnes atter *Syntagma*: „Cum autem aliter in Syntagmate meo scripserim, juxta sententiam Caluini, de re Sacramentaria, quo Ecclesiae nostrae offensæ sunt, et quod cum hac præsentī confessione pugnat, id quicquid est, in uniuersum reuoco, et hoc meo scripto reuocatum volo.“ Men her tales ikke om *Liffsens Vey*. Ganske visst skulle efter Carl S. Petersen denne bog motivere udstedelsen af en tilbagekaldelse på dansk, svarende til den latinske der fandt sin begrundelse i *Syntagma*. Men der fremgår af konsistorialforhandlingerne intet om at man havde i sinde at afkræve Niels Hemmingsen en erklæring på dansk, og en sådan fra 1576 er ikke bevaret. Man fristes derefter til at antage at Niels Hemmingsen i året 1576 overhovedet ikke har udstedt nogen tilbagekaldelse på dansk.

¹ trykt i Ny kirkehist. Saml. IV. 1867—68, p. 278—286. ² Ny kirkehist. Saml. IV. 1867—68. p. 746—753.

Forsøger vi derfor at følge påstanden herom tilbage gennem tiden, ser vi for det første at Carl S. Petersen har hentet sin opfattelse fra P. Hansen. Han har skrevet hele afsnit af efter dennes litteraturhistorie, således redegørelsen for indholdet af *Liffsens Vey* og *Syntagma*¹, og vi genfinder omtrent ordret den ovenfor citerede meddelelse om erklæringen på dansk². Går vi dernæst videre til de ældre almindelige fremstillinger fra det 19. århundrede, finder vi den samme efterretning hos N. M. Petersen³ og L. N. Helveg⁴. Her finder vi desuden henvisninger til de benyttede kilder, nemlig Pontoppidans kirkehistorie og Resens krønike om Frederik II.

Hos Pontoppidan er der under året 1576 meddelt en redegørelse for stridighederne omkring Niels Hemmingsen⁵, dokumenteret med to aktstykker. Det ene er revokationen på latin⁶, det andet er en tysk oversættelse af en tilbagekaldelse på dansk, som Pontoppidan henfører til dette år. Men ligesom denne erklæring intet siger om *Liffsens Vey*, således nævner Pontoppidan heller ikke denne bog som udgangspunkt, men siger blot: „Nach diesem musste sich *Hemmingius* nochmahls bevehmen, in Dänischer Sprache, den Ungelehrten zum Besten, seine Meinung, die sich *quasi* geändert haben solte, durch folgendes Bekentniss an den Tag zu legen.“ Men sammenholder man ordlyden af denne bekendelse, som Pontoppidan aftrykker under 1576, med det brev på latin, dateret 19. december 1569, som Hemmingsen sendte til den sachsiske ortodexe teolog Jacog Andreae⁷, ser man snart at den stemmer nøje overens med et afsnit i dette brev. Den danske erklæring af 1576 skulle altså være en simpel gentagelse af udtalelser fra 1569. Hermed synes *Liffsens Vey* — der udkom 1570 — definitivt at glide ud af billedet, og samtidig styrkes mistilliden til selve årstallet 1576.

Imidlertid har endnu en ældre kilde — Resens krønike om Frederik II — meddelelsen om en dansk erklæring 1576. Resen er øjensynlig Pontoppidans kilde. Han siger intet om *Liffsens Vey*, men aftrykker Hemmingsens danske bekendelse, der svarer nøje til det nævnte afsnit i brevet til Andreae og til den tyske oversættelse hos Pontoppidan⁸.

Beviset for at den ordlyd som Resen og Pontoppidan tillægger erklæringen af 1576 rettelig er at henføre til 1569 er givet af Joh. Grundtvig. Det er lykkedes ham at fremdrage en egenhændig bekendelse af Niels Hemmingsen på dansk, dateret 20. december 1569⁹. Denne erklæring er identisk med den der meddeles hos Resen og Pontoppidan under 1576, og der kan herefter ikke være tvivl om at disse to skribenter tager fejl.

¹ P. Hansen: Illustreret dansk Litteraturhistorie. 2. udg. I. 1902, p. 324—325, jvf. Carl S. Petersen p. 315. Oluf Friis: Den danske Litteraturs Historie. I. 1945. omtaler ikke nogen dansk erklæring fra 1576. ² P. Hansen p. 326. ³ N. M. Petersen: Bidrag til den danske Litteraturs Historie. 2. udg. III. 1868. p. 73. ⁴ Ludv. N. Helveg: Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen. 2. udg. I. 1857. p. 208—209. ⁵ Erich Pontoppidan: Annales Ecclesiae Danicae. III. 1747. p. 453—455. ⁶ Texten er dog ikke pålidelig, jvf. Ny kirkehist. Saml. IV. 1867—68. p. 746—753. ⁷ trykt hos Pontoppidan p. 426—427. ⁸ Peder Hansøn Resen: Kong Frederichs Den Andens Krønike. 1680. p. 295. Derimod siges der intet udtrykkeligt om en erklæring på dansk hos Rasmus Vinding: Regia Academia Hauniensis. 1665. hvor det p. 77 blot hedder: „An. 1576. Sententiam suam de Coena Domini in Syntagmate expressam, edicto Regis, retractavit & revocavit.“ ⁹ Ny kirkehist. Saml. IV. 1867—68. p. 742—744.

Men Grundtvig drager ikke den fulde konsekvens af sin opdagelse; han tilføjer „at der her foreligger en ny hidtil ukjendt Oplysning til Hemmingsens Historie, nemlig den, at han ogsaa i 1569 har maattet afgive en offentlig Bekjendelse til Kongen om sin Nadverlære, medens man hidtil ... har antaget, at det dengang var blevet ved det Svar, Hemmingsen under 19de December gav Jacob Andreæ“ — men han forsøger ikke at vække tvivl om hvorvidt en erklæring på dansk i det hele taget er blevet afgivet i 1576. Men dette må dog være den nødvendige konsekvens. Det dokument hvorpå Resen og Pontoppidan støtter sig stammer ubestrideligt fra 1569. I Konsistoriums forhandlinger 1576 tales kun om en erklæring med henblik på *Syntagma*, og som det bevarede dokument viser, blev denne erklæring affattet på latin. Derimod siges der intet om at man også ønskede en tilkendegivelse på dansk, og en sådan er ikke bevaret.

Før Niels Hemmingsens danske brev af 20. december 1569 blev fremdraget, måtte man ret naturligt anse oplysningerne hos Resen og Pontoppidan for rigtige, og ville man have en begrundelse for udstedelsen af en erklæring på modersmålet, når den latinske udelukkende henviste til *Syntagma*, så var det nærliggende at søge den i *Liffsens Vey*, der var Niels Hemmingsens eneste teologiske skrift på dansk. Men efter de nu foreliggende vidnesbyrd ser det altså ud til at der i 1576 overhovedet kun er udstedt en tilbagekaldelse på latin, ingen på dansk. Vi står — ganske visst — kun overfor et *argumentum e silentio*. Men vi må standse derved.

Allan Karker.

KULTUR OG FOLKEMINDER

SVENSK EVENTYRLITTERATUR

Takket være Reidar Th. Christiansen og Einar Ól. Sveinsson har vi mønsterværdige overblik over de norske og islandske eventyrtyper. Om de svenske eventyr har man derimod hidtil kun haft en meget usikker forestilling, skønt der i 1930 efter forslag af C. W. von Sydow i Lund nedsattes en komité, der skulde arbejde på at få det svenske materiale excerperet og ordnet efter samme system, som Reidar Christiansen havde brugt, og samtidig gøre de forberedende skridt til at få en samlet udgave i stand. Det var dog først, da det nyoprettede Gustav Adolfs Akademi för folklivsforskning under Jöran Sahlgrens ledelse tog sagen i sin hånd, at man i 1936—37 fik bevilget penge af den svenske rigsdag til en sådan udgave. I 1937 udsendtes derefter det første bind „Svenska sagor och sägner“ af Hyllén-Cavallius' samlinger under redaktion af Sahlgren og Sven Liljeblad, og det er fulgt af 8 andre bind dels af Hyllén-Cavallius' og andre samlinger fra midten af det 19. årh., dels af eventyr og sagn, der først er optegnet i vor tid¹. Meningen med denne udgave er imidlertid ikke at give et overblik over det svenske eventyrstof til brug for den historiske folkemindevidenskab — som der for øvrigt ikke er meget tilbage af i Sverige —, men ud fra mere moderne, psykologiske og filologiske synspunkter at gøre rede for enkelte eventyrfortælleres repertoire som udtryk for bestemte traditionskomplekser. Den historisk interesserede må derfor klare sig med et lille skema, hvormed Liljeblad i de bind, som han har været medarbejder ved, oplyser, hvilke eventyrtyper og -motiver der er repræsenteret.

Skønt von Sydow både ved nedsættelsen af nævnte komité og ved sin 40-årige universitetsvirksomhed har den største del af æren for, at man atter er begyndt at arbejde med de svenske eventyr, har hans ungdomsundersøgelser af eventyrene om Titeliture og de tre spindekoner og om jætten uden hjerte som baggrund for Eddaens Hymiskvida i tidens løb været ude for så megen kritik, bl. a. af Sahlgren, at han i hvert fald ikke er medarbejder ved Gustav Adolfs Akademiens udgave. Ej heller var han nogensinde selv samlet sig til en udgave.

I stedet er det da blevet tidligere docent i folkdiktningforskning ved Göteborgs og Stockholms högskoler Waldemar Liungman, vi kan takke for en meget fornem udgave af „Sveriges samtliga folksagor i ord och bild“, der er udsendt i 1950. Så fornem, at den både er kommet i en dyr, bibliofil udgave, som man finder noget overflødig, og i en mere

¹ Jf. Liljeblads redegørelse i Folk-Liv 1938 s. 77 ff.

almindelig udgave både hvad udstyr og pris angår. Denne udgave giver trods sit smukke udstyr og på visse måder populære anlæg — i typer og illustrationer — for første gang et samlet overblik over, hvilke eventyrtyper der findes i Sverige, og man kan kun ønske sig, at man havde et tilsvarende værk for Danmarks og for øvrigt også for andre landes vedkommende. Liungman har i alt fundet belæg for c. 450 typer og lader hver af dem repræsentere med en enkelt, uforkortet optegnelse. Hovedgrundlaget er eventyr, som han selv har indsamlet gennem pressen i 1925—26, da han var ansat ved Västsvenska Folkminnesarkivet i Göteborg. Denne indsamling gav nemlig et uventet stort resultat. Der indkom ca. 700 eventyropgivelser. Første bind af udgaven består udelukkende af disse optegnelser ordnet efter typer. De manglende typer suppleres så vidt muligt i andet bind af optegnelser fra andre håndskriftsamlinger, i Västsvenska Folkminnesarkivet, Folklivsarkivet i Lund, Landsmåls- og Folkminnesarkivet i Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek, og Kungliga biblioteket og Vitterhets-, hist. o. antiqv. akademiens bibliotek i Stockholm. Derimod er Nordiska museets samlinger mærkeligt nok ikke benyttet. Kun i nødsfald er Liungman tyet til trykte kilder. Teksterne er aftrykt nogenlunde ordret, blot med enkelte stilistiske ændringer, ligesom dialekt er omskrevet til rigsmål. Overskrifterne er oftest Liungmans egne. Det gælder i hvert fald dem, der er taget fra Segerstedts håndskriftsamling i Vitterhetsakademien bibliotek, som jeg tilfældigvis har haft lejlighed til at sammenligne.

Liungman har dog ikke nøjet sig med at give en redegørelse for de omtalte eventyrs forekomst i Sverige. Han er gået et skridt videre, idet han i en række noter bag i andet bind har søgt at gøre rede for deres almindelige udbredelse og sandsynlige herkomst og alder. Af mange eventyr foreligger der jo efterhånden monografier, der, selvom resultaterne i reglen er yderst tvivlsomme, dog i hvert fald giver en forestilling om, hvor de behandlede eventyr er kendt. For en dels vedkommende har vi også et hjælpemiddel i Lutz Mackensens uafsluttede „Handwörterbuch des deutschen Märchens“ fra 1930—40. Men det er alligevel dristigt på dette grundlag at give hvert enkelt eventyrs sandsynlige historie, selvom man som Liungman holder sig til så store, grovt skitserende linjer, at der i almindelighed ikke kan rejses nogen virkelige indvendinger. Til gengæld siger de heller ikke en fagmand stort. Nok så gerne havde man derfor set et tillæg med en fortegnelse over, hvilke svenske optegnelser Liungman kender af hver enkelt type. Det vilde have været en uvurderlig begyndelse til en systematisk fortegnelse over de svenske eventyr på linje med de foreliggende norske og islandske fortegnelser. Noget hjælper det ganske vist, at hver type får karakter i form af et skøn over sin almindelighed, som mere eller mindre „allmän“ eller „sällsynt“. Her undrer man sig f. ex. over, at en type som Aarne 1590 om, hvordan en mand lumskeligt hævder sin ret til en andens jord ved at fylde noget af sin egen jord i sine sko, så han med god samvittighed kan sværge, at han står på sin egen jord, betegnes som „mycket sällsynt“. I Danmark er den nemlig meget almindelig (se E. T. Kristensens Danske Sagn V nr. 1579 ff. og 854 ff. i første og anden række). Man er tilbøjelig til at ville forklare det med, at denne fortælling i almindelighed anføres som et sagn, og Liungman vel ikke har taget så

meget hensyn til sagn- som til eventyrsamlinger. Da svenskerne ikke har noget, der kan sidestilles med E. T. Kristensens enestående sagn-udgave, der gør det så let at orientere sig i det danske sagnstof, er det dog undskyldeligt. Man har heller ikke indtryk af, at han, som man egentlig burde, har gennemgået den store folkelige skæmtlitteratur fra det 17.—18. årh. og de folkelige tidsskrifter, som i hvert fald herhjemme især i 1870'erne og 1880'erne har optaget ikke så få sagn og eventyr. Derimod citeres adskillige skillingstryk.

Foruden med denne udgave har svensk eventyrforskning i år gjort sig bemærket ved en disputats om Askepot af en af von Sydows elever, Anna Birgitta Rooth, „The Cinderella Cycle“, Lund 1951. Som titlen siger, drejer den sig ikke, som det oprindeligt var meningen, alene om det klassiske Askepot-eventyr, men om en kreds af beslægtede eventyr, hvortil bl. a. Grimms „Allerleirauh“ og „Einäuglein, Zweiäuglein og Dreiäuglein“ hører. Også eventyr, hvor det er en mandlig Askepot, der må flygte for sin stemoders efterstræbelser, er medtaget. Selvom det først er under udarbejdelsen, at emnet således er udvidet, skimter man dog bagved von Sydows fremhævelse af det utilstrækkelige ved at gøre et enkelt eventyr til genstand for behandling med det i reglen ret illusoriske mål at ville bestemme dets alder og hjemsted. Von Sydow har altid hævdet, at man burde tage en gruppe ad gangen, sådan som det er praktiseret af en af hans ældre elever, Sven Liljeblad, i hans disputats fra 1927 om „Die Tobiasgeschichte und andere Märchen mit toten Helfern“.

Fru Rooth er dog ikke nogen uselvstændig elev af von Sydow. Skönt hun sandsynligvis er begyndt som tilhænger af hans sikkert ganske uholdbare teorier om eventyrene som en digtart, der — bl. a. netop for Askepots vedkommende — kan føres helt tilbage til stenalderen, kommer hun dog til det resultat, at den i dette tilfælde ikke kan opretholdes. De forskellige undertyper af Askepot-eventyrene er efter hendes mening netop fremkommet ved, at stoffet er vandret. Der opstilles fire hovedtyper, hvoraf de to ældste skal være opstået i Asien; den, der kaldes C, formodentlig i Lilleasien eller deromkring, mens „A“ er så udbredt, at det er umuligt at sige noget nærmere. Også en yngre, mere sammensat type (AB) synes fra begyndelsen nærmest at høre hjemme i den nære Orient, men den har bredt sig videre til Sydeuropa, og det er den, der er udgangspunktet for det specielle Askepot-eventyr, som vi især kender det fra Perrault og Grimm; den ældste optegnelse findes i Basiles Pentamerone fra 1638. Mens Askepot som bekendt her gør sin lykke ved at optræde i tre forskellige, fine kjoler, som hendes afdøde mor har skaffet hende, på et bal, hvor hun mister sin sko, er det i typerne A og C en ko eller okse, der hjælper den forkuede stedatter eller stesøn med mad eller ved at flygte bort med dem. Denne flugt sammenstiller fru Rooth ligesom A. H. Krappe, i Folk-Lore XXXIV, med den græske myte om Phrixos og Helle, der sætter over Hellespont på en gylden vædder for at undgå at blive ofret af deres stemoder Ino. Og hun slutter, som man almindeligvis gør, at eventyret må være ældre end denne myte og altså har eksisteret allerede o. 500 f. Kr. En endnu ældre tidsbestemmelse får forfatterinden ved at genfinde stemodermotivet i en ægyptisk form af eventyret om de to brødre fra o. 1500 f. Kr. Da type C foruden i

Asien kun findes på Balkan, i Irland og Skandinavien, ser det ud, som om det er kelterne, der har ført den med sig til Irland, hvorfra den i vikingetiden kan være kommet til Skandinavien. Hverken ligheden med den græske myte eller med det ægyptiske eventyr er dog helt overbevisende. Og selvom den var, vilde jeg ikke turde slutte, at eventyret allerede forelå dengang.

I. M. Boberg.

VØLUNDARKVIDAS GEOGRAFISKE BAGGRUND

I den mytiske „Edda“ indtager „Vølundkviden“ („Vøl.“) en Særstilling ved sin udpræget etnisk-geografiske Milieu, men dette er aldrig blevet tilstrækkelig undersøgt. Overhovedet er det etnisk-geografiske Synspunkt i vor mytisk-episke Digtning jo ret forsømt. N. M. Petersen har gjort et Tilløb til Studium i sin „Haandbog i den gammel-nordiske Geografi“, og jeg har ført det videre i „Gotthiod und Utgard“. Dæri har jeg undersøgt „Vøl.“ i § 105 ff., og ligeså i „Paul & Braunes Beiträge“ LVIII, 56 (1934), men jeg finder, at Spørgsmålet kræver nærmere Undersøgelse.

For ret at forstå Synskresen i „Vøl.“ kræves det, at vi undersøger den udfra Folkevandringstidens Synskres i det oldengelske Kvad „Widsith“. Dette Kvad går udtrykkelig ud på at fremstille den samlede gottonske Synskres, således som den fremtræder i Heltedigtningen.

De første tre Linjer i Fyrsteremsen samler tydelig Europas vigtigste Storherskere.

Ætla hos Hunnerne, d. 452.

Eormanric hos Goterne, d. c. 370.

Becca hos „Baningerne“, identisk med Sarmaterkongen Beuca. Denne deltager c. År 469 i en Kamp, der volder Goterkongen Valamers Fald. Av den Grund bliver han i gotisk Epik sortmalet som den onde Rænkesmed Bikki, der på Ermanriks Tid volder gotiske Heltens Undergang. Om Folkenavnet Bainingas av *Bainingōz minder det østlige Land Bayn-aib i „Origo Langobardorum“¹.

Gifeca hos Burgunderne, vel omtrent samtidig med Eormanric.

Casere hos Grækerne; i „Widsith II“ Hersker over de Vælske. Det er Romerrigets Kejser, der naturligvis ikke har nogen særlig Datering.

Cælic hos Finnerne, sikkert identisk med den finske Stamme Esternes Nationalhelt, Kalevipoæg.

Rækkefølgen er fast motiveret, dels ved Stavrim, dels ved episk-politisk Rang. *Ætla* og Eormanric forbindes ved Stavrim; i Folkevandringens Rangfølge er Hunner Nr. 1, Goter Nr. 2. *Becca* og Burgunder forbindes ved Stavrim; at *Becca*, Baninger er Nr. 1, kræves av Stavrim'sreglen, thi 2 Stavrim kan kun stå i første Vershalvdel; ellers vilde Burgunderne jo som Nibelungsagnets Folk have gået forud. *Casere* og *Cælic* forbindes ved Stavrim; begge Folk er episk lidet fremtrædende, hvorfor de får sidste Plads i Stormagtgruppen; og Kejserrigets Folk går atter forud for de helt periferiske Finner. (Da Listen fortsættes med Folk av lavere Rang, er der ikke Tale om, at Finnerne

¹ Jfr. min Artikel, „Die umstrittenen Baininge“, „PBBeitr.“ LXII (1938).

kan siges at stå på Bagvægtpladsen; denne indehaves av Hjemlands-folket Angler og av deres Venner Danerne).

„Vøl.“ går ifølge Sagens Natur ikke ud på som „Widsith“ at fremstille et samlet Billede av Stormagtklassens „upper ten“, men Kvadets Valg av fornemme Staffagefigurer har tydelig sine Forudsætninger netop i „Widsith“s Forestillingskres. Når en av de flyvende Møers Fader er Kiar, og deres Fæstemænds Fader Finnekongen, svarer det nøjagtig til sidste Linje i W.s Stormagtliste: Casere og Finnekongen Cælic.

Overgangen fra Casere til Kiar seer noget uregelmæssig ud, men kan dog nok forklares. Der må tænkes en Grundform med stemt s: Kaizar. Den kunde blive til Kiar, ligesom Ejestedordet **unzar*, en Biform til got. *unsar*, kunde blive til oldn. *várr.*, og **izarn* til *jarn*.

Kiar og Finnekongen repræsenterer Overleveringens ældre Stade. Men dertil følger „Vøl.“ Storherskeren Hlōðvér = Frankerkongen Chlodevig, som udtrykker et yngre Stade. Medens „Widsith“s Stormagtherskere ikke når længere ned i Tiden end til 469 (Becca), har vi hos Hlōðvér følgende senere Årstal: Erobring av det romerske Gallien 488; Erobring av det gotiske Gallien 507; Død 511. Hlōðvér udtrykker altså Frankernes Opstigen til Stormagtklassen; i „Widsith“ står de endnu kun i den midterste Del, der omhandler Magterne av lavere Rang. Til Hlōðvér hører tydelig Datteren Hlaðguðr, der svarer til en frankisk **Chlodeguntha*. Mærkeligt nok har Förstemanns „Altdeutsches Namenbuch“ ingen Avhjemling av dette Navn, men dets gallisk-frankiske Præg er hævet over enhver Tvivl.

„Vøl.“ henlægger Handlingen til Sverige, men det er sekundært; det samlede geografiske Indhold, bortset fra åbenbart opdigtede Navne som Ulvedale, Ulvesø og Sævarstad, peger på en sydgottonsk Skueplads.

Vigtige Stedfæstelser er Rhinen Str. 14 og Myrkviðr Str. 1.

Rhinen forekommer i Gudesangene ellers kun en eneste Gang, nemlig i „Grimnesmål“s Flodremse. Dærimod i de episke Eddakvad spiller „Rhinguldet“ jo, som man veed, en vigtig Rolle.

Myrkvid nævnes i „Lokasenna“ Str. 42 som den Grænse, der overskrides av Sydfolket Muspels Sønner på Vej nordpå. I den „grønlandske Atlekvide“ Str. 4 nævnes Myrkvid ved Siden av Danpar dvs. Dnjepr. Denne sidste Omtale peger tilbage på „Angantyrkvadet“ og „Hervararsaga“, hvor Myrkvid aldeles tydelig skildres som Gottjods Sydgrænse mod Hunnerne. Det er et velkendt historisk Navn for Erzgebirge, *Miriquidui*, hos Thietmar, „Mon. Germ. Scr.“ V, 807.

Hervør, Hlōðvérs såkaldte Datter, hører til samme Nabolag. Hun er oprindeligen den Skjoldmø, der fældes av Hunnerne ved deres Indbrud over Myrkvid. Opstået er hun av „Widsith“s Hreidgoterhelt Wyrmhere, der værger Weichelskoven mod Hunnerne; han er atter = „Hervararsaga“s Ormarr. Wyrmhere er blevet vendt på Hovedet, så det blev til Her-vør.

Niðuðr, Vølunds Modstander, tænkes som Konge over et Folk i Svíþjóð, Níarar, ellers aldrig forekommende. Stavrimet viser, at Forlyden *n* er rigtig. — Lokaliseringen i Sverige er naturligvis vrang; den er vel fremkommen ved, at den tryllekyndige Vølund tænktes som en finsk „Shaman“, og så var Naboskabet med Sverige jo nærliggende nok. — Istedenfor Svíþjóðs Níarar må vi tænke os, at det oprindelige

var *Svebi Nicretes*, der indskriftlig kendes ved Neckarfloden, Nictrenses i „Notitia gentium“, *Nikriones el. *Niktriones hos Ptolemaios (skrevet Nitrones). Floden Neckar kendes på Oldtysk som Nehhar. Og at Indbyggernavnet dertil kunde blive til Niarar, er lige ud ad Landevejen.

Dakkrådr hedder Niðuðs Tjener, et udpræget rhinfrankisk og gallisk-frankisk Navn, kendt bl. a. fra Normannen Tancred av Hauteville. Det føres ifølge Nibelungsagnet bl. a. av Burgunderkongen Dankrat i Worms. Hos Förstemann hober Avhjemlingerne sig om Rhinen, se min Artikel i „PBBeitr.“ LVIII, 68.

Vølund selv er som sagt vel nærmest på Grund av sin Tryllekyndighed bleven opfattet som en finsk „Shaman“¹. Men han har ellers faste Rødder i Mellemeuropa. Han gøres faststående til Fader for den historiske Vestgoterhelt Vidigoja, der har hjemme i Dakien; jfr. dennes Navn Vidrik Verlandssøn i danske Viser. Ifølge Godfred av Monmouth smeder han Sværd i den westfalske By Siegen (Grimm, „Heldensage“ Nr. 45). Ifølge „Regesta rer. Boic.“ 3 står Welands Hus i Bajern (smst. Nr. 72b). Ifølge Tillæg til „Heldenbuch“ smeder han i Bjærget Gloggensachsen, hvormed menes Kaukasus (smst. Nr. 134,4).

De geografiske Kriterier stemmer fuldkommen sammen. Der kunde vanskelig tænkes et fyldigere og bedre samstemmende Materiale. Dette har Forskningen hidtil helt overseet, fordi den overhovedet har forsømt den geografiske Orientering. Forhåbentlig er der nu givet en tilstrækkelig klar Påvisning.

Gudmund Schütte.

¹ Dansk Lokalpatriotisme har anbragt Vølund i det skånske Villands Herred og i det jyske Vellef.

HØSTHJÆLPEREN

I den righoldige danske Overlevering om *Høsten* nævnes det ofte, navnlig fra det sydlige Nørrejylland og Sønderjylland, at den Bonde i Landsbyen, der fik sidst ophøstet, blev drillet af Naboerne på den Måde, at de om Natten satte en udstoppet, menneskelignende Skikkelse hen til det endnu ikke høstede Kornareal. Figuren skulde være „Høsthjælper“ for den sendrægtige Bonde.

Den ældste Oplysning om en Høsthjælper haves fra Landsbyen *Nissel* Nord for Silkeborg. Den er fra År 1670. Hjælperen hed her *Gonis*, der i Danske Studier 1939, 79—80 er blevet tolket som Benævnelse på en stivnakket, langstrakt og højhalset Fyr, der kunde stå og glo foragteligt på den ikke ophøstede Kornmark, hvorved Figuren var blevet anbragt.

En *Gonis* svarer til den Høsthjælper, der i sydlige Egne af den jyske Halvø benævntes — og endnu kaldes — *Fissemand*. Dette simple Navn generede man sig slet ikke for at bruge i Dagligtale, når der taltes om Høsten. Det har jeg tit oplevet i Tiden 1905—20 i Skanderup Sogn ved Kolding. Benævnelsen *Fissemand* har sproglig Sammenhæng med det gamle mærkelige Ord *Fejsgump*, kendt fra sønderjyske Landsbylove fra 1631, 1639, 1685 og 1705 (fra Branderup, Smedeager, Gåskær og

Toftum). *Fejs-* kan iflg. *Christian Lisses* Tolkning bedst sammenstilles med Middelnedertysk *vēse, vēsen*, der har Betydninger som „Trævl, Trådende, Avne, noget småt og ubetydeligt“. *Gump* betyder „Ende, det sidste af noget“. *Fejsgump* er da uden Tvivl et Stykke af den dårligste Ende af Marken, hvorpå groede dårligt Korn, der antagelig har været givet som Vederlag for en eller anden Byrde (måske for Bytyrens Ophold). Det er ikke utænkeligt, at det „Afleveringskorn“, der har groet her, ikke har været meget mere værd end Kartoffel- og Gulerodstop nu om Dage. *Fejs* (*Fees*) kan da have betydet noget nærmest værdiløst, Affald o. lgn., og med denne lidet rosende Betydning har Overgangen af formodede Sammensætninger som *Fejskærv*, *Fejsneg* til *Fisneg* og *Fissemand* været nærliggende¹.

Høsthjælpereskikken er kendt — omend kun lidt — fra det øvrige Danmark samt fra Sverrig, Norge, Tyskland, England og Skotland².

Skikken har sin Oprindelse i det praktiske Forhold, at det var af Betydning for Landsbyen, at man blev så tidlig færdig med Høsten som muligt, idet det gjaldt om i god Tid at kunne udnytte Ævredgræsset. I de gamle danske Landsbyer har Græsningsområderne fra Slutningen af 1200-Tallet bl. a. omfattet Ævredvangene om Efteråret. Den Tid, da Husdyrene ernærede sig af Ævredgræs, hørte for dem til Årets bedste, hvorfor det var hensigtsmæssigt, at man i god Tid kunde slippe Kreaturerne ud på Stubmarkerne, hvor der efter Kornafgrødens Fjernelse var en velsignet Mængde Senegræs, som Dyrene med Begærlighed åd. Malkekøernes Mælk blev federe af denne Føde, hvorfor Ævredsmør var særlig eftertragtet.

Når Ævret var opgivet, havde Husdyrene fri Spas over hele Vangen, men ingen måtte tage den i Besiddelse før de andre. På en og samme Dag skulde hele Vangen opgives, d. v. s. indtages til Græsning. Den Mand, der fik indhøstet tidligere end de andre Bymænd, havde ingen Fordel heraf, idet han kønt måtte vente, til alle var færdige med Indkørslen. Brød han hermed, vankede der Bøde, hvad man kan se af Skånske Lov, 187 og Eriks sjællandske Lov II, 74.

Da alle Bymændene imidlertid var interesserede i at få Ævret opgivet tidligt, almindeligvis til Mikkelsdag 28/9 (man var jo senere færdig med Høsten i gamle Dage end nu om Stunder), gjaldt det om, at ingen var for meget bagefter, idet alle, som man kan forstå, måtte vente på den langsomme Nabo. Og for så at sætte mere Fart i Høstarbejdet over hele Linjen var det, at forslagne Hoveder i en heldig Stund fandt på den drilagtige Skik at sætte en „Høsthjælper“ ind på Drønnertens Mark ved hans endnu ikke ophøstede Korn. Naturligvis ønskede ingen at få en „Høsthjælper“, hvorfor enhver efter Evne skyndte sig, men een skulde jo være den sidste. Den, der fik „Hjælperen“, blev der grint ad og udtalt Spottegloser til, hvad ingen i Almindelighed ønskede at blive udsat for, så vidt som det kunde undgås. En Skik, der har til Hensigt at skose Næsten, har gode Betingelser for at kunne holde sig i Live. Således er det også gået med Høsthjælpereskikken, der endnu ikke herhjemme er ganske glemt. Den er i vort Land antagelig fremstået i Middelalderen, da Landsbyfællesskabet og det dermed forbundne Arbejds-

¹ Se min Bog: *Studier i Vider og Vedtægter II* (1951), 94—99. ² Albert Eskeröd: *Årets Åring* (Stockholm 1947), 264—71.

fællesskab var blevet udformet. I hvert Fald har Skikken sikkert været gammel i Nisset i 1670.

Høsthjælperskikken er ikke, som mange Forskere har troet, et sidste Minde om gamle Tiders Agerbrugsmythologi. Den har, som det her i al Korthed er søgt vist, sin Oprindelse i praktiske Forhold.

August F. Schmidt.
